

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXXI

Beograd

No. 4/2019.

Igor PEJIĆ

*Ruske vojne hibridne operacije u Ukrajini:
prilagođavanje strategije i taktike
savremenoj strukturi rata*

Milinko S. VRAČAR

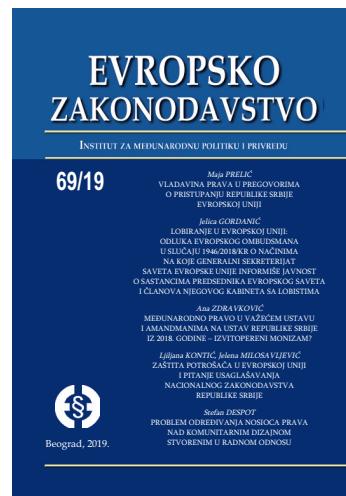
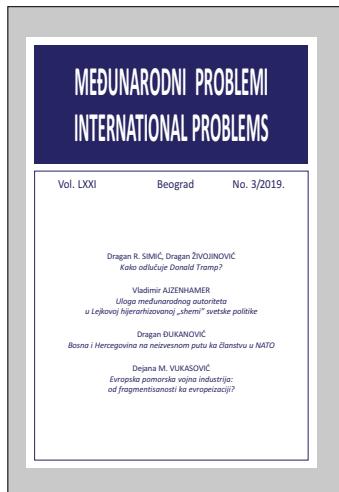
*Fizionomija rata u postmoderni:
studija slučaja sirijskog oružanog sukoba*

Milovan SUBOTIĆ

Religija i rat – povratak otpisanog?

Marina T. KOSTIĆ

*Isključiva priroda evropskih,
evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja
na evropskom postsovjetskom prostoru*

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 3373 633, fax: 3373 835, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555
UDK 327
MP, 71, (2019), br. 4, str. 419–558

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik
Dr Srđan KORAĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Dr Ivona LAĐEVAC

Sekretar
Dr Marina KOSTIĆ

IZDAVAČKI SAVET

Prof. dr Dragan SIMIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Dejan JOVIĆ, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
Prof. dr Demetrius Andreas FLOUDAS, Hijuz Hol koledž, Univerzitet u Kembridžu
Dr Robert HEJDEN, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pittsburgh
Prof. dr Irena KIKERKOVA, Ekonomski fakultet Univerziteta Sv. Ćirilo i Metodije, Skoplje
Dr Natalia VLADIMIROVNA KULIKOVA, Ekonomski institut Ruske akademije nauka, Moskva
Dr Aleksandar LUKIN, Moskovski državni institut za međunarodne odnose, Moskva
Dr Čaran VODVA, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi
Prof. dr Dražen DERADO, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu
Dr Sandro KNEZOVIĆ, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb
Prof. dr Vlada JONČIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Vladimir CVETKOVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Zoran JEFTIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Milenko DŽELETOVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Jelena KOZOMARA, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
Dr Vatroslav VEKARIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Miroslav ANTEVSKI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

INTERNATIONAL PROBLEMS

UREĐIVAČKI ODBOR

Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, Univerzitet za pravo, političke studije i ekonomiju, Bordo
Prof. dr Dejan GUZINA, Univerzitet Vilfrid Lorier, Vaterlo
Prof. dr Biljana VANKOVSKA, Filozofski fakultet, Institut za odbranu, Skoplje
Prof. dr Radmila NAKARADA, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Dr Miša ĐURKOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Aleksandar FATIĆ, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Dragan ĐUKANOVIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Vanja ROKVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Dr Vladimir AJZENHAMER, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Ivana POPOVIĆ-PETROVIĆ, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
Dr Dejana VUKASOVIĆ, Institut za političke studije, Beograd
Dr Milan IGRUTINOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Dušan PROROKOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Stevan RAPAIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Kompjuterska obrada

Sanja BALOVIĆ

Lektorka za engleski jezik

Maja NIKOLIĆ

Štampa

Planeta print, Vinogradski venac 9, Beograd

Internet prezentacija:

<https://www.diplomacy.bg.ac.rs/casopisi/medjunarodni-problemi/>

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:

Međunarodni problemi, Makedonska 25,

11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,

Komerčijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija

Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXXI

BEOGRAD

BROJ 4/2019.

SADRŽAJ

Igor PEJIĆ

*Ruske vojne hibridne operacije u Ukrajini:
prilagođavanje strategije i taktike
savremenoj strukturi rata*

423

Milinko S. VRAČAR

*Fizionomija rata u postmoderni:
studija slučaja sirijskog oružanog sukoba*

447

Milovan SUBOTIĆ

Religija i rat – povratak otpisanog?

476

Marina T. KOSTIĆ

*Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih
i evroazijskih integracija i previranja
na evropskom postsovjetskom prostoru*

498

PRIKAZI

527

UDK: 355.42/.43(477)
Biblid: 0025-8555, 71(2019)
Vol. LXXI, br. 4, str. 423–446

Originalni naučni rad
Primljen 17. septembra 2019.
Odobren 2. decembra 2019.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1904423P>

Ruske vojne hibridne operacije u Ukrajini: prilagođavanje strategije i taktike savremenoj strukturi rata

Igor PEJIĆ¹

Apstrakt: Rad razmatra validnost koncepta hibridnog rata na osnovu slučaja ruskih operacija u Ukrajini i načina na koji se vojna sila primenjuje u pogledu upotrebe oružanih i neoružanih sredstava i dinamične prirode vojne strategije koja se konstantno prilagođava promenljivom karakteru nove generacije ratova. Eskalacija ukrajinske krize oživila je pojam hibridnog rata starog više od jedne decenije. Ekspanzija u primeni termina „hibridno ratovanje“ nastala je kao posledica učestalog ponavljanja na globalnom nivou, što je izazvalo promenu značenja samog pojma. Autor analizira operativne i taktičke segmente vojno-političkih dešavanja na Krimu i u regionu Donbasa i promene koje su usledile u načinu korišćenja oružanih snaga. Autor polazi od teze da izmenjena fizionomija savremenog rata, uslovljena mnogobrojnim socio-ekonomskim i tehnološkim promenama, zahteva adaptaciju vojne strategije i taktike u pogledu efikasnosti i intenziteta upotrebe raspoloživih sredstava kako bi se ispunili geopolitički ciljevi. U radu su korišćeni različiti izvori, primarnog i sekundarnog karaktera, kao neophodna teorijska i empirijska podloga na osnovu koje je sagledan slučaj rata u Ukrajini i angažman ruskih oružanih snaga. Autor zaključuje da je u savremenim oružanim snagama Ruske Federacije došlo do delimičnog premeštanja Klauzevicevog centra gravitacije sa strateškog na niže nivoe, poput operativnog i taktičkog, te da je ruska armija uspela da se efikasno modernizuje uprkos brojnim teškoćama koje su usledile nakon raspada Sovjetskog Saveza.

Ključne reči: geopolitika, hibridno ratovanje, oružane snage Rusije, rat, strategija, Ukrajina.

¹ Autor je doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

E-pošta: amon.sum@gmail.com

Hibridni rat u Ukrajini izazvao je široku polemiku u vojnim i političkim naukama koja se tiče izmenjene strukture rata na početku 21. veka. Centralno pitanje koje deli naučnike je da li hibridno ratovanje u Ukrajini predstavlja novinu ili je to zapravo samo jedan od derivata već dobro poznatnog asimetričnog, odnosno neregularnog načina ratovanja. Asimetrično ratovanje koje postoji od samog početka ljudske civilizacije, a koje ukazuje na sukobljavanje aktera nejednakih mogućnosti, u najširem smislu može da objasni pojavu hibridnog rata u Ukrajini. Ipak, dubljom analizom ovog konflikta možemo uočiti novine u pogledu primene različitih instrumenata državne moći, kao i promene koje se na taj način pojavljuju na različitim nivoima rata. Zbog toga ovaj rad fokusiramo na proučavanje hibridnog rata u Ukrajini kao nove pojave u međunarodnim odnosima nastale na temelju promena koje se odvijaju u globalnom društvu. Prvi deo rada posvećen je sagledavanju savremene strukture rata. Teorijski okvir koji predlažemo u ovom delu bazira se na stavovima istaknutih autora koji se bave ovom tematikom, sa posebnim naglaskom na propuste u percepciji savremenog rata, kompresiji različitih nivoa rata i na konceptu pobjede u hibridnom ratu. U drugom delu rada, fokus premeštamo na empirijski aspekt, odnosno na analizu ruskih vojnih operacija na Krimu i u regionu Donbasa. Operativne i taktičke karakteristike vojnih dejstava ruskih oružanih snaga pokazuju napredak u pogledu vojne organizacije, primene nove tehnologije, kompozicije vojnih formacija i upotrebe različitih nevojnih sadržaja radi ispunjenja strateških ciljeva. Vertikala koja povezuje oba dela rada ističe nepromenljivu prirodu Klauzeviceve ideje rata kao instrumenta za ispunjenje političkih ciljeva, ali sa druge strane ukazuje na promene koje se odvijaju na taktičkom, operativnom i strateškom nivou premeštajući Klauzevicev „centar gravitacije“ na niži operativni nivo. Konačno, rezultat mnogobrojnih promena ukazuje na dinamiku razvoja strateške misli koja se konstantno prilagođava tzv. promenljivom karakteru rata.

Savremena struktura rata – teorijski okvir

Strukturalne promene u međunarodnim odnosima nakon pada Berlinskog zida uticale su na konceptualizaciju rata u okviru političkih i vojnih nauka. Savremeni pisci ističu različite komponente koje su „deformisale“ ili „preuredile“ tradicionalnu predstavu o ratu. Prisustvo nedržavnih aktera, odsustvo pravila i organizovanih jedinica u borbi, erozija državnog autoriteta nad učesnicima u oružanom sukobu, atmosfera „Divljeg zapada“ i kriminalni karakter rata, kako navodi Meri Kaldor (Mary Kaldor), predstavljaju osobenost ratova na početku

21. veka suštinski drugačiju od prethodnih vođenih po principima koje je formulisao Karl fon Klauzevic (Carl von Clausewitz).² Džon Miler (John Mueller), pored toga što ističe razvoj novog vida ratovanja koji se odlikuje nedržavnim akterima, ukazuje da je koncept sukobljavanja sila u tzv. velikom ratu (*major war*) postao skoro nezamisliv. Prema njegovom shvatanju rat kao metod politike pomoću koga je moguće ostvariti određene ciljeve kao što su osvajanje teritorije, pomeranje granica ili uspostavljanje premoći u međunarodnim odnosima, prevaziđen je. Glavni razlog za navedeno autor vidi u izmenjenoj psihologiji državnika i naroda i generalnom odsustvu agresivnosti kod razvijenih država da pokrenu rat i eventualno izmene *status quo*.³ Frenk G. Hofman (Frank G. Hoffman), kao tvorac i jedan od prvih autora koji je upotrebio sintagmu „hibridno ratovanje”, svoju ideju najpre je bazirao na oružanom konfliktu protiv nedržavnih aktera, odnosno terorističkih organizacija, da bi desetak godina kasnije korigovao izvorno stanovište.⁴

Kod navedenih autora mogu se uočiti dva specifična elementa koji se pripisuju novoj generaciji rata sa početka 21. veka. Sa jedne strane, sve veće prisustvo nedržavnih aktera i sa druge strane, odsustvo organizovanog političkog aparata koji ratom pokušava da ostvari određene strateške ciljeve. Novi ratovi nisu „Klauzevicovog tipa” jer ne streme specifičnom političkom cilju određenom od strane države. Politički interes koji bi trebalo da definije vojna dejstva i ciljeve u slučaju novih ratova je postala marginalizovana pojava, dok je fokus premešten u okvire nedržavnih aktera kao direktnih učesnika u ratu. Oružani sukobi u Africi, na Balkanu i Bliskom istoku svakako poseduju navedene karakteristike tzv. novih ratova. Edvard Njuman (Edward Newman) pravilno uočava da veći deo literature koji se bavi ratom u posthladnoratovskom svetu sagledava ekonomski motive i pohlepu kao glavne pokretače sukoba. Preciznije, oružani sukobi u izmenjenoj strukturi međunarodnih odnosa stvaraju sopstvene ekonomije u regionima u kojima postoji jasno odsustvo državne vlasti, dok čitava priroda konflikta zadobija „samoodrživi” karakter.⁵ Kriminalizacija rata kao paralelni proces dovodi do erozije državnog autoriteta i interesa, što se na kraju i reflektuje na ideju rata

² Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Globalized Era*, Polity Press, Cambridge, 2012, pp. 1–14.

³ John Mueller, *Retreat from Doomsday: Obsolescence of Major War*, Basic Books, New York, 1996, p. 221.

⁴ Pogledati više u: Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21 Century: The Rise of the Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, 2007.

⁵ Edward Newman, “The ‘New Wars’ Debate: A Historical Perspective is Needed”, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 2, 2004, p. 177.

kao sredstva državne politike radi ispunjenja konkretnih strateških ciljeva. Ideje o novoj i izmenjenoj strukturi rata generalno odgovaraju konceptu asimetričnog ratovanja koje upotrebljavaju inferiorni učesnici međunarodnih odnosa protiv moćnih, primenjujući pri tom širok spektar raspoloživih oružanih i neoružanih sredstava kako bi proizveli dublje posledice na svim nivoima rata.⁶

Mada pokazuje brojne elemente „novih“ posthladnoratovskih sukoba, rat u Ukrajini suštinski predstavlja indirektno sučeljavanje velikih rivala karakteristično za bipolarni period. Centralna tačka koja odvaja ukrajinski od drugih posthladnoratovskih sukoba je izražen interes velikih sila da promene, odnosno očuvaju svoje prisustvo i uticaj na prostoru ove države, koja inače predstavlja važan element u različitim geopolitičkim koncepcijama Evroazije. Kolokvijalno određenje ovog sukoba kao hibridnog rata – popularno u velikom broju svetskih medija – relativno je neprecizno. Pojam rata po standardnoj definiciji ukazuje na pojavu koja otpočinje i završava se po ispunjenju vojno-političkih ciljeva, odnosno kada se neprijatelju nametne volja pobjednika. Suprotno tome, hibridni rat može da ima početak, ali zbog prirode aktera i njihovog političkog ponašanja u sukobu teško je odrediti trenutak pobjede koji bi istovremeno značio okončanje konflikta. Stoga je hibridni rat bolje odrediti kao hibridno ratovanje (*warfare*), odnosno kao održiv i koordinisan konflikt između različitih i suprotstavljenih političkih organizacija.⁷

Desetak godina nakon objavljivanja monografije o hibridnom ratu, Hofman proširuje inicijalnu ideju o ovom sukobu. Sukobi u Ukrajini i na Bliskom istoku uticali su da autor razdvoji pojam hibridnog rata od tzv. mera izuzev oružanog sukoba (*measures short of armed conflict*). Kod primene ovih mera cilj je sticanje preimcućstva političkim putem bez upotrebe nasilja, dok hibridno ratovanje podrazumeva spajanje političkog ratovanja i naracije, kao i nasilja koje je usmereno na borce i neborce u konfliktu.⁸ Hofman ističe da ruske vojne operacije u Ukrajini predstavljaju produžetak sovjetskog načina borbe karakterističnog za period Hladnog rata. Rusko razumevanje konflikta za ovog autora je ostalo nepromjenjeno, što podrazumeva upotrebu svih raspoloživih sredstava (*full spectrum approach*), kako u pogledu mera izuzev oružanog sukoba tako i na

⁶ Nebojša Vuković, „Prilog pojmovnom određenju sintagme hibridni rat”, u: Nebojša Nikolić (ur.), *Hibridno ratovanje – dilema koncepta savremenih sukoba*, Institut za strategijska istraživanja, Univerzitet odbrane, Beograd, 2018, str. 18.

⁷ Jack S. Levy and William R. Thompson, *The Arc of War: Origins, Escalation and Transformation*, University of Chicago Press, Chicago and London, 2011, p. 55.

⁸ Nebojša Vuković, „Prilog pojmovnom određenju sintagme hibridni rat”, op. cit., str. 15.

planu primene nasilnih hibridnih mera koje podrazumevaju upotrebu konvencionalnih snaga.⁹ Hofman upućuje da hibridno ratovanje na istoku Ukrajine predstavlja direktni nastavak tzv. konflikata niskog intenziteta (*low intensity conflict*), koje su sovjetske vlasti koristile tokom Hladnog rata u cilju prevazilaženja američke strategije obuzdavanja.

Hibridni rat u Ukrajini može da se percipira kao nastavak konflikata niskog intenziteta koji su bili karakteristični za bipolarni period. Ipak, teorija rata koju autori Džek Levi (Jack S. Levy) i Viljem Tompson (William R. Thompson) prikazuju u knjizi *The Arc of War: Origins, Escalation, and Transformation* pruža bolji ugao sagledavanja hibridnog ratovanja kao pojave koja nije direktni nastavak konflikata niskog intenziteta, već pre proizvod tekućih promena globalnih odnosa. Levi i Tompson u svojoj teoriji koevolucije (*coevolution*) ističu šest varijabli, odnosno podistema globalne politike: 1) ratovanje, 2) pretnje okruženja (*threat environment*), 3) vojna tehnologija, 4) političke organizacije, 5) vojne organizacije i 6) politička ekonomija, u kojima inicijalne promene strukture utiču na promene i u ostalim podsistemima. Drugim rečima, promene koje nastanu u jednom od podistema najverovatnije će se odraziti i usloviti promene u ostalim. Promene koje se odvijaju ne moraju biti ravnomerno raspoređene, pa je stoga moguće očekivati da pojedini podsistemi povremeno dobiju vodeću ulogu i služe kao pokretač promena u ostalim podsistemima.¹⁰ Hibridno ratovanje stoga možemo preciznije odrediti kao proizvod promena koje se odvijaju u različitim podsistemima međunarodnih odnosa, o kojima Levi i Tompson diskutuju, a ne kao direktni evolutivni nastavak asimetričnog ili neregularnog ratovanja koje smo mogli da primetimo u prethodnim periodima međunarodnih odnosa. Teorija koevolucije zapravo nam pomaže da sagledamo hibridno ratovanje kao novu pojavu međunarodnih odnosa koja takođe sadrži specifične strategijske koncepcije i način upotrebe vojne sile koji se nisu primenjivali u dosadašnjoj praksi rata, ili makar ne u istom obliku.

Ruski načelnik generalštaba Valerij Gerasimov (Valery Gerasimov) ukazuje na mnogobrojne promene u savremenoj strukturi međunarodnih odnosa koje se ujedno reflektuju na mogućnosti i način primene vojne sile u 21. veku. Iako se njegovo mišljenje pogrešno tumači kao ruska doktrina hibridnog rata, u njemu

⁹ Frank Hoffman, "The Evolution of Hybrid Warfare and Key Challenges", Statement before the House Armed Services Committee, 22 March 2017, in: *The Evolution of Hybrid Warfare and Key Challenges*, Committee on Armed Services House of Representatives, H.A.S.C. No. 115–22, U.S. Government Publishing Office, Washington, 2017, pp. 43–44.

¹⁰ Jack S. Levy and William R. Thompson, *The Arc of War: Origins, Escalation and Transformation*, op. cit., p. 61.

se ogledaju suštinske promene u podsistemima o kojima diskutuju Levi i Tompson. Pretnje koje se pojavljuju u savremenim međunarodnim odnosima više ne potiču isključivo iz vojno-oružanog spektra, već češće uključuju širok opseg političkih, humanitarnih, informacionih i ekonomskih instrumenata koje vojna sila podržava. Revolucija u vojnim poslovima i razvoj informatičkog sektora na kraju 20. veka odrazili su se na vojnu tehnologiju u pogledu ostvarivanja komunikacija u realnom vremenu, bolje kontrole bojišta i generalnog poboljšanja sistema *command and control*, što je uticalo na promenu načina komandovanja vojnim jedinicama na bojištu i van njega. Zahvaljujući tehničkim promenama vojne akcije postale su dinamičnije. Podistem vojno-političke organizacije takođe je pretrpeo određene reforme u profilisanju organizacije vojnih jedinica koje su spremne za izvršavanje različitih zadataka sa visokim nivoom preciznosti.¹¹ Promene o kojima je reč konačno su uticale na smanjenje razlika između strateškog, operacionog i taktičkog nivoa, kao i između ofanzivnih i defanzivnih operacija.¹²

Svi navedeni procesi predstavljaju samo deo širih strukturalnih dešavanja koja se odvijaju u globalnim odnosima na početku novog veka. Rezultat promena o kojima Gerasimov piše, a koje se pojavljuju u različitim podsistemima globalne politike, dovode zapravo do promena i u strukturi rata koji dobija oblike tzv. hibridnog sukoba. Promene u navedenim podsistemima takođe su se odrazile i na sistem ratovanja u postbipolarnom periodu. Sukobi u bivšoj Jugoslaviji, Iraku, Avganistanu i na Bliskom istoku, kao i američki vojni angažman koji je pratio svaki

¹¹ Promene o kojima Gerasimov govori u članku, iako se odnose na vojske zapadnih sila, zapravo su uočljive i u vojsci Ruske Federacije. Ruske vojne reforme koje su otpočele 2000. godine jasno ukazuju na celokupnu modernizaciju sovjetskog vojnog aparata, koji se izmešta iz domena pripreme velikog konvencionalnog rata u domen visoko-specijalizovanih jedinica spremnih da reaguju u vrlo kratkom vremenskom periodu. Prve takve reforme usledile su između 2001. i 2007. i bile su fokusirane na celokupnu modernizaciju vojske. Naredni talas reformi usledio je po okončanju rata u Gruziji i bio usredsređen na reorganizaciju vojnog aparata u pogledu promene od divisionog ka brigadnom sistemu, stvaranju fleksibilnijih i borbeno spremnih jedinica, kao i na modernizaciju i unapređenje vojne opreme i oružanih sistema. Pojedini aspekti vojnih reformi negativno su se odrazili na određene segmente vojske, a pogotovo na veliki oficirski aparat koji je ostao iz sovjetskog perioda. Uprkos tome, reforme su se pokazale vrlo uspešnim, što se moglo i videti tokom Ukrajinske krize kada je ruska vojska uspela da razmesti oko 40.000 vojnika za manje od sedam dana na granici sa Ukrajinom. Isti poduhvat zahtevao je 1999. više od dvadeset dana. Više o reformama u ruskoj vojsci pogledati u: Mark Galeotti, *The Modern Russian Army 1992–2016*, Bloomsbury Publishing, London, 2017.

¹² Valery Gerasimov, "The Value of Science is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations", *Military Review*, January–February 2016, p. 24.

od ovih sukoba prouzrokovao je transformaciju opsega mogućih pretnji posmatrano iz ugla ruske spoljne politike.¹³

Strateški okvir hibridnog ratovanja

U cilju bolje analize operativnih i taktičkih elemenata vojnih operacija na Krimu i u regionu Donbasa neophodno je objasniti strateške karakteristike hibridnog ratovanja. Jedna od prvih specifičnosti hibridnog ratovanja je da takav poduhvat najčešće predstavlja vojno-političku kampanju sa nedovoljno definisanim, odnosno fluidnim strateškim ciljevima, pri čemu vojna sila ima ulogu pomoćnog sredstva. Sveobuhvatan karakter hibridnog ratovanja suštinski je nevojni s obzirom na prirodu i opseg primenjenih instrumenata državne moći. Instrumenti koji se koriste uključuju sajber napade, diplomaciju pritiska, ekonomske pritiske, pretnje koje se tiču energetske mreže i intenzivnu upotrebu sredstava za informisanje radi izgradnje političkog narativa i legitimisanja vojnih operacija. Kako je fokus rada na analizi operativnih i taktičkih karakteristika hibridnog ratovanja u Ukrajini istaćemo vojne i oružane elemente. Takvi elementi obuhvataju upotrebu dobrovoljačkih jedinica, pružanje logističke i oružane pomoći separatističkim grupama i stalno prisustvo ruske vojske na granicama Ukrajine, koja povremeno, direktnim ili indirektnim akcijama, pomaže posredničkim grupama u državi.¹⁴

Strateške implikacije hibridnog ratovanja mogu se sažeti u nekoliko grupa. Hibridno ratovanje pokazuje tendenciju ka spajanju ili „kompresiji“ različitih nivoa rata, kao što su fizički, kognitivni i moralni, u jedinstveno bojište čime se direktno utiče na tempo, tj. brzinu odvijanja sukoba.¹⁵ Osnovni cilj ubrzavanja dinamike ratovanja je težnja ka ostvarivanju strateških ciljeva, koji u suprotnom možda ne bi bili izvodljivi zbog asimetrije moći između aktera hibridnog sukoba i promenljivih okolnosti međunarodne politike. Konvencionalne oružane snage u hibridnom ratovanju više se ne percipiraju kao centralna pojava, jer je fokus premešten na intenzivnu upotrebu specijalnih snaga koji bi trebalo da ostane na

¹³ Charles K. Bartles, "Getting Gerasimov Right", *Military Review*, January–February 2016, p. 32.

¹⁴ Michael J. Mazzar, *Mastering the Gray Zone: Understanding the Channing Era of Conflict*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, Carlisle Barracks, 2015, pp. 92–94.

¹⁵ Daniel T. Lasica, *Strategic Implication of Hybrid War: A Theory of Victory*, School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, 2009, pp. 2–3.

dovoljno niskom nivou da ne bi došlo do potpune eskalacije. Stoga vojne operacije ostaju u okvirima mera izuzev rata, primenjujući različite subverzivne akcije radi destabilizacije i promene postojećeg političkog poretku.¹⁶ Hibridno ratovanje održava stalnu atmosferu napetosti koja često nije ni u domenu rata, niti u domenu mira. Siva zona između mira i rata obnavlja se povremenim eskalacijama u različitim dimenzijama sukoba, pri čemu svaka nova eskalacija postepeno postaje oštřija od prethodne. Strateška postepenosť koja se ovde ispoljava služi kao sredstvo putem koga se testiraju volja i predanost protivničke strane političkim ciljevima u hibridnom sukobu.

Poslednji aspekt pomoću koga možemo da sagledamo hibridno ratovanje, a koji će nam omogućiti bolju analizu specifičnosti sukoba na Krimu i u regionu Donbasa, jeste koncept pobjede kao tačke ispunjenja strateških ciljeva. Ideja pobjede često se shvata u apsolutnim terminima. Pobjeda je konačni i totalni ishod sukoba uz pomoć koga je moguće razrešiti političke nesuglasice koje su ranije bile prisutne. Ipak, ovakav koncept pobjede je vrlo retka pojava s obzirom da u većini slučajeva (sukoba) pobednici uglavnom ispunjavaju neke, ali ne i sve zacrtane ciljeve. Poraženu stranu takođe ne treba percipirati kao totalnog gubitnika. Naprotiv, u velikom broju slučajeva, naročito kada su u pitanju sukobi asimetrične prirode, poražena strana može da ostvari ograničene ciljeve. Koncept pobjede je bolje posmatrati kao skalu, koju je osmislio Bartolomis (J. Boone Bartholomees), a koja je sastavljena od više različitih stepena, pri čemu pobjeda i poraz predstavljaju njene krajnje tačke.¹⁷

S obzirom na strateške aspekte ovog konflikta u hibridnom ratovanju merenje pobjede na strateškom nivou predstavlja težak poduhvat. Nasuprot tome, određivanje pobjede na taktičkom ili operativnom nivou ne bi trebalo da predstavlja problem jer postoje jasno određeni okviri vojnih poduhvata, pri

¹⁶ Andrew Monaghan, "Putin's Way of War: The War in Russia's Hybrid Warfare", *Parameters*, Vol. 45, Issue 4, Winter 2015–2016, pp. 66–67.

¹⁷ J. Boone Bartholomees, "Theory of Victory", *Parameters*, Vol. 38, No. 2, 2008, pp. 27–28.

čemu pobeda najčešće podrazumeva sticanje prednosti na bojištu u odnosu na protivnika. Problematika ostvarivanja strateške pobeđe leži u tome što je neophodno priznanje političkih promena načinjenih tokom sukoba koje protivnik prihvata nakon okončanja konflikta, pa samim tim postaju održive u novonastalom političkom poretku.¹⁸ Problematika pobeđe na strateškom nivou dodatno se produbljuje zbog odsustva tačno definisanih učesnika u konfliktu i vremenske tačke okončanja hibridnog sukoba. Iz ovih razloga bolje je kategorisati nivoe uspeha na skali pobeđe, kako bi odredili ukupan učinak postignutih ciljeva, kako strateških tako i taktičkih. Iako bi se ove dve kategorije u većini slučajeva tretirale odvojeno, u hibridnom ratovanju zbog kompresije različitih nivoa rata, kao i zbog tendencije da se sukob ubrzava, taktički ciljevi često mogu uspešno da se projektuju i na strateške.¹⁹ Na osnovu prikazanog okvira hibridnog ratovanja u predstojećem delu rada posmatraćemo strateške i taktičke karakteristike ruskih vojnih operacija na Krimu i u regionu Donbasa, kao i relativne promene koje su nastale u odnosu na slične poduhvate ruskih oružanih snaga u prethodnom periodu.

Operativne i taktičke karakteristike ruskih operacija na Krimu

U godinama koje su prethodile intervenciji na Krimu, ruske oružane snage sprovele su veći broj reformi i reorganizaciju vojne strukture. Obnovljene su dve elitne divizije kopnene vojske (četvrta *Tamanskaja* i peta *Kantemirovskaja* divizija), koje su pre toga bile organizovane po principu brigada. Uvećanje i reorganizacija jedinica bila je uočljiva i u vazdušnodesantnim snagama. Tri nove vazdušnodesantne brigade određene za južni i istočni vojni okrug preraspoređene su u snage za brzo reagovanje u kriznim situacijama (*rapid deployment force*), koncept koji je Ministarstvo odbrane Ruske Federacije duže vreme pokušavalo da realizuje pod komandom vrhovnog komandanta. Ideja formiranja snaga za brza dejstva obuhvata i jedinice iz pomorske pešadije, kao i jedinice iz Komande za specijalne operacije formirane 2013. godine u okviru Glavne obaveštajne uprave (*Главное Разведывательное Управление – GRU*).²⁰

¹⁸ Ibid., p. 33.

¹⁹ U većini slučajeva postoji očigledan diskontinuitet između ove dve kategorije ciljeva. Naime, države ili vojskovođe kao akteri konflikta često nisu uspevali da svoje taktičke pobeđe pretvore u dugoročne strateške uspehe. (Daniel T. Lasica., op cit., p. 30).

²⁰ *The Military Balance 2014*, International Institute for Strategic Studies, Routledge, London, 2014, p. 160.

Formiranjem usko specijalizovane jedinice koja može da izvršava različite zadatke u zemlji i inostranstvu, uključujući tzv. tajne i prikrivene operacije, ruske oružane snage uspele su da dobiju jedinicu slične strukture i jednakih sposobnosti poput američkih foka i *Delta Force* operativnih timova.²¹

U godini koja je prethodila ruskoj intervenciji na Krimu, raspored pripadnika ruskih oružanih snaga po vojnim okruzima bio je vidno neujednačen. Dok je u većini okruga broj trupa bio manji od planiranog, popunjenošt je bila oko 60 procenata, u južnom vojnem okrugu koji pokriva oblasti Zakavkazja i Crnog mora popunjenošt je bila oko 95 procenata.²² Ovaj podatak ukazuje na značaj južnog vojnog okruga i percepciju ruske spoljne politike odakle pretnje mogu da dođu, kao i mogućnosti projekcije ruske vojne moći u regionu.²³

Povećani broj vojnih vežbi tokom 2010., 2011., 2012. i 2013. godine, među kojima su bile i vojne vežbe *Kavkaz 2012.* i *Zapad 2013.* fokusirane na usavršavanje strukture sistema *command and control*, ukazuju da su ruske oružane snage aktivno pristupile reformama i pripremi vojnog kadra u slučaju pojave novih bezbednosnih izazova u regionu. U periodu od 2010. do 2012. godine broj vojnih vežbi kopnenih snaga uvećan je sa 8 na 11, dok je za vazdušnodesantne trupe broj vojnih vežbi uvećan sa 23 na 29.²⁴ Premda na prvi pogled može da izgleda zanemarljivo, povećanje broja vojnih vežbi ipak ukazuje na pravac kretanja ruske vojne strateške misli. Povećavanjem broja vojnih vežbi u kojima su glavni akteri kopnena vojska i vazdušnodesantne snage pokazuje budući značaj ovih jedinica u potencijalnim sukobima, što se između ostalog i moglo uočiti u ukrajinskoj krizi.

Uključivanjem evropskih i američkih zvaničnika u demonstracije protiv režima predsednika Viktora Janukoviča u Ukrajini, koje su otpočele krajem 2013. godine,

²¹ Tor Bukkvoll, "Russian Special Operations Forces in Crimea and Donbas", *Parameters*, Vol. 46, No. 2, Summer 2016, p. 15.

²² Nakon referendumu na Krimu i pripajanja poluostrva Ruskoj Federaciji, Krim kao osmi federalni okrug priključen je južnom vojnem okrugu i time integrisan u državni odbrambeni sistem marta 2014. godine. Izvor: <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/vo-southern.htm>, 17/07/2019.

²³ Märta Carlsson, Johan Norberg and Fredrik Westerlund, "The Military Capabilities of Russian Armed Forces", in: Jakob Hedenskog and Carolina Vendil Pallin (eds), *2013 in Russian Military Capability in a Ten-Year Perspective - 2013*, FOI, Stockholm, 2013, p. 38; *Russia Military Power: Building a Military to Support a Great Power Aspirations*, Defense Intelligence Agency, 2017, p. 14.

²⁴ Märta Carlsson, Johan Norberg and Fredrik Westerlund, "The Military Capabilities of Russian Armed Forces", op. cit., pp. 45–47.

poprimile su međunarodni karakter. Opozicioni lideri koji su dobijali aktivnu podršku zapadnih država, jasno su ukazivali na budući pravac ukrajinske spoljne politike i na njenu buduću geopolitičku orientaciju. Suočavajući se sa novim političkim tokovima u Ukrajini i potencijalnim rizicima promene geostrateškog okruženja, Rusija je otpočela sa razmeštanjem oružanih snaga u blizini ukrajinske granice. Oružane snage Ruske Federacije inače su bile u većem stepenu pripravnosti od trenutka kada su krenuli nasilni obračuni između demonstranata i vladinih snaga u Kijevu. Čitava vojna operacija na poluostrvu trajala je desetak dana, koliko je ukrajinskim oružanim snagama trebalo da izgube kontrolu nad Krimom. Poslednje nedelje februara elitne jedinice ruske vojske (*spetsnaz*) premeštene su na Krim zajedno sa vazdušnodesantnim snagama, da bi dan kasnije nekoliko jedinica pomorske pešadije u oklopnim vozilima takođe pristiglo na poluostrvo, dok su jedinice Komande za specijalne operacije raspoređene u Sevastopolju 25. februara. Oko 50 operativaca Komande zauzelo je 27. februara zgradu parlamenta na Krimu, da bi tokom iste noći i narednog dana ruske vojne jedinice zauzele najvažnije strateške položaje i omogućile ulazak konvoja transportnih i borbenih helikoptera radi podrške kopnenim trupama. Tokom 1. i 2. marta ruska ratna mornarica otpočela je dopremanje novih trupa na poluostrvo zajedno sa pratećom ratnom opremom i mehanizacijom. Usidrena ukrajinska ratna mornarica nije uspela da reaguje na brzo uspostavljenu blokadu ruskih borbenih brodova. Počev od 6. marta ruske oružane snage krenule su sa raspoređivanjem konvencionalnih snaga uključujući dopremanje motorizovanih brigada, vučne artiljerije i protivvazdušnih sistema odbrane. Infiltriranje većeg dela ruskih trupa ostvareno je za vreme tzv. iznenadnih vojnih vežbi tokom 26. februara, iskorišćenih kao vid diverzije i neprimetnog prebacivanja trupa na poluostrvo bez saznanja međunarodne zajednice i ukrajinskih vlasti.²⁵

Izuvez regularnih vojnih snaga koje su bile prebačene na Krim, Ministarstvo odbrane je takođe uspelo da ubaci oko 170 veterana iz Čečenije, članove motorciklističkih klubova i članove različitih „patriotskih“ udruženja. Ovaj nevojni element u sklopu ruskih vojnih operacija na Krimu bio je značajan s obzirom na šarenoliku strukturu ljudi koji su bili deo krimskih proruskih agitatora i otvoreno podržavali rusko zauzimanje Krima.²⁶ Mada masovna podrška ruskih trupa nije

²⁵ Opširnije o toku operacija u: Michael Kofman et al., *Lessons from Russia's operations in Crimea and Eastern Ukraine*, RAND, Santa Monica (CA), 2017, pp. 6–12. O kretanju ruskih trupa videti u: Michael Kofman and Matthew Rojansky, “A Closer look at Russia's Hybrid War”, *Kennan Cable*, No. 7, April 2015, Willson Center, p. 3.

²⁶ Gerard Toal, *Near Abroad: Putin, the West, and the Contest over Ukraine and the Caucasus*, Oxford University Press, New York, 2017, p. 216.

neočekivana s obzirom na etničku strukturu poluostrva, prisutnost različitih dobrovoljačkih grupa imala je za učinak dodatni pritisak što je uticalo na pripadnike ukrajinske vojske u pogledu dezertiranja. Celokupna vojna operacija bila je odlično ispraćena pripremljenom medijskom kampanjom u kojoj je televizijska stanica *Russia Today* odigrala centralnu ulogu.²⁷ Džerard Tol (Gerard Toal) ispravno zaključuje da je izgradnja narativa herojstva, u kome ruske snage na Krimu pokušavaju da spasu rusko stanovništvo od nove, navodno, fašističke vlasti u Kijevu, predstavljala glavnu polugu kojom je Moskva uspela da prenesti težište podrške u globalnoj zajednici u svoju korist.²⁸

Brze akcije ruskih oružanih snaga na Krimu, koje takođe mogu da se opišu kao prikrivene operacije, dovele su ukrajinske snage bezbednosti pred svršen čin. Taktičke karakteristike vojnih operacija na Krimu ističu značaj brzine, mobilnosti i komunikacije u savremenom borbenom okruženju, za razliku od prethodnih ruskih vojnih poduhvata, poput Gruzije i Čečenije, kada je količina vatrenе moći predstavljala glavni element borbe.²⁹ Iako su ruske snage bile u nepovoljnem položaju zbog odsustva mehanizovane pešadije, oklopnih jedinica i pratećih oružanih sistema, taktičke nedostatke su uspele da nadomeste brzim akcijama i odličnom komunikacijom na taktičkom i operativnom nivou. Razmena informacija u stvarnom vremenu omogućila je nesmetanu i bezbednu komunikaciju na nivou jedinica uključujući različite operativne grupe *Spetsnaz-a*, vazdušnodesantnih snaga i Komande za specijalne operacije.³⁰ Operacije u sajber prostoru i koordinacija konvencionalnih snaga sa tzv. elektronskim načinom rata su aspekt borbe koji takođe ne treba izostaviti jer je pomogao izvršavanju vojnih akcija na Krimu. Upotrebom elektronskih sredstava za ometanje signala, hakovanjem kompjuterske mreže i presecanjem i/ili uništavanjem telekomunikacione infrastrukture, ruske oružane snage uspele su u potpunosti da izoluju ukrajinsku vojsku na poluostrvu od glavnog štaba u Kijevu. Vršeći dodatne psihološke pritiske na već konfuzno stanje u kome su se

²⁷ Nevojni karakter ruskih operacija na Krimu često se (pogrešno) preuvečava u brojnim akademskim i stručnim radovima. Iako je upotreba različitih sredstava državne moći nevojne prirode uticala na ispunjenje strateških ciljeva na poluostrvu, ne treba ispustiti izvida da bi zauzimanje Krima bilo nemoguće bez učešća ruskih trupa i stalne vojne pretnje.

²⁸ Gerard Toal, *Near Abroad: Putin, the West, and the Contest over Ukraine and the Caucasus*, op. cit., pp. 217–220.

²⁹ Ruska vojska na Krimu prvenstveno se oslanjala na upotrebu lakših oklopnih vozila, poput BTR-80/82, transportnih kamiona i višenamenskog vozila *Tigr*.

³⁰ Michael Kofman, et al., *Lessons from Russia's operations in Crimea and Eastern Ukraine*, op. cit., p. 25.

nalazili pripadnici ukrajinske vojske, ruske trupe mogle su bez otvorene upotrebe sile da razoružaju i prisile neprijatelja na predaju.³¹

Može se zaključiti da je Rusija ostvarila većinu taktičkih i strateških ciljeva na Krimu što nju, ako posmatramo Bartolomejovu skalu pobede, dovodi do samog vrha. Dešavanja na Krimu, za razliku od situacije u Donbasu, imaju vremensku tačku okončanja sukoba što ukazuje da hibridne operacije ili tzv. kampanje u sivoj zoni ipak mogu biti uspešno završene. Iako se ruska kampanja na poluostrvu ne može percipirati kao absolutna победа, s obzirom na odsustvo šireg međunarodnog priznanja teritorijalnih promena, Rusija je svakako uspela da izmeni postojeću geostratešku kompoziciju ovog regiona u skladu sa spoljnopoličkim ciljevima.

Promene i napredak u pogledu taktike i operativne ruskih oružanih snaga mogu se rezimirati u nekoliko aspekata. Prvo, opsežna primena specijalnih jedinica ruske vojske na Krimu pokazuje da primena kopnenih, vazdušnih i pomorskih jedinica nije presudan činilac za ostvarivanje strateških i taktičkih ciljeva u savremenim sukobima. Drugim rečima, jedinice za specijalne operacije u strateškom pogledu formiraju sopstvenu vertikalnu moći u okviru savremene organizacije oružanih snaga pored tradicionalne kopnene, vazdušne i pomorske moći.³² U slučaju Krima infiltracija specijalnih jedinica uz pomoć domaćih separatističkih snaga omogućila je stvaranje šireg fronta operacija na protivničkoj teritoriji što se direktno reflektovalo na protivničke kapacitete pružanja otpora. Jedinice za specijalne operacije poseduju mogućnosti da brzim manevrima i oružanim akcijama onemoguće protivnika da sprovodi sopstvene operacije, čime se direktno dovodi do distorzije celokupnog vojnog sistema protivničke strane.³³

Drugo, povećanje broja vojnih vežbi i reforme ruske vojske počev od 2008. godine pružile su pozitivan učinak u pogledu jačanja profesionalnosti i spremnosti

³¹ Emmanuel Kharaganis, "The Russian Interventions in South Ossetia and Crimea Compared: Military Performance, Legitimacy and Goals", *Contemporary Security Policy*, Vol. 35, Issue 3, 2014, p. 408.

³² Pored standardnih oblika vojne moći, poput kopnene, pomorske i vazdušne, jedinice za specijalne operacije predstavljaju novi vid instrumenta vojne moći. Upotreba specijalnih jedinica može direktno da vodi ostvarivanju važnih strategijskih koncepcata, poput strategije odvraćanja i strategije pristanka – skup akcija koje navode protivnika na željeno ponašanje (Chad M. Pillai, "The Dark Arts: Application of Special Operations in Joint Strategic and Operational Plans", *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/jrn/article/dark-arts-application-special-operations-joint-strategic-and-operational-plans>, 18/07/2019).

³³ Bret Perry, "Non-Linear Warfare in Ukraine: The Critical Role of Information Operations and Special Operations", *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/index.php/jrn/article/non-linear-warfare-in-ukraine-the-critical-role-of-information-operations-and-special-operations>, 21/07/2019.

oružanih snaga. Odsustvo žrtava i široka podrška domaćeg stanovništva koju su ruske trupe dobile na Krimu, ukazuje na visok nivo profesionalnosti, discipline i uzdržanosti operativnih grupa. Treće, formiranje strukture zajedničkih snaga omogućava precizno planiranje i izvođenje vojnih akcija koje suštinski ne zahtevaju opsežnu primenu sile. Četvrto, dobra komunikacija između različitih jedinica ruske vojske pri izvršavanju zadataka predstavlja najveću razliku u odnosu na sukobe u Čečeniji i Gruziji, kada je postojalo vidno odsustvo komunikacije zbog tehničkih i administrativnih problema između različitih nivoa političkih i bezbednosnih struktura. Razvijanje integrisane mreže komunikacija između različitih nivoa bezbednosnih struktura i civilnog sektora koja proširuje mogućnosti tzv. sistema *command and control*, pružajući uz to logističku podršku timovima na terenu, predstavlja sledeći korak u poboljšanju operativnih sposobnosti ruskih oružanih snaga.³⁴ Konačno, primena nove elektronske tehnologije u savremenom ratovanju postaje ključni faktor nanošenja velike štete protivniku u različitim etapama ratovanja, što ukazuje da je Rusija razvila mogućnost implementacije nekinetičkih instrumenata u borbi.

Strateške implikacije hibridnog rata o kojima je bilo reči u prvom delu rada mogle su se uočiti tokom ruskih vojnih operacija na crnomorskem poluostrvu. Kompresija različitih nivoa rata odrazila se na brzinu izvršavanja operacija na Krimu. Strateški i taktički ciljevi kojima je Rusija stremila, poput zauzimanja teritorije, ograničavanja dejstva ukrajinskih trupa, uspostavljanja novih vlasti na poluostrvu, obezbeđivanja podrške lokalnog stanovništva i izglasavanje referendumu, ostvarivali su se simultano. Novoizabrana ukrajinska vlada zbog brzine odvijanja događaja pretrpela je „strateški šok“ koji je rezultirao gubitkom kontrole nad čitavom teritorijom poluostrva. Širok opseg vojnih i nevojnih instrumenata korišćenih tokom kampanje na Krimu može da se rezimira kao praktično testiranje mogućnosti ruske vojne doktrine od 2014. godine. Ruska vojna strateška misao pretočena u vojnu doktrinu ističe da priroda savremenih sukoba podrazumeva: 1) integrisanu upotrebu vojnih, ekonomskih, informatičkih i ostalih nevojnih i civilnih instrumenata dopunjениh upotrebom jedinica za specijalne operacije; 2) masovnu upotrebu savremene vojne tehnologije i oružanih sistema; 3) prenošenje efekata vojnih operacija po dubini protivničke teritorije uz simultano reflektovanje na globalnu mrežu informacija; 4) preciznost, agilnost i brzina vojnih jedinica postaju glavni aspekti borbe na taktičkom nivou; 5) umrežavanje različitih borbenih jedinica i oružanih sistema u jedinstvenu

³⁴ Assad A. Raza, "Great Power Competition: The Fight for Weak States", *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/great-power-competition-fight-weak-states>, 17/07/2019.

strukturu radi lakšeg komandovanja i komunikacije; 6) transformisanje tradicionalnog prostora fronta u stalnu zonu konflikta na protivničkoj teritoriji; 7) intenzivno korišćenje nedržavnih elemenata poput plaćeničkih organizacija i kriminalnih grupa.³⁵ Iz ovoga se može zaključiti da ruske oružane snage prepoznaju promenljivi karakter savremenih sukoba, prilagođavajući strategiju rata novim izazovima i sopstvenim materijalnim mogućnostima.

Uloga ruskih oružanih snaga u regionu Donbasa

Sukobi ruskih separatista i ukrajinskih vlasti otpočeli su maja 2014. godine u regionu Donbasa na istoku Ukrajine, u gradovima Donjeck i Lugansk. Stруктуру oružanih grupa na ovom prostoru činili su pripadnici različitih dobrovoljačkih odreda i plaćenika, kao i pripadnici samoproklamovanih vojnih jedinica regionalnih vlasti. Specifična struktura oružanih grupa koja je obilovala nedržavnim elementima omogućavala je Moskvi da vodi „dvosmislenu“ politiku, sve vreme negirajući umešanost sopstvenih oružanih snaga u sukobima na istoku Ukrajine. Ipak, obilje izveštaja, analiza, satelitskih snimaka i veliki broj objava na društvenim mrežama pokazuju suprotno. Prisustvo ruskih oružanih snaga u konfliktu u Donbasu predstavlja ključni faktor koji omogućava proruskim snagama da od 2014. godine vode relativno uspešnu borbu protiv ukrajinskih vlasti.

Angažman ruskih oružanih snaga u Donbasu bio je fokusiran na pružanje podrške lokalnim pobunjeničkim formacijama i dopremanje vojne opreme, municije, naoružanja i tehnike. Različite jedinice ruske kopnene vojske, poput mehanizovane pešadije i artiljerije, prikriveno su prebacivane na istok Ukrajine u cilju pružanja podrške pobunjenicima na prvim linijama fronta. Ruske jedinice za specijalne operacije takođe su bile prisutne u njihovim redovima sa zadatkom da izviđaju, prikupljaju informacije i vrše sabotaže. Procene ukrajinskih vlasti ukazuju da je tokom sukoba u Donbasu bilo aktivirano preko 6000 pripadnika ruskih oružanih snaga, dok je veći broj ruskih trupa bio stacioniran na rusko-ukrajinskoj granici. Ovakav raspored direktno je onemogućavao vlasti u Kijevu da kontrolišu granični pojas i eventualno spreče dalju logističku podršku separatistima u vidu naoružanja i opreme. Nesmetan protok resursa preko granice značio je i slobodno prebacivanje trupa, regularnih ili dobrovoljačkih, pružajući Rusiji mogućnost da na taj način kontroliše dalju eskalaciju konflikta.³⁶

³⁵ "Military Doctrine of the Russian Federation", 2014, <https://www.offiziere.ch/wp-content/uploads-001/2015/08/Russia-s-2014-Military-Doctrine.pdf>, 12/09/2019, p. 4.

Izveštaj Atlantskog saveta od 2015. godine ukazuje na prisustvo ruske vojne tehnike, naoružanja i trupa koje su bile stacionirane u regionu Donbasa.³⁷ Služeći se metodom geolociranja, izveštaj analizira veliki broj podataka i slika iz regiona koji se objavljaju neposredno na društvenim mrežama i sajtovima novinskih agencija upoređujući ih sa satelitskim snimcima i digitalnim mapama. Iako metodologija nije najpreciznija, podaci koji su objavljeni u izveštaju podudaraju se sa informacijama ukrajinske vojske o tome kakav vid naoružanja je bio korišćen u borbi. Ruske oružane snage uspele su da prebace veću količinu lakšeg pešadijskog naoružanja, kao i određenu količinu transportnih i oklopnih vozila. Velika količina savremenog ruskog naoružanja takođe implicira da je bilo neophodno prisustvo ruskih operatera, s obzirom da pojedinim oružanim sistemima nisu mogli da upravljaju separatisti koji, kako Moskva uporno ističe, predstavljaju lokalno civilno stanovništvo.

Prve vojne operacije u regionu otpočele su u letnjim mesecima 2014. godine i, naizgled, okončane su potpisivanjem prvog primirja u Minsku septembra iste godine. U tom periodu ukrajinske oružane snage pokušavale su da razbiju pobunjeničke frontove, ali bez većeg uspeha. Tokom prvog talasa sukoba proruske snage intenzivno su koristile topovsku i raketnu artiljeriju opremljenu modernom termobaričnom municijom, zahvaljujući čemu su u jednom od okršaja uspele da u potpunosti eliminišu dva mehanizovana bataljona ukrajinske vojske. Ovo je ujedno predstavljalo osnovu za dalje sumnje o direktnoj umešanosti ruskih oružanih snaga u Donbasu za koje se smatra da upravljaju sofisticiranim oružanim sistemima.³⁸ Borbe ukrajinske vojske i proruskih separatista nastavile su se neposredno posle potpisivanja drugog sporazuma iz Minska početkom 2015. godine. Jedan od poslednjih izveštaja Instituta za proučavanje rata (*Institute for the Study of War*) od 2017. godine ukazuje da povremeni okršaji ukrajinskih i proruskih snaga i dalje traju u urbanim sredinama u blizini Donecka, Luganska i Marijupola. Mada nisu istog intenziteta kao 2014.

³⁶ Opširnije u: Franklin Holcomb, "The Kremlin's Irregular Army: Ukrainian Separatist Order of Battle, Russia and Ukraine", *Security Report 3*, Institute for the Study of War, Washington D.C., September 2017, www.understandingwar.org/backgrounder/kremlin%E2%80%99s-irregular-army-ukrainian-separatist-order-battle, 22/08/2019, p. 9.

³⁷ Maksymilian Czuperski et al., *Hiding in Plain Sight: Putin's War in Ukraine*, The Atlantic Council, 2015, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/hiding-in-plain-sight/> 25/07/2019, pp. 8–9.

³⁸ Palle Ydstebø, "Russian Operations: Continuity, Novelties and Adaptation", in: Janne Haaland Matlary and Tormod Heier (eds), *Ukraine and Beyond: Russia's Strategic Security Challenge to Europe*, Palgrave Macmillan, London, 2015, pp. 164–165.

godine, oružani okršaji su još uvek usmereni na strateške ciljeve ovog regiona. Pošto je u pojedinim akcijama korišćena teška artiljerija sa velikim brojem ispaljenih granata sumnja se da Rusija još uvek aktivno snabdeva separatiste kako bi se konflikt održao.³⁹ Glavni razlog zbog kojeg pobunjenici nisu mogli samostalno da funkcionišu leži u strukturi pobunjeničkih grupa koje je uglavnom formiralo nezadovoljno lokalno stanovništvo, te pripadnici radikalnih i banditskih grupa sa prostora bivšeg SSSR-a, sportski huligani i ruski i strani najamnici. Pripadnici ovakvih grupa nemaju vojno iskustvo i znanje koje bi im omogućilo da godinama uspešno održavaju konflikt protiv ukrajinskih oružanih snaga. Drugi razlog koji takođe zahteva prisustvo ruskih oružanih snaga među pobunjenicima jesu stalne nesuglasice između vođa samih grupa. Jedinstveni strateški cilj među grupama ne postoji, vođe uglavnom teže sopstvenom interesu i borbi za vlast u neregulisanom regionu Donbasa.⁴⁰ Kriminalizovana struktura ovih jedinica dodatno otežava ruskim vlastima da vrše koordinaciju taktičkih i operativnih dejstava sopstvenih trupa, što se odražava i na strateški nivo planiranja. Ovo može da predstavlja jedan od razloga zbog čega je Moskva odustala od pokušaja otvorene vojne intervencije i eventualnog priključenja Donbasa Ruskoj Federaciji po modelu Krima:

Taktičke i operativne karakteristike aktivnosti ruskih oružanih snaga u regionu Donbasa mogu se sagledati u nekoliko aspekata. Prvo, ruske trupe su potvrđile značaj artiljerije u savremenim ograničenim sukobima i njihovu efikasnost na frontovima čija se dinamika borbe menja svakodnevno. Noviteti se vide u većoj koncentraciji i upotrebi raketne artiljerije u kombinaciji sa upotrebom dronova za izviđanje i lociranje neprijateljskih meta.⁴¹ Drugo, korišćenje neregularnog, tj. gerilskog metoda rata u Donbasu ukazuje da Rusija može da okupi veći broj dobrovoljaca i plaćenika sa prostora bivšeg Sovjetskog Saveza koji, iako možda ne predstavljaju najspremниje jednice, na taktičkom nivou mogu poslužiti svrsi. Upotreba nedržavnih aktera olakšava formiranje medijskog narativa o uzdržanosti Moskve u regionalnom sukobu, predstavljajući ih kao pojave lokalnog karaktera. Centralnu ulogu u oblikovanju pobunjeničkih grupa imale su Federalna služba bezbednosti Ruske Federacije (*Федеральная служба безопасности*

³⁹ Benjamin Knudsen, Alexandra Lariiciuc and Franklin Holcomb, *Russia's Active Campaign in Ukraine*, Institute for the Study of War, May 2017, Washington D.C., www.understandingwar.org/sites/default/files/Russia%27s%20Active%20Campaign%20in%20Ukraine%20May%202015_0.pdf.

⁴⁰ Franklin Holcomb, "The Kremlin's Irregular Army: Ukrainian Separatist Order of Battle, Russia and Ukraine", op. cit., p. 10.

⁴¹ Palle Ydstebø, "Russian Operations: Continuity, Novelties and Adaptation", op. cit., p. 165.

Российской Федерации – FSB) i već pominjana Glavna obaveštajna uprava sa odvojenim operativnim strukturama na istoku Ukrajine. Mada učešće bezbednosnih službi u konfliktima ovakvog tipa ne predstavlja novinu u taktičkom pogledu, u slučaju Ukrajine intenzitet upotrebe obaveštajnih struktura ukazuje na njihovu razgranost i mogućnosti da oblikuju strukturu nedržavnih aktera u konfliktnim područjima.⁴² Implementacijom ovakvih oružanih grupa Rusija potvrđuje izmenjeni karakter rata na početku 21. veka, ali i na adaptaciju vojne taktike u uslovima savremnog rata. Treće, ruske konvencionalne trupe raspoređene u ovom regionu bile su organizovane po principu bataljonskih taktičkih grupa. Ovakav vid formacije predstavlja otporan i integriran sistem koji je namenjen da apsorbuje štetu, kao i da sam nanese štetu protivniku. Struktura i mogućnosti primene bataljonskih taktičkih grupa izmestile su Klauzevicev centar gravitacije sa strateškog i operativnog nivoa rata i prenestile ga na taktičke formacije koje zahvaljujući kompoziciji jedinica mogu podjednako dobro ostvarivati ciljeve i na operativnom nivou.⁴³ Upravo ovde možemo uočiti tzv. kompresiju rata, gde tradicionalna hijerarhija nivoa od strategijskog preko operativnog do taktičkog, počinje da gubi na značaju. Brzina odvijanja savremenih borbenih dejstava i kompozicija borbenih formacija u spoju sa modernom tehnologijom zapravo proširuje središnji operativni nivo rata na taktički i strateški nivo. Važnost operatike u hibridnom ratovanju proizlazi iz same strukture savremenog rata koja suštinski ne zahteva velike resursne kapacitete država, već se prvenstveno oslanja: na način i efikasnost upotrebe različitih oružanih i neoružanih instrumenata borbe, na sposobnost vojnih jedinica i kompoziciju borbenih formacija, na mobilnost trupa na terenu, kao i na metodiku komandovanja odnosno upravljanja različitim borbenim elementima na bojištu. Umeće operatike upravo leži u efikasnoj operacionalizaciji strategije na taktičkom nivou, integrišući pri tom sve elemente hibridnog sukoba, vojne i nevojne, u jedinstvenu celinu.

⁴² Mark Galeotti, "Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war'?", *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 27, No. 2, March 2016, p. 287.

⁴³ Ruska bataljonska taktička grupa se sastoji od tenkovske čete, tri čete mehanizovane pešadije, protivoklopne čete, dve do tri baterije samohodne artiljerije, dve protivvazdušne baterije i nekoliko raketnih četa. Značaj ovih formacija ukazuje i izjava Gerasimova da će se broj bataljonskih taktičkih grupa u ruskoj vojsci duplirati sa 66 na 120 (Amos C. Fox, Andrew J. Rossow, "Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the Russo-Ukrainian War", *The Land Warfare Papers*, The Institute of Land Warfare, Arlington, March 2017, <https://www.usa.org/sites/default/files/publications/LWP-112-Making-Sense-of-Russian-Hybrid-Warfare-A-Brief-Assessment-of-the-Russo-Ukrainian-War.pdf>, pp. 5–7).

Strateške karakteristike hibridnog rata u Donbasu mogu se rezimirati u nekoliko aspekata. Rusija u Donbasu teži ostvarivaju ograničenih geopolitičkih ciljeva sa minimalnim političkim i ekonomskim troškovima. Strateški ciljevi u Donbasu usmereni su ka kontroli spoljnopolitičke orientacije Ukrajine, u pogledu njenog daljeg priključenja zapadnim bezbednosnim strukturama, ali ne i ka kontroli same teritorije ovog regiona. Invazija i zauzimanje Donbasa može da predstavlja nepotrebnu eskalaciju političkih tenzija ne samo sa Ukrajinom, već i sa zapadnim silama koje percipiraju „prikriveni” ruski angažman kao ozbiljnu pretnju baltičkim državama i Istočnoj Evropi. Razmeštanje ruskih oružanih snaga u Donbasu u strateškom pogledu služi produbljivanju haosa koji se stvara na istoku države, što ujedno generiše veći politički pritisak prema vlastima u Kijevu. Kao što Mark Geloti (Mark Galeotti) ističe, „Rusija suštinski nije zainteresovana za direktno vršenje kontrole nad unazađenim postindustrijskim regionom Donbasa”.⁴⁴

U pogledu Bartolomisove skale uspeha, Rusija bi se u slučaju Donbasa svrstala u kategoriju „nije poraz” (videti Dijagram 1). Rusija je uspela da izvrši strateške ciljeve u pogledu destabilizacije ovog regiona, ali nije uspela da mobilise odgovarajuće potencijale kako bi dovela do širih političkih potresa u Ukrajini. Ukrainska novoizabrana vlast je opstala, a sankcije koje su usledile Ruskoj Federaciji ukazuju da zapadne sile razumeju način funkcionisanja ruskog hibridnog rata. Donbas za razliku od Krima, pokazuje „siroviji” karakter hibridnog ratovanja u kome se koristi veća količina vojne-oružane moći, dok strateški i taktički ciljevi zadobijaju promenljiv karakter prilagođavajući se trenutnoj međunarodnoj situaciji i situaciji na terenu. Uprkos potpisivanju dva mirovna sporazuma, konflikt u Donbasu i dalje traje sa povremenom razmenom vatre, što nas vraća na glavnu problematiku hibridnog ratovanja sadržanu u vremenskoj neodređenosti ovakvog sukoba.

Zaključna razmatranja

Taktičke i operativne karakteristike ruske kampanje ukazuju na modernizaciju ruskih oružanih snaga i strateške misli koja je nastala kao rezultat brojnih promena u savremenim globalnim odnosima. Sve veća međupovezanost globalnog društva i način razmene informacija onemogućava države da mobilisu veći broj konvencionalnih snaga, a da pri tom njihove akcije ostanu nezapažene

⁴⁴ Videti na: “Hybrid War as a War on Governance”, *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/index.php/jrnl/art/hybrid-war-as-a-war-on-governance>, 21/07/2019.

u međunarodnoj javnosti. Intenzivna upotreba specijalnih jedinica u savremenoj strukturi rata proizlazi iz potrebe da vojne akcije ostanu prikrivenog ili tajnog karaktera, što pruža mogućnost korigovanja političkog narativa informacionim sredstvima i u skladu sa strateškim ciljevima. Implementacija vojne sile u ovakovom sukobu je asimetrične prirode, umanjenog obima i povećanog intenziteta, što omogućava kontrolu dalje eskalacije sukoba. Premda se upotreba vojne sile realizuje na taktičkom nivou, psihološki efekti protežu se i na strateški nivo odlučivanja, čime se direktno testira volja protivnika.

Operacije ruskih konvencionalnih snaga na istoku Ukrajine bile su tajnog karaktera. Prebacivanje manjih formacija u vidu taktičkih bataljona, izmešanih sa pobunjeničkim snagama, omogućilo je Moskvi da očuva stratešku fleksibilnost i koriguje vojne akcije u zavisnosti od dnevnih promena u međunarodnoj politici. Harmonizacija rada obaveštajnih, vojnih i civilnih struktura uključenih u ukrajinsku kampanju stvorile su pogodno bezbednosno okruženje u kome je Moskva mogla da interveniše bez rizika dalje eskalacije sukoba sa zapadnim silama. Taktika maskirovke prisutna tokom krize ukazuje da element iznenađenja u savremenim ratnim dejstvima i dalje predstavlja nezaobilazni koncept vojne strategije. Operatika i taktika ruske vojske, osim što se služila obmanom i emitovanjem dvosmislenih signala, pokazala je i visok nivo fleksibilnosti u pristupu operacijama na Krimu i Donbasu menjajući politička sredstva i vojne instrumente u zavisnosti od geostrateškog konteksta u kome se konflikt odvija.

Geopolitičko okruženje krimskog poluostrva predstavljalo je permisivni faktor koji je omogućio ruskim oružanim snagama da bez većih poteškoća ostvare taktičke i operativne ciljeve koji su se brzo reflektovali i na strategijski nivo odlučivanja. To se direktno odrazило na rezultat glasanja na referendumu i pripajanje Krima Federaciji. Donbas, sa druge strane, ne poseduje isti geostrateški značaj kao poluostrvo, što je uticalo na promenu strateškog pristupa borbi i ciljevima kojima se teži u ovoj regiji. Iako se dosta spekulisalo o ruskom „zaglavljivanju u blato” oko Donjecka i Luganska, suštinski taktika i operatika ruskih oružanih snaga bila je usmerena na stvaranje održivog konflikta kao stalne političke presije nad ukrajinskim vlastima. Različiti pristupi vojnim operacijama na Krimu i Donbasu pokazuju da taktika i operatika modernih oružanih snaga zavisi od geostrateškog i geopolitičkog konteksta u kome se vojna sila implementira, što dalje implicira da je vojna strategija dinamična kategorija koja se stalno prilagođava tekućim društvenim, političkim i tehnološkim promenama. Rusku vojnu hibridnu kampanju u Ukrajini možemo oceniti kao pokušaj uspostavljanja novog metoda strategije A2/AD (*anti access/area denial*), koja podrazumeva upotrebu širokog spektra instrumenata državne moći podržane vojnom silom, kako bi se region od geopolitičkog interesa sačuvao od stranog uticaja.

Bibliografija

- Bartles, K. Charles, "Getting Gerasimov Right", *Military Review*, January–February 2016, pp. 30–38.
- Bartholomees, Boone J., "Theory of Victory", *Parameters*, Vol. 38, No. 2, 2008, pp. 25–36.
- Bukkvoll Tor, "Russian Special Operations Forces in Crimea and Donbas", *Parameters*, Vol. 46, No. 2, Summer 2016, pp. 13–21.
- Carlsson, Märta, Norberg, Johan and Westerlund, Fredrik, "The Military Capabilities of Russian Armed Forces", in: Jakob Hedenskog and Carolina Vendil Pallin (eds), *2013 in Russian Military Capability in a Ten-Year Perspective – 2013*, FOI, Stockholm, 2013, pp. 23–60.
- Galeotti, Mark, "Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war?'?", *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 27, No. 2, March 2016, pp. 282–301.
- Galeotti, Mark, *The Modern Russian Army 1992–2016*, Bloomsbury Publishing, London, 2017.
- Gerasimov, Valery, "The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations", *Military Review*, January–February 2016, pp. 23–29.
- Hoffman, Frank G., "The Evolution of Hybrid Warfare and Key Challenges", Statement before the House Armed Services Committee, 22 March 2017, in: *The Evolution of Hybrid Warfare and Key Challenges*, Committee on Armed Services House of Representatives, H.A.S.C. No. 115–22, U.S. Government Publishing Office Washington, 2017.
- Hoffman, Frank G., *Conflict in the 21 century: The rise of the Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, 2007.
- Kaldor, Mary, *New and Old Wars: Organized Violence in a Globalized Era*, Polity Press, Cambridge, 2012.
- Kharaganis, Emmanuel, "The Russian Interventions in South Ossetia and Crimea Compared: Military Performance, Legitimacy and Goals", *Contemporary Security Policy*, Vol. 35, No. 3, 2014, pp. 400–420.
- Kofman, Michael, Migacheva, Katya, Nichiporuk, Brian, Radin, Andrew, Tkacheva, Olesya, and Oberholtzer Jenny, *Lessons from Russia's operations in Crimea and Eastern Ukraine*, RAND, Santa Monica, 2017.

- Lasica, Daniel T., *Strategic Implication of Hybrid War: A Theory of Victory*, School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, 2009.
- Levy, Jack S., Thompson, William R., *The Arc of War: Origins, Escalation and Transformation*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2011.
- Matlary, Haaland J., Heier, Tormod, *Ukraine and Beyond: Russia's Strategic Security Challenge to Europe*, Palgrave Macmillan, London, 2015.
- Mazzar, Michael J., *Mastering the Gray Zone: Understanding the Channing Era of Conflict*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, Carlisle Barracks, 2015.
- Monaghan, Andrew, "Putin's Way of War: The War in Russia's Hybrid Warfare", *Parameters* Vol. 45, No. 4, Winter 2015–2016, pp. 65–74.
- Mueller, John, *Retreat from Doomsday: Obsolescence of Major War*, Basic Books, New York, 1996.
- Newman, Edward, "The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective is Needed", *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 2, 2004. 173–189.
- The Military Balance 2014*, International Institute for Strategic Studies, Routledge, London, 2014.
- Toal, Gerard, *Near Abroad: Putin, the West, and the Contest over Ukraine and the Caucasus*, Oxford University Press, New York, 2017.
- Vuković, Nebojša, „Prilog pojmovnom određenju sintagme hibridni rat”, u: Nebojša Nikolić (ur.), *Hibridno ratovanje – dilema koncepta savremenih sukoba*, Institut za strategijska istraživanja i Univerzitet odbrane, Beograd, 2018, str. 11–27.

Internet izvori:

- Knudsen, Benjamin, Lariiciuc, Alexandra and Holcomb, Franklin, "Russia's Active Campaign in Ukraine", Institute for the Study of War, May 2017, www.understandingwar.org/backgrounder/ukraine-update-russias-active-campaign-ukraine.
- Czuperski Maksymilian, Herbst, John, Higgins, Eliot, Polyakova, Alina, Wilson, Damon, "Hiding in Plain Sight: Putin's War in Ukraine", *The Atlantic Council*, 2015, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/hiding-in-plain-sight/>.
- Fox, Amos C., Rossow, Andrew J., "Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the Russo-Ukrainian War", *The Land Warfare Papers*,

- The Institute of Land Warfare, No. 112, Arlington, March 2017, <https://www.usa.org/sites/default/files/publications/LWP-112-Making-Sense-of-Russian-Hybrid-Warfare-A-Brief-Assessment-of-the-Russo-Ukrainian-War.pdf>.
- Galeotti, Mark, "Hybrid War as a War on Governance", *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/index.php/jrnl/art/hybrid-war-as-a-war-on-governance>.
- Holcomb, Franklin, "The Kremlin's Irregular Army: Ukrainian Separatist Order Of Battle", *Russia and Ukraine Security Report 3*, Institute for the Study of War, September 2017, www.understandingwar.org/backgrounder/kremlin%E2%80%99s-irregular-army-ukrainian-separatist-order-battle.
- "Military Doctrine of the Russian Federation", 2014, <https://www.offiziere.ch/wp-content/uploads-001/2015/08/Russia-s-2014-Military-Doctrine.pdf>, 12/09/2019.
- Perry, Bret, "Non-Linear Warfare in Ukraine: The Critical Role of Information Operations and Special Operations", *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/index.php/jrnl/art/non-linear-warfare-in-ukraine-the-critical-role-of-information-operations-and-special-opera>, 21/07/2019.
- Pillai, Chad M., "The Dark Arts: Application of Special Operations in Joint Strategic and Operational Plans", *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/dark-arts-application-special-operations-joint-strategic-and-operational-plans>, 18/07/2019.
- Raza, Assad A., "Great Power Competition: The Fight for Weak States", *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/great-power-competition-fight-weak-states>, 17/07/2019.
- Russia Military Power: Building a Military to Support a Great Power Aspirations*, Defense Intelligence Agency, 2017, <https://www.hsdl.org/?abstract&did=801968>.

Igor PEJIĆ

RUSSIAN MILITARY HYBRID OPERATIONS IN UKRAINE: ADAPTING STRATEGY AND TACTICS TO THE CONTEMPORARY STRUCTURE OF WAR

Abstract: With the escalation of the Ukrainian crisis, more than a decade old term of hybrid warfare was brought back to life. The frequent usage of the term "hybrid warfare" on a global scale inconsequentially produced an alteration of the term's true meaning. In an attempt to define a hybrid war various aspects of power are being added, sometimes by mistake, which can be employed in a military manner. This paper will explore the concept of hybrid warfare in Ukraine on the premises of Russian military operations and their method of employing military force in the next generation of warfare. The main research subject represents the study of operational and tactical components of the military-political happenings on Crimea and in the region of Donbas, as well as the study of the modern approach in the deployment and utilization of military forces in the next generation of warfare. The altered visage of modern warfare, affected by various socio-economic and technological changes, also demands certain adjustments to military strategy and tactics in terms of force employment and how these efforts correlate with geopolitical goals and the manner in which they are accomplished. In the paper, the author will use a variety of primary and secondary sources in order to set a comprehensive theoretical foundation that will help us with the ongoing analysis of the Ukrainian war and the role of Russian armed forces in it. The goal of this study is to grasp and explain the changed concept of military force as well as to call attention to the dynamic nature of military strategy, which is constantly adjusting itself to the volatile character of war. The main findings of this paper are focused on a partial displacement of the Klauzewitzian centre of gravity, from higher strategic levels towards lower operational and tactical levels of military organization, as well as the fact that the Russian armed forces have managed to successfully reinvent itself after numerous political and economic hardships that have ensued after the collapse of the Soviet Union.

Key words: geopolitics, hybrid warfare, Russian armed forces, war, strategy, Ukraine.

Fizionomija rata u postmoderni: studija slučaja sirijskog oružanog sukoba

Milinko S. VRAČAR¹

Apstrakt: Rad na primeru sirijskog konflikta analizira da li su i u kojoj meri *definiens-i* rata, u formi oružanog nasilja i političke prirode, i dalje ostali čvrsto utkani u onaj deo fizionomije rata koju Karl fon Klauzevic objašnjava kao objektivnu ili nepromenljivu. Transformacija rata, kao rezultat sveukupnih društvenih promena u postmoderni, odražava značajne promene u njegovoj fizionomiji. Zbog toga autor koristi komparativnu analizu kako bi utvrdio razliku između karakteristika modernih i postmodernih ratova, a kao analitički alat koristi fundamentalna pitanja koje rat postavlja u svim vremenima – između koga se on vodi, zašto se vodi, zbog čega se vodi i, poslednje, kako se vodi. U slučaju oružanog sukoba u Siriji, autor zastupa tezu da odgovori na navedena pitanja ukazuju da je priroda rata ostala ista, a da se promenio samo njegov karakter, naročito u pogledu konceptualnog pristupa koji se zasniva na smanjenoj delotvornosti vojnog a povećanju drugih instrumenta moći u dostizanju krajnjih strategijskih ciljeva rata. Autor opovrgava tvrdnje teoretičara i stratega zastupnika teorijskog pravca novih ratova o tome da se karakteristike postmodernih ratova fundamentalno razlikuju od onih klasičnih iz perioda moderne, koje oni smatraju „stari“ ratovima.

Ključne reči: fizionomija rata, stari ratovi, novi ratovi, postmoderna, sirska kriza.

Oružani sukobi u postmoderni: „stari“ ili „novi“ ratovi?

Aktuelna kriza u Siriji predstavlja „epicentar“ kompleksne i po obimu znatno šire bliskoistočne krize započete 2011. godine na talasu nasilnih događaja

¹ Autor je istraživač saradnik u Institutu za strategijska istraživanja Univerziteta odbrane, Beograd.
E-pošta: milinko.vracar@mod.gov.rs

poznatih kao Arapsko proleće.² Do sada je rezultovala velikim materijalnim razaranjem, sa gotovo pola miliona izgubljenih života i deset miliona izbeglica. Bezbednosne i druge implikacije krize odavno prevazilaze granice Sirije i prelivaju se, posredno ili neposredno, u region i druge prostore evroazijskog kontinenta. Time ona nesumnjivo zadobija prefiks regionalne i globalne. Posmatrano kroz realpolitičku prizmu, ulozi i posledice krize su veliki, a možda i presudni u aktuelnoj preraspodeli moći regionalnih i velikih sila. Tok krize, a naročito njen ishod, nesumnjivo će uticati na uspostavljanje drugačijeg globalnog poretku u odnosu na onaj kakav danas poznajemo. Zato su bezbednosni, geopolitički i drugi aspekti sirijske krize, posebno na regionalnom i globalnom nivou, svakako razlog zbog kojih je ona neprestano u fokusu brojnih analiza i procena.

Posmatrano kroz prizmu strateških studija, sirijska kriza zavređuje pažnju po još jednom, vrlo važnom segmentu. Pored posthladnoratovskih oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, Avganistana, Iraka, Libana, Gruzije i, poslednjih godina, Ukrajine, karakteristike oružanog sukoba u Siriji analiziraju se unutar debata koje reprezentuju novi teorijski pravac poznat po zagovaranju koncepta „novi ratovi”. Tridesetak godina unazad, ovaj pravac se razvija na postavkama različitih ideja o novoj vrsti ratova, poput netrojstvenog rata, četvrte generacije modernog ratovanja, narodni rat, hibridnog ratovanja i drugih. Navedeni pojmovi odražavaju intenciju stratega i teoretičara rata da ukažu na promene karakteristika savremenih oružanih sukoba koje se ne mogu objasniti klauzevicevskim postavkama klasične teorije o ratu. Prema njima, te karakteristike čine postmoderne ratove „novim”, suštinski drugačijim od klasičnih modernih ratova koje oni smatraju „stariim”. Postavlja se pitanje koje su karakteristike oružanog sukoba u Siriji? Da li one odražavaju prirodu „starih” ili „novih” formi oružanih sukoba, ili su one, ipak, nešto između?

Na ovo pitanje nije jednostavno pružiti odgovor, a, verovatno, to trenutno nije ni moguće, s obzirom da ne postoji opšta saglasnost o tome šta su to novi ratovi. Iako se smatra da su karakteristike klasičnih ratova iz doba moderne dobro poznate, još uvek ne postoji potpuno razumevanje postmodernih ratova. Izostanak jasnih predstava o tome šta to ove ratove čini specifičnim i, time, znatno drugačijim u odnosu na klasične ratove, koji se smatraju stariim, onemogućava njihovu distinkciju i nameće pitanje da li su postmoderni ratovi zaista „novi” ili su samo nastavak starih ratova u drugom obliku. Nesporno, rat se kroz istoriju stalno menjao i to se dešava i dalje, jer je on odraz vremena u

² Više o Arapskom proleću videti u: Slobodan Janković, „Arapsko proleće i mogućnost prekravanja postojećih granica u arapskom svetu”, *Međunarodna politika*, god. LXIV, br. 1152, oktobar-decembar 2013, str. 74–90.

kome se odvija. Tako se rat u postmoderni, nesumnjivo, izmenio u odnosu na one iz perioda moderne, a i sami ratovi u moderni kontinuirano su se menjali i međusobno razlikovali usled uticaja, pre svega, tehničko-tehnološkog ali i sveukupnog društvenog razvoja.³ Bez obzira na razlike, svi moderni ratovi i dalje su odražavali fundamentalna načela klasične teorije o ratu koje je još početkom 19. veka ustanovio pruski general Karl fon Klauzevic (Carl von Clausewitz), u svom i danas veoma uticajnom delu *O ratu*.⁴ Kada se danas govori o podeli modernih i postmodernih ratova na „stare” i „nove”, klasifikatorski kriterijum mora da odražava ne bilo koje već njihove suštinske razlike koje se ne mogu u potpunosti objasniti klasičnom teorijom.

Na problem nove klasifikacije ratova jasno ukazuje činjenica da između stratega i teoretičara rata još uvek ne postoji saglasnost po pitanju da li se tokom poslednjih decenija u ratu nešto suštinski promenilo da bi trebalo postmoderne ratove razumevati kao nove. Različitost percepcija po tom pitanju toliko je izražena da među njima ne postoji saglasnost čak ni oko ontološkog pitanja šta je to danas rat, odnosno koji je njegov specifikum u odnosu na druge oblike društvenih sukoba.⁵ Pojedina mišljenja kreću se, čak, toliko daleko da ukazuju da rat više i ne postoji. Na osnovu ličnih iskustava iz postmodernih ratova ovu tezu zastupa britanski general Rupert Smit (Rupert Smith), prema kojem „sukobi nesumnjivo postoje širom sveta, našta ukazuju, između ostalog, događaji u Iraku, Avganistanu, Kongu, palestinskim teritorijama itd., ali, rat kao borba na bojnom polju između žive sile i mašinerije, rat kao masovni odlučujući događaj u međunarodnom sporu, takav rat više ne postoji”.⁶

Naveden stav ukazuje na problem klasične teorije da objasni prirodu postmodernih ratova. Razmatranje karakteristika nedavno okončanih i još uvek aktuelnih posthladnoratovskih oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, Avganistana, Iraka, Libana, Gruzije, Libije, Ukrajine i Sirije navodi pojedine teoretičare i stratege na razmišljanje koje je suprotno od tradicionalnog

³ Sam period moderne obeležen je sa najmanje tri generacije ratovanja koje se razlikuju prema načinu vođenja, prvenstveno usled uvođenja u upotrebu savremenog naoružanja (William Lind, „The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, *Marine Corps Gazette*, October 1989, p. 22).

⁴ Klauzevic, *O ratu*, Vojno delo, Beograd, 1951.

⁵ Više u: Milinko Vračar, „Razmatranje adekvatnog teorijsko-epistemološkog pristupa u istraživanju fenomena hibridnog ratovanja”, *Vojno delo*, god. LXIX, br. 7/2017, str. 292–307.

⁶ Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, Alfred A. Knopf Book, New York, 2007, p. 13.

Klauzevicevog poimanja rata. Klauzevic ga, pojednostavljeno, posmatra kao krajnji i odlučujući napor država u dostizanju političkih ciljeva, odnosno kao instrument politike koji se otelotvoruje kroz strahovit čin nasilja, to jest gramatiku „metaka i čaura”. Ovakvim pogledom na rat Klauzevic je uspostavio fundamentalna načela klasične teorije o ratu odnosno njegove *definiens*-e u formi „akta fizičke sile i političke prirode”.⁷ Posmatrano kroz objektiv strategijske paradigmе, navedeni *definiens*-i prevashodno ukazuju na sredstvo ili instrument moći koje se primarno koristi u ratu kao i na krajnji cilj kome se u njemu teži, a on je političke prirode.

Klasična ili „modernistička” teorija o ratu zastupa stanovište da je suština rata zasnovana na sili, fizičkom ili oružanom nasilju. Njen osnovni moto glasi „pobediti protivnika u bici, na bojnom polju”. Zato je kvantum vojne moći ono što dovodi do postizanja političke pobeđe ili krajnjeg strategijskog cilja u ratu. Prema ovoj teoriji bez oružane borbe nema rata kao društvene pojave te ona predstavlja neizostavni sadržaj svakog pravog rata. To ne znači da ostali sadržaji, ekonomski, politički, propagandni i drugi nisu značajni. Ali, u periodu moderne, vojna moć i njena konverzija u formi primene oružane sile, bile su udarna pesnica kojom se u ratu dolazilo do krajnjeg cilja, odnosno do nametanja sopstvene volje protivniku. Danas u postmoderni, međutim, uloga nevojnih sadržaja i njihov uticaj na krajnji ishod rata sve više raste, ali klasična misao i dalje zastupa stav da rat „nužno sadrži oružanu borbu, što ga izdvaja od drugih i njemu sličnih pojava i procesa i što ga čini prepoznatljivim”.⁸

Klasična teorija, takođe, naglašava i drugu suštinsku dimenziju rata. Prema Klauzevcu, ali i drugim klasicima, rat predstavlja politički instrument, akt sile kako bi se protivniku nametnula volja, a ona je uvek u političkoj dimenziji. Dakle, u ratu upotreba oružane sile nije sama sebi svrha jer su ciljevi rata političke prirode. Stoga razmatranje rata van konteksta politike je besmisleno, a ako se to čini može se govoriti samo o kolokvijalnoj upotrebi termina „rat” ili o primeni fizičke sile koja nema prefiks „političkog”. Fundament klasične teorije o ratu i strategiji predstavlja politička usmerenost fizičke (oružane) sile zarad dostizanja krajnjih ciljeva te „političko”, pored „sile”, čini drugi *definiens* rata.

Klauzevicevo poimanje rata, kao akta sile i političkog instrumenta, nesumnjivo, i dalje predstavlja dominantno polazište strateškog promišljanja upotrebe oružane sile u međunarodnim odnosima, naročito od strane donosioca ključnih odluka u političkim i vojnim krugovima zapadnih zemalja. Ipak, sve više

⁷ Više u: Klauzevic, *O ratu*, op. cit., str. 41–55.

⁸ Slobodan B. Mikić, *O ratu*, Prometej, Novi Sad, 2006, str. 50–51.

su prisutna mišljenja koja osporavaju njegove *definiens*-e rata pri čemu pojedini teoretičari i stratezi ukazuju da strateško promišljanje zasnovano na klauzevicevskoj logici rata dovodi do formulisanja i implementacije neuspešnih strategija. Strateški neuspesi konvencionalnih armija zapadnih sila tokom druge polovine 20. veka i, posebno, početkom 21. veka u asimetričnim oružanim sukobima sa komparativno daleko slabijim vojnim protivnicima, nedržavnim akterima, poput Al Kaide, Talibana ili Hezbolaha, podstakli su teoretičare, a posebno stratege, da razmišljaju na sasvim drugačiji način o fenomenu rata, tačnije o nedelotvornosti upotrebe oružane sile u postmoderni. Američki pukovnik Džon Varden (John Warden) zastupa mišljenje da „borba (primena oružane sile) nije suština rata, pa čak nije ni njegov poželjan deo. Pravu suštinu čini ono što je neophodno da se uradi kako bi neprijatelj prihvatio naš cilj kao svoj cilj”.⁹ Slična razmišljanja moguće je uvideti i kroz različita objašnjenja koncepta hibridnog ratovanja. U jednom od njih se navodi da je

(...) u „hibridnom ratu” naglašena uloga nevojnih sredstava subverzivne prirode. U idealnom slučaju, napadajuća država „ne treba eksplicitno da koristi vojnu силу”. Cilj napadača je da kontroliše umove političkog rukovodstva i stanovništvo napadnute države. Ako se koristi vojna sila, ona se koristi tajno.¹⁰

Promene karakteristika postmodernih ratova i strateški neuspesi zapadnih sila navele su teoretičare, poput Martina van Krevelda (Martin van Creveld) i Meri Kaldor (Mary Kaldor), da ospore „političko” kao drugo suštinsko određenje rata, odnosno njegov drugi *definiens*. Za razliku od Klauzevica, dvoje autora tvrde da postoje i drugi razlozi zbog kojih se danas vode ratovi, kao što su „identitet, pravda, opstanak itd.”¹¹ Džon Kigan (John Keegan) ide dalje iznoseći stav da rat čak nikada i nije bio stvar politike, ni u periodu moderne, već da je oduvek bio odraz kulture.¹²

Promena percepcije političke prirode i uloge oružane sile u postmodernim ratovima ukazuje na izuzetno kompleksan problem savremene teorijske misli s obzirom da osporava tradicionalno klauzevicevsko razumevanje rata. Ipak, značajan broj teoretičara, poput Kolina Greja (Colin Gray), Antulija Ečevarije (Antulio Echevarria) i drugih, i dalje čvrsto zastupa postavke klasične teorije

⁹ John Warden, “The Enemy as a System”, *Airpower Journal*, Vol. IX, No. 1, Spring 1995.

¹⁰ “Hybrid warfare: A new phenomenon in Europe’s security environment”, Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague, 2015.

¹¹ Prema: Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, JP Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd, 2010, str. 49–55; Meri Kaldor, *Novi stari ratovi – organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski put, Beograd, 2005, str. 13–29.

¹² John Keegan, *A History of Warfare*, Vintage Books, New York, 1994, pp. 3–60.

tvrdeći da je suština rata ostala ista, dakle politička i nasilna, dok je samo njegova forma promenjena u skladu sa uticajima okruženja u kojem se odvija.¹³ Kritikujući validnost novih teorija u objašnjenju postmodernih ratova Ečevarija iznosi da

(...) događaji u Ukrajini, Siriji i Iraku poprimaju iznenađujuće preokrete što mnoge stručnjake navodi na zaključak o pojavi novog oblika rata, poput „hibridnog“ ili rata u „sivoj zoni“. U stvari, ovakav oblik rata i dalje predstavlja primenu klasične strategije prisile koja, poboljšana razvojem tehnologija, pogađa brojne slabosti bezbednosne strukture Zapada.¹⁴

Ečevarija smatra i da se nove teorije, suštinski drugačije od klasične, temelje na fundamentalnom nerazumevanju neprikosnovene Klauzevicevske misli.¹⁵

Kao zaključak, u nedostatku spoznaje da li se nešto u postmodernim ratovima suštinsko izmenilo ili nije, sa sigurnošću se jedino može reći da još uvek nije moguće utvrditi koji je to ključni klasifikatorski kriterijum kojim bi se izvršila jasna podela ratova na stare i nove. Posledično, time se ni sirijski oružani sukob ne može svrstati u okvir kategorije novih ratova, iako jedna grupa analitičara to uporno pokušava.¹⁶ Zato se u analizi rata u Siriji treba voditi drugačijom logikom. Umesto intencije ka njegovom kategoričnom svrstavanju u pojmovne okvire starih ili novih ratova, saznanja o karakteristikama sirijskog oružanog sukoba i svih ostalih sukoba iz posthladnoratovskog perioda treba koristiti upravo u cilju traganja za saznanjem da li taj ključni kriterijum zaista postoji, odnosno da li su se *definiens-i* rata promenili.

Fizionomija rata – šta se menja a šta ostaje isto?

Kako pristupiti analizi postmodernih oružanih sukoba? Odnosno, kako, na sistematičan način, uočiti i objasniti razlike njihovih karakteristika u odnosu na

¹³ Antulio J. Echevarria, *Clausewitz and Contemporary War*, Oxford University Press, New York, 2007; Colin S. Gray, *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, Oxford University Press, New York, 2011, pp. 25–30; Colin S. Gray, “How Has War Changed Since Cold War”, *Parameters*, Spring 2005, U.S. Army War College, p. 17.

¹⁴ Antulio J. Echevarria, *Operating in the Gray Zone: An Alternative Paradigm for US Military Strategy*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2016, p. 1.

¹⁵ Antulio J. Echevarria, *Fourth-Generation War and Other Myths*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2005, <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/pub632.pdf?fbclid=IwAR1IGbj-2EjcZBam5fb2ijpi9FYFTHixEexUbGrmT2keGZbM7EL39lYimMY>, p. 6.

¹⁶ Artur Malantowicz, “Civil War in Syria and the ‘New Wars’ Debate”, *The Amsterdam Law Forum*, Vol. 5, No. 3, 2013, pp. 52–60.

klasične ili stare ratove, i da li u odnosu na njih postoje karakteristike koje se mogu smatrati suštinski drugačijim? Analitički model, koji bi se u ovu svrhu koristio, morao bi biti zasnovan na razmatranju fundamentalnih pitanja koje rat postavlja u svim vremenima: između koga se on vodi, zašto se vodi, zbog čega se vodi i, poslednje, kako se vodi.¹⁷ Kako iznosi Martin van Kreveld

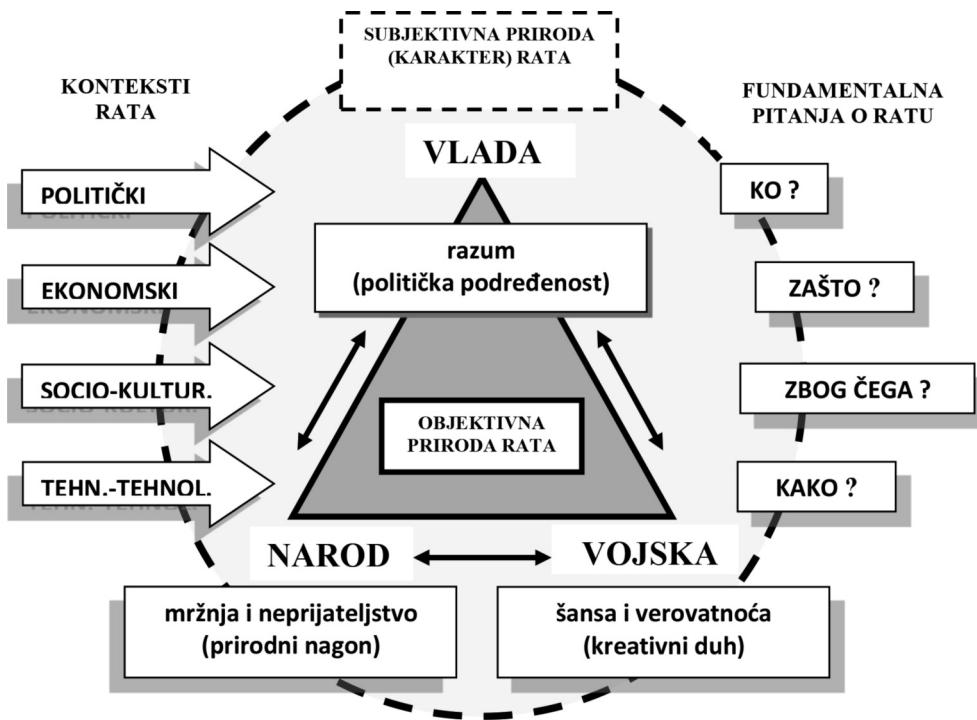
(...) bez obzira što se ova pitanja smatraju isuviše filozofskim, čak i nevažnim za praktični posao rata, jasno je, ipak, da se nijedna ljudska aktivnost ne može odvijati, a kamoli uspešno izvesti, bez temeljnog razumevanja načela (zakonitosti) koja se u njoj sadrže.¹⁸

Dakle, prema Kreveldu, fundamentalna pitanja o ratu odražavaju njegove zakonitosti te su, kao takva, od ključnog značaja za spoznaju njegove suštine i totaliteta kao društvenog fenomena. Odgovori na ova pitanja omogućavaju celovito saznanje o tome ko su subjekti koji učestvuju u ratu (akteri), šta do rata dovodi (uslovi), šta ga konkretno pokreće (uzroci), čemu se u njemu teži (ciljevi) i, poslednje, koja je logika ili način njegovog odvijanja (koncepti). Totalitet rata može se razumeti i kao njegova fizionomija koja predstavlja sveobuhvatni sintetički pogled na njegove karakteristike. Saznanja o tim karakteristikama mogu se dobiti upravo kroz odgovore na navedena fundamentalna pitanja. Tek konkluzivnim odgovorom na njih stvara se mogućnost pružanja celovitog odgovora na pitanje šta je to rat ili, konkretno, o kojoj vrsti rata je reč. Isto tako, analizirajući elemente fizionomije rata u različitim istorijskim epohama, na primer, u moderni i postmoderni, može se zaključiti da li se nešto u postmodernim ratovima promenilo i, ako jeste, da li je to ključno da bi se oni smatrali novim.

¹⁷ Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 11.

¹⁸ Navedeno prema: ibid.

Dijagram 1: Promenljiva i nepromenljiva priroda (karakter) rata iz ugla jednog aktera u sukobu

U aktuelnim raspravama o transformaciji rata često se upotrebljava sintagma „promena fizionomije rata“. Međutim, ostaje nejasno da li se ona u postmodernim ratovima izmenila u potpunosti ili u samo jednom njenom segmentu, uključujući, možda, baš onaj koji se odnosi na *definiens*-e rata. Da bi se odgovorilo na ovo pitanje moramo se vratiti na klasičnu teoriju i pomoću nje pojasniti u kojem delu fizionomije rata se ti *definiens*-i nalaze. Prema klasičnoj teoriji, totalitet ili fizionomija rata obuhvata njegove promenljive i stalne karakteristike. Time se, sasvim jasno, ukazuje na to što se u ratu menja a što, kroz vreme, ostaje trajno i nepromenljivo. Fizionomija rata ukazuje na njegovu dvojaku prirodu koju Klauzevic objašnjava kao objektivnu i subjektivnu (Dijagram 1). Objektivna priroda je ona koja je esencijalna, permanentna i nepromenljiva u odnosu na vreme i sredinu njegovog odvijanja. Unutar nje stalno su prisutne sile ili zakonitosti koje vladaju između trajnih elemenata rata, predstavljenih u vidu trojstva. Prva je sila mržnje i neprijateljstva, kao slepi prirodni nagon. Druga je igra šansi i verovatnoće, kao domen kreativnog duha vojskovođe (stratega), a treća je

razum koji ukazuje na podređenost rata politici.¹⁹ Kako Klauzevic iznosi, prva sila pripada najviše narodu, druga vojskovođi i njegovoj vojsci, dok treća najviše vredi.²⁰ Time Klauzevic sasvim jasno ukazuje na aktere (političko rukovodstvo, stanovništvo i oružane snage) čije je prisustvo u svakom ratu neizostavno, zatim na primarno sredstvo u ratu u formi fizičke (oružane) sile, koja je vezana za vojsku i, poslednje, na podređenost rata (upotrebe oružane sile) političkom cilju ili svrsi.

Mada su navedene sile, u formi primarnog „trojstva”, i njima imanentni akteri, u formi sekundarnog „trojstva”, stalno prisutne unutar rata, što čini njegovu nepromenljivu prirodu, intenzitet tih sila, ipak, nije uvek isti i neposredno zavisi od uticaja različitih konteksta odvijanja oružanih sukoba. Budući da se ratovi ne pojavljuju i ne odvijaju sami od sebe, konteksti su veoma važni za njihovo razumevanje. Kako iznosi Kolin Grej „istorija ratovanja nema smisao ako sadrži priču o upotrebi sile koja je lišena konteksta”.²¹ Konteksti rata, poput onih najvažnijih – političkog, ekonomskog, socijalno-kulturnog i tehničko-tehnološkog – promenljivi su i odražavaju obeležja vremena i sredine u kojima se oružani sukobi odvijaju. Na taj način, uticajem na stalne elemente tzv. trojstva, primarne i sekundarne, oni oblikuju rat, odnosno njegovu dinamiku i intenzitet, obim i izgled.²² Time se konstituiše subjektivna priroda rata koja je sklona promenama i ona ukazuje na karakter svakog konkretnog rata ponaosob.

Fizionomiju rata, tačnije njegov karakter, ne oblikuje samo uticaj konteksta na trojstvo sila koje deluju unutar samo jednog aktera. Rat je sukob, dvosmeran proces, dinamična i kompleksna interakcija tih istih sila između najmanje dva aktera u tom sukobu (Dijagram 2). Pored značajnog uticaja različitih konteksta odvijanja oružanih sukoba na trojstvo svakog aktera ponaosob, karakter rata, svakako, određen je i odnosom sukobljenih strana, odnosno prirodom ili karakteristikama tih aktera. Njih pokreću različiti motivi ili potrebe, oni ispoljavaju različite interese, a njihov kvantum vojne i druge moći je različit. U zavisnosti od toga ko se nalazi na suprotstavljenim stranama, intenzitet sile mržnje i neprijateljstva, šanse i verovatnoće i, na kraju, razuma biće jači ili slabiji. Saglasno tome, politički ciljevi zaraćenih aktera biće drugačiji a, posledično, i intenzitet i način (koncept) upotrebe oružane sile. Čime se to objašnjava?

Politika je ta koja sprečava da rat ne eskalira u apstraktни oblik, u kome je neobuzdan i sam sebi cilj. U apstraktnom obliku rat teži potpunom uništenju

¹⁹ Više u: Klauzevic, *O ratu*, op. cit., str. 41–55.

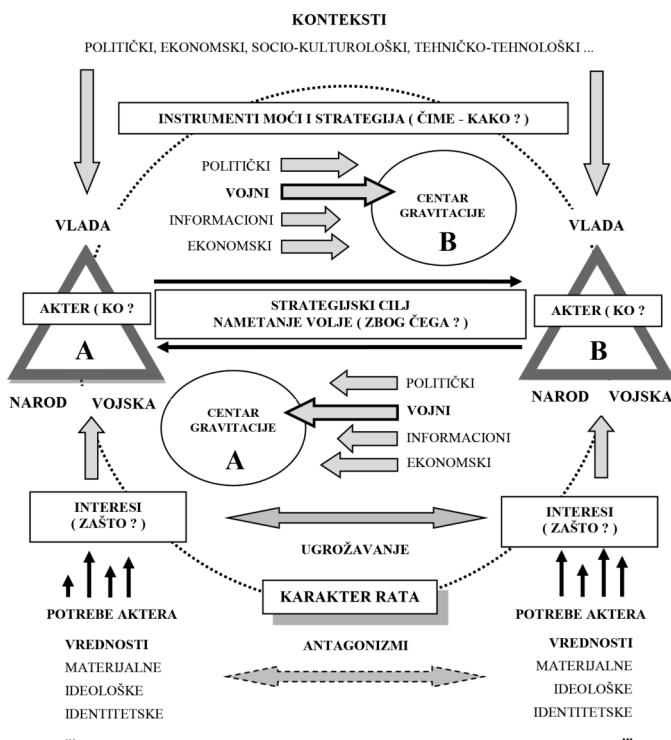
²⁰ Ibid.

²¹ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, Routledge, London and New York, 2007, pp. 1–3.

²² „Joint Doctrine Note 1–18”, United States Joint Chiefs of Staff, April 2018, p. I–1.

neprijatelja ili makar njegove vojne sile, što je osnovni uslov za postizanje pobeđe. U takvom ratu ne postoji princip umerenosti. Za razliku od apstraktnog, svaki konkretni ili realan rat inspirisan je određenim političkim motivima koji imaju tu moć da učine da nasilje u ratu ne „eksplozira” do krajnjih granica, nego da „pulsira”. Podređenost rata političkom cilju sputava ili pojačava intenzitet upotrebe sile u zavisnosti od prirode tog cilja. Upravo to pulsiranje nasilja, uslovljeno političkom svrhom, dovodi nas do Klauzevicevog određenja rata kao instrumenta politike, odnosno nastavka politike drugim sredstvima.²³ Kod aktera kod kojih vlada snažna sila mržnje i neprijateljstva politički cilj je takav da se kreće, čak, i do granica potpunog fizičkog uništenja neprijatelja, što implicira brutalnu i neobuzdanu upotrebu oružane sile koja teži svom apstraktном obliku. U suprotnom, ako je sila mržnje i neprijateljstva mala i politički cilj će biti ograničeniji, umereniji, a samim tim, i primena oružane sile će biti manjeg intenziteta.

Dijagram 2: Prikaz fisionomije rata kroz objektiv strategije

²³ Više u: Klauzevic, *O ratu*, op. cit., str. 53, 500, 520–521.

Može se zaključiti da je fizionomija rata kompleksna i oblikovana uticajima mnogobrojnih faktora. Međutim, bez obzira na njenu formu, odnosno kakav je intenzitet sila mržnje i neprijateljstva, šansi i verovatnoće i, na kraju, razuma, fizionomija rata je prema klasičnoj teoriji uvek dvojake prirode. Esencijalna ili objektivna priroda rata je nepromenljiva, a unutar nje se podrazumeva nužno postojanje svih navedenih sila trojstva koje čine suštinu rata i određuju njegove *definiens-e*. Oni su sadržani u formi „akta nasilja” ili primene oružane sile i „političke prirode”, u smislu podređenosti rata političkom cilju ili svrsi. Zato Klauzevic definiše rat kao „akt fizičke sile kako bi primorali protivnika da se povinuje našoj volji”, a nametanje volje je uvek u političkoj dimenziji jer, kako iznosi, „rat je nastavak politike drugim sredstvima”.²⁴ I to je ono što se u ratu ne menja, bez obzira na vreme i sredinu njegovog odvijanja.

Subjektivna priroda ili karakter rata jeste ono što je skloni promenama pod uticajem različitih konteksta odvijanja oružanih sukoba. Zato Klauzevic rat naziva „pravim kameleonom”.²⁵ Karakter rata odražava rezultantu sila trojstva u fizičkoj, kognitivnoj i moralnoj sferi rata, odnosno ukazuje na to ko i na koji način vodi rat jer obuhvata sve one elemente kao što su oružane snage, bilo državnih ili nedržavnih aktera, njihove strategije i doktrine, oružje i druga sredstva, moral ili želju za borbom, vojne i političke ciljeve, prostor u kome se ratovi odvijaju (more, kopno, vazduh, informacioni prostor, kosmos), kao i mnoge druge elemente. Sve to zajedno čini svaki rat jedinstvenim odnosno drugačijim u odnosu na druge.²⁶

Postavlja se pitanje da li se u postmoderni, ipak, nešto suštinsko promenilo, kako tvrde zagovornici teorijskog pravca novih ratova. Da bi se dobio odgovor na ovo pitanje trebalo bi analizirati kako se fundamentalna pitanja o ratu – ko, zašto, zbog čega i kako – odražavaju kroz fizionomiju sirijskog rata. Sagledavanje ovog pitanja je od suštinske važnosti sa aspekta razumevanja neslaganja stratega i teoretičara o tome da li se nešto ključno promenilo u onom segmentu Klauzeviceve nepromenljive objektivne prirode koja uspostavlja njegove *definiens-e*. Svakako, ako su se *definiens-i* promenili, onda se postmoderni ratovi mogu odrediti kao potpuno novi, fundamentalno drugačiji u odnosu na one iz perioda moderne i, svakako, pre njih. U suprotnom, oni će predstavljati samo nastavak starih ratova u drugom obliku.

²⁴ Više u: Klauzevic, *O ratu*, op. cit., str. 41–55.

²⁵ Ibid.

²⁶ Prema: Antulio J. Echevarria, *Globalization and the Nature of War*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2003, <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/PUB215.pdf>, pp. 7–8.

U svrhu dobijanja saznanja kakva je fizionomija sirijskog oružanog sukoba ona se mora staviti u kontekst strategijske paradigmе iskazane kroz relaciju ciljeva (krajnje željeno stanje), sredstava (instrumenata moći) i načina upotrebe tih sredstava (koncepti) zarad dostizanja tih ciljeva (Dijagram 2). Strategijski okvir razmatranja navedene problematike koristi se iz razloga što pojedini teoretičari, a posebno stratezi, uzrok strateških neuspeha velikih (zapadnih) sila, u poslednjih par decenija, traže u nepoznavanju prirode postmodernog rata. Ovu činjenicu van Kreveld objašnjava time da je savremeno strateško promišljanje o fundamentalnim pitanjima rata manjkavo, uz to, ukorenjeno u klauzevicevskoj slici sveta koja je ili zastarela ili pogrešna.²⁷ S obzirom na različite percepcije šta se to u postmodernim ratovima promenilo a šta ostalo isto postavlja se pitanje da li je Kreveldovo mišljenje u potpunosti ispravo ili ne.

Zato, analiza fizoinomije sirijskog oružanog sukoba kroz strategijski objektiv treba da ukaže da li su strategijski ciljevi zaraćenih aktera, odnosno njihova volja koja se želi nametnuti protivniku, političke ili neke druge prirode. Takođe, analiza treba da ukaže da li se ti akteri, u nastojanju nametanja svoje volje protivniku, primarno oslanjaju na upotrebu oružane sile ili na neke druge instrumente moći. Tačnije, postavlja se pitanje koji je noseći ili odlučujući instrument moći kojim se akteri sirijskog oružanog sukoba koriste u nastojanju dostizanja pobede ili krajnjeg strategijskog cilja. U cilju dobijanja takvog saznanja rezultati analize sirijskog oružanog sukoba poslužiće za potvrdu ili opovrgavanje različitih hipoteza koje su danas prisutne unutar debata strateških studija.

Prva hipoteza je ona iza koje stoje van Kreveld i Kaldorova i ona glasi da priroda postmodernog rata više nije isključivo politička, čime se osporava prvi Klauzevicev *definiens* rata. Druga je ona iza koje stoji Varden i pojedini zastupnici teorije hibridnog ratovanja i ona glasi da oružana borba više nije suštinski sadržaj rata, čime se osporava njegov drugi *definiens*. Obe navedene hipoteze osporavaju postojanje nepromenljive prirode rata. Treća hipoteza ne osporava Klauzeviceve *definiens*-e rata, ali prihvata činjenicu da je došlo do značajnih promena u njegovoj fizionomiji; ona naglašava sve veću ulogu informacionog instrumenta moći u postmodernim ratovima i značaj prostora njegovog odvijanja u kognitivnoj i moralnoj sferi. Ovu tezu zastupa Džon Krenson (John Krenson) i ona se može sagledati kroz stav da

²⁷ Prema: Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 11.

²⁸ John G. Krenson, *On Strategy: Integration of DIME in the Twenty-first Century*, Strategic research Project, U.S. Army War College Press, 2012, p. 3.

(...) oružana sila više nije dovoljna za ostvarivanje pobeđe, odnosno krajnjeg (političkog) cilja, zato rat mora uključiti korišćenje svih elemenata nacionalne moći, nekada u dodatku oružanoj sili, nekada kao mnogo efikasnije rešenje.²⁸

Četvrta, i poslednja, hipoteza je svakako revolucionarna. Iza nje stoji Rupert Smit i ona glasi da „rat kao borba na bojnom polju između žive sile i mašinerije, kao masovni odlučujući događaj u međunarodnom sporu, više ne postoji”.²⁹ Time on pruža jednu sasvim novu perspektivu sukoba između aktera međunarodnih odnosa u kojima se oružana sila koristi ali ona nije primaran, noseći i odlučujući instrument moći u dostizanju krajnjeg strategijskog cilja. Takvi sukobi se, po svojoj prirodi, ne mogu razmatrati kao ratovi. Potvrdom ili opovrgavanjem navedenih hipoteza pružiće se odgovor na pitanje koje su karakteristike oružanog sukoba u Siriji, da li one odražavaju prirodu starih ili novih formi oružanih sukoba, ili su one, ipak, nešto između.

„Političko” kao definiens rata: ko, zašto i zbog čega vodi rat u Siriji?

Kao uzrok aktuelne krize u Siriji uobičajeno se iznosi kompleksna politička i socijalna nestabilnost sirijskog društva koja datira još iz šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, dolaskom na vlast Arapske socijalističke partije Baas i generala Hafiza el-Asada na čelo države.³⁰ Na talasu Arapskog proleća kriza je eskalirala 2011. godine u formi nasilnog pokušaja opozicionih snaga da sa vlasti svrgnu autokratski režim porodice el-Asad, tačnije Hafizovog sina Bašara, po istom modelu kako je to prethodno učinjeno u Tunisu, Libiji i Egiptu. Ipak, uzroci krize imaju kako identitetsku (etničku i religijsku), tako i geopolitičku (geostrategijsku i geoekonomsku) dimenziju, i to na unutrašnjem, regionalnom i globalnom nivou. Višedecenijska antizapadna i antiizraelska a, s druge strane, proruska, proiranska a, u poslednjim decenijama, i prokineska spoljnopolitička orientacija režima porodice el-Asad, koja pripada šiitskoj alavitskoj manjini u ovoj većinsko sunitskoj zemlji, samo je doprinela tome da sirijska kriza dobije i međunarodni karakter.³¹ Zato se ona danas može razumeti i kao niz sukoba preko

²⁸ Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, op. cit., p. 13.

³⁰ Annette Büchs, “The Resilience of Authoritarian Rule in Syria under Hafez and Bashar Al-Asad”, German Institute of Global and Area Studies, *Working Paper*, 97/2009, https://www.giga-hamburg.de/de/system/files/publications/wp97_buechs.pdf.

³¹ Više u: Marko Parezanović, “The Arab Spring as a New Form of Political Overturn”, *The Review of International Affairs*, Vol. LXIII, No. 1147, July–September 2012, pp. 33–50; Slobodan

posrednika (*proxy*) koji se, na globalnom nivou, vode prvenstveno između SAD i Rusije iz geostrategijskih i geoekonomskih razloga, a na regionalnom nivou, pretežno, između sunitske Saudijske Arabije i šiitskog Irana usled religijskih antagonizama.³²

Ne ulazeći dublje u složenost uzroka i njen dosadašnji tok, analiza krize odnosiće se prevashodno na razmatranje prirode krajnjih strategijskih ciljeva njenih aktera. Međutim, pre toga, radi lakšeg sagledavanja predmetnog problema važno je napomenuti da su se u poslednjim godinama izdiferencirala četiri bloka u sukobu. Oni se uslovno nazivaju tako jer u ovom sukobu često ne važi maksima „neprijatelj mog neprijatelja je moj prijatelj”, te se shodno tome pojavljuju paradoksalni savezi, čime se menjaju i konture tih blokova. Ipak, ono što je karakteristično za te blokove je to da se u njima, osim onog koga predstavlja Islamska država, nalaze unutrašnji akteri koje vojno, ekonomski, diplomatski, propagandno i na druge načine podržavaju inostrani akteri, bilo da je reč o velikim i regionalnim silama, drugim državama ili, pak, nedržavnim akterima iz regionalnih ili onim transnacionalnog karaktera.

U prvom bloku nalazi se sirijski režim sa regularnim oružanim snagama (Sirijska arapska armija) i brojne neregularne provladine milicije. Ove snage podržavaju Rusija kao velika sila, Iran kao regionalna sila i libanska šiitska paravojna formacija Hezbolah i šiitske milicije iz Iraka. U drugom bloku nalaze se relativno sekularne opozicione pobunjeničke snage, odnosno Slobodna sirijska armija, koje podržavaju SAD kao supersila, velike zapadne sile Francuska i Velika Britanija, zatim sunitska Turska kao regionalna sila, zalivske sunitske monarhije Saudijska Arabija i Katar, kao i Jordan. U ovaj blok se može uvrstiti i sunitska islamička organizacija Džabat al-Nusra, kao podružnica Al Kaide u Siriji, koja je tokom krize uspostavila bliske odnose sa Slobodnom sirijskom armijom i koju takođe podržavaju zalivske monarhije. Ovom bloku pripada i Izrael koji, iako deklarativno neutralan u sukobu, pruža pomoć opozicionim snagama. Trećem bloku pripadaju Sirijske demokratske snage pretežno sastavljene od boraca

Janković, „Arapsko proleće i mogućnost prekrajanja postojećih granica u arapskom svetu”, *Međunarodna politika*, god. LXIV, br. 1152, oktobar-decembar 2013, pp. 78–79; Fabrice Balanche, *Sectarianism in Syria's Civil War*, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, 2018, pp. 3–30.

³² Ian Bremmer, “These 5 Proxy Battles Are Making Syria's Civil War Increasingly Complicated”, *Time*, 16 February 2018, www.time.com/5162409/syria-civil-war-proxy-battles/, 12/10/2019; Fawaz Gerges, “Saudi Arabia and Iran must end their proxy war in Syria”, *The Guardian*, 15 December 2013, www.theguardian.com/commentisfree/2013/dec/15/saudia-arabia-iran-proxy-war-syria, 12/10/2019.

kurdske etničke manjine i drugih etničkih grupa. Iza njih čvrsto stoje SAD. I poslednji blok čini transnacionalna sunitska islamištička organizacija Islamska država, nastala 2013. godine odvajanjem jednog krila Džabat al-Nusre, koja je protivnik svim stranama u sukobu.³³

Zajednički cilj aktera u prvom bloku je očuvanje teritorijalne celovitosti Sirije i opstanak proruskog i proiranskog režima Bašara el-Asada. Svakako tu su i njihovi partikularni ciljevi. Rusija želi da zadrži politički i ekonomski uticaj i vojno prisustvo u Siriji kao sigurnom tržištu za naoružanje, a preko njenih luka Rusija ima jedini izlaz na Mediteran. Ostankom sekularne vlasti porodice el-Asad sprečava se narastanje sunitskog ekstremizma u regionu koji predstavlja ozbiljnu bezbednosnu pretnju Rusiji u njenom bližem okruženju. Jedan od važnijih ciljeva svakako je i taj što Rusija preko Sirije može da kontroliše energetske koridore Bliskog istoka, a Sirija kao središnja zemlja tog prostora predstavlja njihovu raskrsnicu.³⁴ Ekonomski interes Irana je sličan ruskom jer preko šiitskog režima Bašara el-Asada može da uspostavi energetski koridor do Mediterana i dalje ka Evropi. Vrlo važan interes Irana je da se na teritoriji Sirije ne prekine lučni prostor „Šiitskog polumeseca”, koji od Irana, preko Iraka i Sirije ide sve do juga Libana, odnosno do granice sa Izraelom. Time se, između ostalog, omogućava nastavak nesmetane vojne i druge pomoći šiitskom Hezbolahu u sukobu sa „neprikosnovenim” neprijateljem Irana, Izraelom.³⁵

Zajednički cilj aktera u drugom bloku je rušenje režima Bašara el-Asada. Slobodna sirijska armija, odnosno opozicione snage, žele uspostavljanje svoje političke vlasti koja bi se zasnivala na demokratskim osnovama. Sunitska Turska želi zbacivanje šiitskog režima u Siriji i uspostavljanje svog političkog uticaja preko sunitske većine koji bi joj omogućio znatne ekonomske koristi, pre svega, snabdevanjem energentima iz zalivskih monarhija (preko Sirije do njene teritorije). Takođe, Turska želi da neutrališe prisustvo kurdskih milicija na njenoj granici sa Sirijom i time oslabi kurdske separatizam. Francuska i Velika Britanija,

³³ Gregory Aftandilian, “Security Role for the United States in a Post-ISIS Syria? – Challenges and Opportunities for U.S. Policy”, *Strategic Studies Institute Working Paper*, US War College, 2018; “Syria’s civil war explained from the beginning”, *Al Jazeera*, 14 April 2018, www.aljazeera.com/news/2016/05/syria-civil-war-explained-160505084119966.html, 12/10/2019.

³⁴ Michael Sharnoff, “Why Russia will prevail in Syria”, *The Washington Post*, 29 February 2018, www.washingtonpost.com/news/made-by-history/wp/2018/02/27/why-russia-will-prevail-in-syria/, 09/10/2019; Michael Kofman, Matthew Rojansky, “What Kind of Victory for Russia in Syria?”, *Military Review*, US Army University Press, March–April 2018, pp. 6–9.

³⁵ Payam Mohseni, Hassan Ahmadian, “What Iran Really Wants in Syria”, *Foreign Policy*, 10 May 2018, www.foreignpolicy.com/2018/05/10/what-iran-really-wants-in-syria/, 15/10/2019.

nesumnjivo, žele da uspostave svoj politički uticaj preko sunitske većine i time zadobiju ekonomske koristi, pre svega u energetskoj politici. Saudijska Arabija i Katar vođene su ekonomskim interesima u pogledu trasiranja energetskih koridora preko teritorije Sirije, ali su posebno zainteresovane za smanjenje uticaja šiitskog Irana u regionu koji, između ostalog, ostvaruje preko režima Bašara el-Asada. Izrael želi da umanji uticaj Rusije i spreči širenje uticaja Irana u regionu i dolazak njegovih i oružanih snaga šiitskog Hezbolaha na granice sa Sirijom, tačnije do Golanske visoravni (koju je anektirao od Sirije 1967. godine). Iz tih razloga u njegovom je interesu zbacivanje režima Bašara el-Asada.³⁶ Islamistička organizacija Džabat al-Nusra želi da uspostavi islamski emirat na teritoriji Sirije sa uređenjem zasnovanom na šerijatskom zakonu.³⁷ Strategijski cilj SAD usmeren je na kontrolu energetskih koridora na ovom području i smanjenje uticaja rivalskih sila – Rusije, Kine i Irana.³⁸

Za razliku od globalnih i regionalnih aktera u trećem bloku cilj kurdske snage nije težišno usmeren ka rušenju režima Bašara el-Asada, već ka uspostavljanju široke političke autonomije etničke kurdske zajednice na severozapadu Sirije. Zarad dostizanja takvog cilja, sekularne Sirijske demokratske snage bile su angažovane u sukobima sa snagama Islamske države, koja je na početku imala jako uporište u tom energetski bogatom području Sirije. Cilj Islamske države je da u Siriji, pored Iraka, uspostavi jezgro budućeg Islamskog kalifata, koji bi se proširio u čitavom prostoru Velikog Bliskog istoka i dela Evrope, a prvi korak ka tome svakako je rušenje el-Asadovog sekularnog režima.³⁹

U ciljevima aktera sirijske krize uočava se da oni proističu iz različitih motiva, odnosno iz potreba da se zadovolje određene vrednosti – bilo da su one materijalne, identitetske (etničke i religijske) ili neke druge prirode. Svi akteri pokazuju, otvoreno ili prikriveno, interes da zadovolje te potrebe. Međutim, ono što se pokazuje kao zajedničko u njihovim ciljevima je „političko”, koga Klauzevic

³⁶ Larry Hanauer, “Israel’s Interests and Options in Syria”, RAND Corporation, Santa Monica (CA), 2016, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE185/RAND_PE185.pdf, pp. 3–9.

³⁷ Nikolay Plotnikov and Ivan Mrkić (eds), *Foreign fighters in the ranks of terrorist organizations in Syria and Iraq*, Institute of Oriental Studies (RAN) and Conflux Center, Moscow and Belgrade, 2019, pp. 7–13.

³⁸ Endre Szénási, “Syria: Another Dirty Pipeline War”, *Defence Review*, The Central Journal of the Hungarian Defence Forces, Vol. 145, Special Issue 2017/1, pp. 188–204.

³⁹ Detlof von Winterfeldt, Richard S. John, Johannes Siebert, “Identifying and Structuring the Objectives of the ‘Islamic State of Iraq and the Levant’ (ISIL) and its Followers”, *Decision Analysis*, No. 13(1), March 2016, pp. 26–50.

određuje kao *definiens* rata. Svi akteri u sukobu teže ka zadovoljenju potreba ostvarivanjem krajnjih strategijskih ciljeva političke prirode, jer se oni svode na uspostavljanje svoje volje koja zavisi od opstanka ili zbacivanja aktuelnog režima Bašara el-Asada ili, s druge strane, ostvarivanjem političkog uticaja na režim, kao što je to slučaj sa kurdskom etničkom manjinom. Dakle, sirijski oružani sukob potvrđuje da je „političko” i dalje *definiens* rata i da je čvrsto utkan u njegovu nepromenljivu prirodu. Time se hipoteza Martina van Krevelda i Meri Kaldor u potpunosti opovrgava.

Kada je reč o izmeštanju rata iz političke sfere, bilo da je on shvaćen kao sredstvo pravde, religije ili opstanka, postoji ozbiljno neslaganje između Klauzevicevog i Kreveldovog shvatanja politike i upravo zbog te razlike postoji jaz između njihovih teorija. Shvatanje rata kao nastavka pravde ili religije, a ne politike, posledica je sužavanja političkog okvira. Tamo gde Kreveld vidi državu, vladu ili suverena, Klauzevic nalazi celokupno društvo sa svim njegovim interesima.⁴⁰ Klauzevic iznosi da „politika po sebi nije ništa, već samo upravljač svih interesa, i nju možemo posmatrati samo kao predstavnici svih interesa čitavog društva”.⁴¹ Istovetno je kada Kaldorova govori da se novi ratovi ne vode više zbog geopolitičkih i ideoloških ciljeva već njih pokreće politika identiteta.⁴² Šta god da su motivi, ratovi se ipak vode kako bi se postigao politički cilj. Tek njegovim ostvarivanjem omogućava se zadovoljenje potreba aktera u materijalnoj, identitetskoj ili nekoj drugoj sferi. Sirijski oružani sukob sasvim jasno ukazuje na to.

„Oružano” kao *definiens* rata: kako se vodi rat u Siriji?

Globalizacija i informaciona revolucija izmenili su politički, ekonomski, socijalno-kulturni, tehničko-tehnološki kontekst odvijanja oružanih sukoba što je rezultovalo promenom fizionomije rata, posebno u delu koji se odnosi na način njegovog vođenja. Iz tih razloga postavlja se pitanje kako akteri sirijskog oružanog sukoba nastoje da ostvare krajnje strategijske ciljeve, tačnije da li je oružana sila i dalje noseći i odlučujući instrument moći u tom pogledu. Ono na šta ovaj sukob sasvim jasno ukazuje je da se, za razliku od razarajućih totalnih ratova iz perioda

⁴⁰ Srđan V. Starčević i Srđan Blagojević, „Kreveldov spor sa Klauzevicem: da li je smisao rata politički?”, *Srpska politička misao*, vol. 56, br. 2, 2017, str. 124.

⁴¹ Klauzevic, *O ratu*, op. cit., str. 523.

⁴² Meri Kaldor, *Novi stari ratovi – organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, op. cit., str. 19.

moderne, od Napoleona sve do Drugog svetskog rata, delotvornost upotrebe oružane sile smanjuje. Kao razlog tome navodi se pojava brojnih ograničenja njene upotrebe.

Institucionalno sprovođenje međunarodnog ratnog prava, pad spremnosti da se učestvuje u ratu u visoko razvijenim demokratskim društвima, snažan uticaj javnog mnjenja (biračkog tela) na donosioce političkih odluka, opšta neprihvatljivost i osuda kolonijalne vlasti i osvajačkih ratova, osetljivost na žrtve, zatim visoka cena vođenja rata i kontrole oslojenih teritorija a, prvenstveno, ograničenje usled straha od katastrofalnih posledica upotrebe nuklearnog naoružanja, doveli su do smanjenja delotvornosti primene oružane sile u dostizanju spoljopolitičkih ciljeva velikih sila.⁴³ Na to ukazuju ishodi oružanih sukoba u Somaliji (1993), Prvog čečenskog rata (1994–1996), rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995), SR Jugoslaviji (1999), Libanu (2006), te u još aktuelnim krizama u Avganistanu (od 2001) i Iraku (od 2003).⁴⁴ Činjenica je da u svim navedenim sukobima velike sile nisu uspele da primenom oružane sile ostvare svoje interesе, odnosno da u potpunosti i dugoročno nametnu volju protivniku. Šta je uzrok tome, odnosno šta se to promenilo?

Promenila se volja stanovništva zemalja tzv. Trećeg sveta za pružanjem otpora neokolonijalnim interesima velikih sila. Ona je rezultat njihove emancipacije i pojave snažnog nacionalizma i verskih osećanja kao reakcije na globalističke težnje Zapada da tradicionalnim društвima nametne liberalne vrednosti. U periodu globalizacije, ojačana dostupnošćу savremenom naoružanju i sredstvima informacione komunikacijske tehnologije, uz primenu gerilskog (nekonvencionalnog) načina vođenja rata, njihova volja nesumnjivo je doprinela smanjenju delotvornosti superiorne vojne moći velikih sila. U ratu je kvantum vojne moći zaraćenih strana od izuzetne važnosti, ali je on, iznad svega, sukob volja i to je ta dimenzija rata koja je u postmoderni dobila na značaju. Ona obuhvata kognitivnu (saznajnu) a, pre svega, moralnu sferu odvijanja oružanih sukoba.⁴⁵ Većina ratova koji se danas vode su upravo izraz snažne volje

⁴³ Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 14–21; Džozef S. Naj, *Paradoks američke moći: zašto jedina supersila ne može sama*, BMG, Beograd, 2004, str. 25.

⁴⁴ Milinko Vračar i Jovanka Šaranović, „Transformacija rata na razmeđu 20. i 21. veka”, *Srpska politička misao*, vol. 60, br. 2/2018, str. 140–141.

⁴⁵ Sam Klauzevic naglašava značaj ove dimenzije iznoseći da „ako hoćemo da savladamo neprijatelja, moramo da odmerimo svoje napore prema njegovoj otpornoj snazi. Ona se izražava proizvodom čiji se cinioci ne mogu razdvajati, a to su veličina raspoloživih sredstava, odnosno kvantum vojne moći u fizičkoj sferi, i jačina volje koja se nalazi u moralnoj sferi” (Klauzevic, *O ratu*, op. cit., str. 44).

tradicionalnih društava da se suprotstave neokolonijalnim interesima zapadnih sila, te sukob ovih aktera oblikuje fizionomiju postmodernih ratova. Njih pokreću različiti motivi, oni ispoljavaju različite interese, a njihov kvantum vojne i druge moći je asimetričan. Intenziteti njihovih sila mržnje i neprijateljstva, šanse i verovatnoće i, na kraju, razuma su jači ili slabiji. Saglasno tome, i njihovi politički ciljevi su drugačiji a, posledično, i intenzitet i način upotrebe oružane sile. Na taj način treba posmatrati i fizionomiju sirijskog oružanog sukoba.

Akteri, koje pokreću snažni identitetski, verski ili etnički motivi, znatno su motivisaniji za borbu i spremniji na žrtvu u odnosu na one koje pokreću motivi u sferi materijalnih interesa. Za ovakve aktere je karakteristična snažno izražena sila mržnje i neprijateljstva prema protivniku i ona jednako obuzima rukovodstvo, vojne snage i stanovništvo. Oni se bore za opstanak i očuvanje identiteta, bilo da on proističe iz nacionalizma, što je, danas, svojstveno većem delu sirijskog društva, bilo da je produkt verske ideologije koja prožima deo sirijskog društva koji je indoktriniran radikalnom ideologijom islamskih fundamentalista. Nacionalizam ili verska ideologija ovih aktera predstavlja njihov snažan kohezivni faktor i rezultuje snažnim moralom i voljom za borbu. To se pokazalo i u nedavnoj prošlosti. Na primer, nacionalizam je bio važan faktor tvorenja snažnog morala „antikolonijalnih pokreta” u drugoj polovini 20. veka u njihovoj borbi protiv velikih sila, na primer u Alžиру ili Vijetnamu. Isti značaj imala je islamistička ideologija u borbi avganistanskih mudžahedina sa SSSR-om, a danas Al Kaide i Talibana u borbi sa zapadnim snagama u Iraku i Avganistanu ili Džabat al-Nusre i Islamske države u borbi sa snagama režima i velikih sila u sirijskom sukobu. Nacionalizam je takođe snažan pokretač pružanja otpora sirijskog režima u borbi sa brojnim oponentima, bilo velikim i regionalnim silama ili islamističkim kolektivitetima.

Sila razuma kao korektivni politički faktor upotrebe oružane sile znatno je ograničena kod aktera koje pokreću verski motivi, što dovodi do njene brutalne upotrebe prema vojnim snagama protivnika i njegovom stanovništvu. U ovakvim slučajevima rat teži ka apstraktnom obliku. Njihovi politički ciljevi zasnivaju se na tzv. višim, metafizičkim ciljevima čime se njihova opravdanost ne dovodi u pitanje. Oni se mogu javiti čak i u formi potpunog fizičkog istrebljenja protivnika ili proterivanja njegovog stanovništva sa određene teritorije. U sirijskom sukobu ovakve aktere predstavljaju različiti islamistički kolektiviteti, a posebno Islamska država koja je prepoznatljiva po brutalnosti.⁴⁶ Za razliku od njih, sirijski režim i

⁴⁶ Nick Cumming-Bruce, “ISIS Committed Genocide Against Yazidis in Syria and Iraq, U.N. Panel Says”, *The New York Times*, 16 June 2016, www.nytimes.com/2016/06/17/world/middleeast/isis-genocide-yazidi-un.html, 17/10/2019.

deo stanovništva koji ga podržava pokreće snažan nacionalizam u kome nije prisutna iskonska mržnja dok je sila razuma znatno izraženija. Zato njihovi politički ciljevi nisu tako destruktivni, a upotreba sile nije brutalna.

Akteri sirijske krize koje pokreću materijalni motivi prepoznatljivi su u zapadnim silama, pre svega u SAD, Francuskoj i Velikoj Britaniji. Ove sile u poslednjih tridesetak godina vode ratove u prostoru geopolitičkog vakuma Velikog Bliskog istoka, odnosno od Libije, preko Iraka i Avganistana, sve do Sirije. Ideologija koja pokreće ove aktere je „materijalistički” zasnovan neoliberalizam koji, za razliku od verski fundiranog islamizma, ne izaziva gotovo nikakvu mržnju prema protivniku dok je neprijateljstvo izraženo samo kod političkih elita i vojnih struktura, ali ne i kod stanovništva. U liberalnim zapadnim društvima postoje značajna neslaganja između političkih elita i stanovništva u pogledu motiva, interesa i, na kraju, političkih ciljeva u ratu. Stanovništvo ne prepoznae opravdanost skupih ratova koje njihove političke elite vode protiv tzv. dalekog neprijatelja od koga ne preti direktna opasnost po opstanak i razvoj nacije.⁴⁷

Sila razuma je kod ovih aktera veoma izražena i rezultuje ograničenim i ne tako radikalnim političkim ciljevima koji su okrenuti ka ostvarivanju političkog uticaja na protivnika, što se čini smenom „nepodobnog” režima i uspostavljanja novog, lojalnog njegovim interesima. Ova sila proističe iz ekonomске opravdanosti vođenja rata i zavisnosti delovanja političkih elita od stavova stanovništva. Navedena ograničenja upotrebe oružane sile stoga uslovjavaju konceptualni pristup upotrebe oružane sile, koja nije težišno usmerena ka stanovništvu niti je masovna (skupa) prema protivničkim vojnim snagama. Prevashodno se upotrebljava radi ojačavanja primarnog delovanja oružanih formacija antirezimskih ili posredničkih snaga koje zapadne sile koriste za svrgavanje „neposlušnih” režima i uspostavljanje novih.

Ono što pokreće Rusiju, kao aktera u sirijskom oružanom sukobu, jeste snažan nacionalizam koji se nakon kraha komunističke ideologije i sovjetskog kolosa devedesetih godina prošlog veka pojavio kao potreba ruskog naroda za vraćanjem nacionalnog dostojarstva i ponovnog statusa Rusije kao imperije. Ovakav osećaj prožima gotovo čitavo rusko biće, od političkih elita, vojnih snaga i većeg dela stanovništva, produkujući time snažan moral njenih snaga za postizanjem pobede u navedenom sukobu. Međutim, kao i druge velike sile, uslovljene brojnim ograničenjima upotrebe oružane sile, pre svega ekonomskim razlozima i stavovima javnog mnjenja, i Rusija je ograničena u pogledu vojnog nastupa, ali ne u tolikoj meri kao zapadne sile.

⁴⁷ Džozef S. Naj, *Paradoks američke moći: zašto jedina supersila ne može sama*, op. cit., str. 25.

Kako se sukobljenost navedenih ideologija održava u praksi sirijskog ratišta? Iskustvo iz Avganistana i Iraka pokazuje da su SAD i druge zapadne sile težšno imale tehnocentričan pristup u logici vođenja rata, oslanjajući se na superiornost svoje vojne moći i uverenje da je ona dovoljna za dostizanje krajnjeg političkog cilja u ratu uništenjem ili onesposobljavanjem vojnih efektiva daleko slabijeg protivnika. Takva strategija se pokazala potpuno pogrešnom. Izbegavajući konvencionalnu vojnu superiornost protivnika, nedržavni akteri izmestili su logiku rata iz fizičke dimenzije, u kojoj dominira vojna moć, stavljajući je u njegovu kognitivnu i moralnu dimenziju. U tom smislu, efekti upotrebe oružane sile koristili su se ne da bi se uništile vojne snage protivnika, jer to nije ni moguće, nego da bi se destabilizovala veza između njegovog stanovništva i političkih elita i da bi se oslabio moral oružanih snaga.⁴⁸ Danas se ovakva logika koristi i u Siriji.

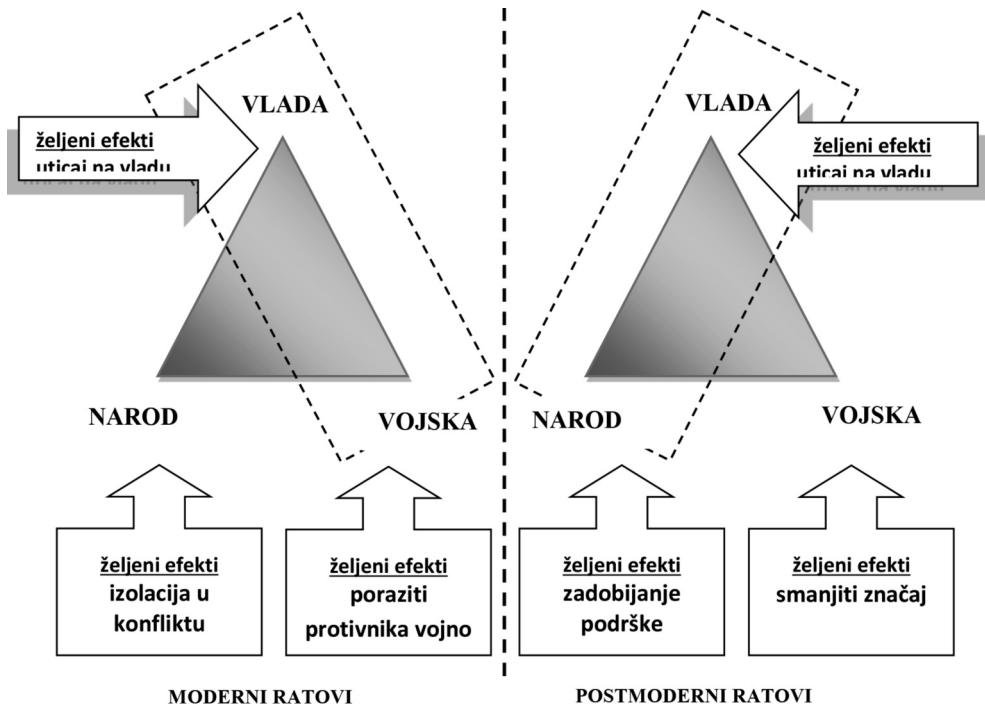
Islamska država je uspela da razvije snažnu propagandu mašineriju, uglavnom putem društvenih medija. Ona se koristi kao sredstvo za regrutovanje i prikupljanje sredstava, ali takođe za demoralisanje protivnika pre pokretanja operacija. Ista mašinerija se koristi i nakon operacija da se prenese poruka o nepobedivosti, podjednako zapadnoj i arapskoj javnosti.⁴⁹ Iz tih razloga američki zvaničnici često iznose da se Islamska država može pobediti u fizičkom prostoru usaglašenim vojnim akcijama, ali stvarna победa može da nastupi tek kada bude pobeđena u informacionom prostoru, odnosno kada se pobeđe njeni narativi. Zastupnici teorije četvrte generacije modernog ratovanja zato iznose da savremene kampanje nedržavnih aktera predstavljaju pomeraj od klasične vojne kampanje podržane informacionim operacijama ka strategijskim informacionim kampanjama podržane gerilom i terorizmom.⁵⁰ Dakle, novina postmodernog rata sadržana je u tome da je prostor njegovog odvijanja sada težšno prisutan u kognitivnoj i moralnoj, a ne fizičkoj dimenziji. U takvom ratu uloga superiorne vojne moći pokazuje se nedelotvornom u dostizanju krajnje željenog političkog cilja. Na šta to ukazuje?

⁴⁸ Daniel T. Lasica, *Strategic Implications of Hybrid War A Theory of Victory*, US Command and General Staff College, Fort Leavenworth, 2009, p. iii.

⁴⁹ Florence Gaub, "Hybrid tactics: ISIL & Co.", *Issue Alert*, European Union Institute for Security Studies, No. 47, October 2015, p. 2.

⁵⁰ William Lind, "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", op. cit.

Dijagram 3: Centar gravitacije u modernim i postmodernim ratovima

U periodu postmoderne, informacija je postala važno oružje u menjanju stavova protivnika i nametanja sopstvene volje. Tačnije, u postmoderni se promenio centar gravitacije zaraćenih strana, odnosno uporišna tačka njihove snage i slabosti koju protivnik teži da „pogodi“ svojom snagom kako bi suzbio volju druge strane da nastavi da se bori. U periodu moderne, obeleženom konvencionalnim ratovima velikih sila, centar gravitacije se nalazio u njihovoj vojnoj snazi. Zato je svaka strana u sukobu težila da uništi ili onesposobi vojne efektive protivnika čime se postizala pobeda u ratu, kako vojna tako i ona krajnja u političkoj dimenziji. Međutim, u postmodernim ratovima, koji su obeleženi izraženom asimetrijom vojne moći, centar gravitacije je promenjen. Zapadne i druge velike sile prepoznaju centar gravitacije nedržavnih aktera u njihovim identitetskim vrednostima koja ne obuzima samo oružane formacije već celokupno rukovodstvo i stanovništvo u kome oni imaju uporište. Nedržavni akteri prepoznaju centar gravitacije kod velikih sila, odnosno njihovu slabost, u

zavisnosti delovanja donosioca ključnih političkih i vojnih odluka od stavova javnog mnjenja (biračkog tela).⁵¹

Da je stanovništvo danas centar gravitacije nedržavnih aktera i velikih sila sasvim jasno pokazuje i sirijski oružani sukob. Za razliku od avganistanskog i iračkog oružanog sukoba, SAD su sada znatno opreznije u Siriji u pogledu upotrebe oružane sile. Pored retkih vazdušnih napada koje su izvele prema režimskim i snagama Islamske države, SAD se, prevashodno, oslanjaju na svoje posredničke snage koje se bore protiv režima Bašara el-Asada. Svesne podrške većinskog dela stanovništva režimu i njegovim snagama, SAD pokušavaju da tu podršku smanje. U tu svrhu stanovništvo je kontinuirano izloženo propagandi o tzv. vazdušnim ili hemijskim napadima koje režimske snage izvode prema sirijskim građanima.⁵² Rusija koja od 2015. godine izvodi masovne vazdušne napade prema snagama Islamske države i opozicionim snagama, takođe deluje prema oblikovanju stavova stanovništva posredstvom rada svog Centra za pomirenje sukobljenih strana u Siriji. Težišni zadatak ovog centra je deradikalizacija dela stanovništva koje se tokom krize okrenulo protiv režima.⁵³ I nedržavni akteri poput islamičkih kolektiviteta, opozicionih i drugih snaga, koriste propagandu kroz informaciono-komunikacijske kanale kako bi zadobili poverenje stanovništva Sirije.

Međutim, i pored toga što je informaciona moć postala važan instrument moći u ratu i što je došlo do izvesnog izmeštanja odvijanja oružanih sukoba iz fizičke u kognitivnu i moralnu sferu, oružani sukob u Siriji pokazuje još nešto. Bez obzira na sve rečeno, vojna moć, barem do sada, i dalje ostaje noseći instrument moći u ovom sukobu. Na to sasvim jasno ukazuje činjenica da je do kraja 2015. godine sirijska vlada kontrolisala samo oko 30% teritorije usled jačanja snaga Islamske države i njenog teritorijalnog širenja. Uključivanjem Rusije u sukob, krajem te godine, dolazi do potpunog preokreta. U protekle četiri godine učinak ruskih snaga doprineo je gotovo potpunom uništenju Islamske države, Džabat al-Nusre i prozapadne Slobodne sirijske armije i, posledično, napretku vladinih snaga. Polovinom 2019. godine, režimske snage kontrolisale su više od 80% teritorije, s tim da se taj procenat kontinuirano povećava.⁵⁴ Uspeh Rusije, zasnovan na vojnoj

⁵¹ Daniel T. Lasica, *Strategic Implications of Hybrid War A Theory of Victory*, op. cit., pp. 11–14.

⁵² Nafeez Ahmed, "State Propaganda in Syria: From War Crimes to Pipelines", *ISCI Report July 2018*, International State Crime Initiative, London, 2018.

⁵³ Videti više na: Russian Centre for Reconciliation of Opposing Sides in Syria, www.syria.mil.ru/en/index/syria/news/more.htm?id=12079588@egNews, 15/10/2019.

⁵⁴ „Asad kontroliše 80 odsto Sirije, bliži li se rat kraju?”, *Radio-televizija Srbije*, 4. jul 2019, www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/3580267/asad-kontrolise-80-odsto-sirije-blizi-li-se-rat-kraju.html, 15/10/2019.

moći, uspeo je da povrati poverenje stanovništva u režim i osnaži moral Sirijske arapske armije. Dakle, sirijski oružani sukob potvrđuje da je „oružano” i dalje *definiens* rata koji je čvrsto utkan u njegovu nepromenljivu prirodu.

Time se hipoteza generala Ruperta Smita da je rat nestao u potpunosti opovrgava. Sirijski oružani sukob potvrđuje da rat kao masovan oblik oružanog nasilja još uvek postoji. Gramatika rata kao Klauzeviceva gramatika „metaka i čaura” nesumnjivo se promenila, i sa njom i fizionomija rata u onom delu njegove prirode koju Klauzevic objašnjava kao karakter rata. U sukobu je primetna masovna konvencionalna upotreba sile, ali i gerilskog načina vođenja rata i upotrebe akata terorizma. Sirijska kriza svakako ukazuje da se primena oružane sile i dalje smatra nosećim instrumentom u ratu, s tim da je ona dopunjena informacionim instrumentom moći. Budući da ovaj rat još nije okončan, ostaje nejasno da li će ona biti i odlučujući instrument u dostizanju krajnje pobede.

Zaključak

Teoretičari novih ratova nastoje da ukažu na suštinske promene karakteristika savremenih oružanih sukoba i prema njihovoј percepciji te promene se ne mogu objasniti klasičnom teorijom o ratu koju je početkom 19. veka dao pruski general Karl fon Klauzevic. Kriza u Siriji pokazuje da nije tačna osnovna teza teoretičara novih ratova da su se *definiens*-i rata promenili. Primena oružane sile od strane svih aktera u sirijskom sukobu, bez obzira na bazične motive koji ih pokreću, kreće se u smeru dostizanja političkih ciljeva – opstanka, svргavanja ili ostvarivanja uticaja na aktuelni režim Bašara el-Asada. To dokazuje da se ti motivi, bilo da su oni identitetske, odnosno verske i etničke, ili, s druge strane, materijalne prirode, ne mogu ostvariti ako se prethodno ne ostvari krajnji strategijski cilj u ratu, a on je isključivo političke prirode.

Kako se centar gravitacije u postmoderni pomerio, sirijski sukob pokazuje da informaciona moć progresivno dobija na značaju. Za razliku od ratova iz perioda moderne, kada se nalazio u vojnoj moći državnih aktera, centar gravitacije se danas sve više pronalazi u stanovništvu, u umovima i stavovima građana. Uz brojna politička, ekonomска, etička i druga ograničenja upotrebe oružane sile od strane razvijenih zemalja, odnosno velikih vojnih sila, strategija njene upotrebe, kroz logiku rata, kao masovnog oružanog nasilja, sve više se pokazuje nedelotvornom. Za velike vojne sile danas je gotovo nemoguće pobediti komparativno slabijeg vojnog protivnika čije celokupno biće prožimaju snažna identitetska osećanja. Takođe protivniku, koji snagu crpi iz stanovništva, nije

moguće nametnuti sopstvenu volju upotrebom sile. A to je krajnji cilj svakog rata, dakle potpuno i dugoročno nametanje političke volje. Zato informaciona moć sve više korespondira sa vojnom moći u nastojanju, kako državnih tako i nedržavnih aktera, ka dostizanju takvog cilja.

Bez obzira na porast uloge informacione moći, primena oružane sile u sirijskom sukobu i dalje se pokazuje kao noseći instrument u dostizanju pobeđe. Ona se i dalje koristi zarad osvajanja teritorije kako bi se na njoj uspostavila politička volja ili politička vlast jedne od zaraćenih strana. U senci njene upotrebe u fizičkoj dimenziji, uporedno se vodi borba i u kognitivnoj i moralnoj dimenziji i u njoj učestvuju velike i regionalne sile i režimske i opozicione snage, te transnacionalni islamski kolektiviteti. Na taj način, efekti primene oružane sile se osnažuju uporednim delovanjem u informacionoj sferi oblikovanjem stavova protivničke strane u sukobu.

Time se hipoteze van Krevelda, Kaldorove i Vardena o promeni *definiens-a* rata u potpunosti opovrgavaju, kao i ona revolucionarna Ruperta Smita koja ukazuje da je nestao rat kao masovni odlučujući događaj u međunarodnom sporu. Nasuprot tome, hipoteza koja se danas može prihvati je ona koju zastupa Džon Krenson o tome da „oružana sila više nije dovoljna za ostvarivanje pobeđe, zato rat mora uključiti korišćenje svih elemenata nacionalne moći, nekada u dodatku oružanoj sili, nekada kao mnogo efikasnije rešenje”.⁵⁵ Bez primene oružane sile rata ne bi ni bilo. U suprotnom, kako Kolin Grej iznosi, rat bi postao nešto drugo.⁵⁶

Bibliografija

- Balanche, Fabrice, *Sectarianism in Syria's Civil War*, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, 2018.
- Echevarria, Antulio J., *Operating in the Gray Zone: An Alternative Paradigm for US Military Strategy*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2016.
- Echevarria, Antulio J., *Clausewitz and Contemporary War*, Oxford University Press, New York, 2007.

⁵⁵ John G. Krenson, *On Strategy: Integration of DIME in the Twenty-first Century*, op.cit, p. 3.

⁵⁶ Colin S. Gray, "How Has War Changed Since Cold War", op.cit., p. 17.

- Gray, Colin S., *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, Oxford University Press, New York, 2011.
- Gray, Colin S., *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, Routledge, London and New York, 2007.
- Gray, Colin S., "How Has War Changed Since Cold War", *Parameters*, U.S. Army War College, Spring, 2005.
- Gaub, Florence, "Hybrid tactics: ISIL & Co.", *Issue Alert*, European Union Institute for Security Studies, No. 47, October 2015.
- Hanauer, Larry, *Israel's Interests and Options in Syria*, RAND Corporation, 2016.
- Janković, Slobodan, „Arapsko proleće i mogućnost prekrajanja postojećih granica u arapskom svetu”, *Međunarodna politika*, god. LXIV, br. 1152, oktobar–decembar 2013, str. 74–90.
- Kaldor, Meri, *Novi stari ratovi – organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski put, Beograd, 2005.
- Keegan, John, *A History of Warfare*, Vintage Books, New York, 1994.
- Krenson, John G., *On Strategy: Integration of DIME in the Twenty-first Century*, Strategic research Project, U.S. Army War College Press, February 2012.
- Kofman, Michael, Rojansky Matthew, "What Kind of Victory for Russia in Syria?", *Military Review*, US Army University Press, March–April 2018, pp. 2–19.
- Klauzevic, Karl fon, *O ratu*, Vojno delo, Beograd, 1951.
- Lind, William, "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", *Marine Corps Gazette*, October 1989, pp. 22–26.
- Lasica, Daniel T., *Strategic Implications of Hybrid War A Theory of Victory*, US Command and General Staff College, Fort Leavenworth, 2009.
- Mikić, Slobodan B., *O ratu*, Prometej, Novi Sad, 2006.
- Malantowicz, Artur, "Civil War in Syria and the 'New Wars' Debate", *The Amsterdam Law Forum*, Vol. 5, No. 3, 2013, pp. 52–60.
- Naj, Džozef S., *Paradoks američke moći: zašto jedina supersila ne može sama*, BMG, Beograd, 2004.
- Parezanović, Marko, "The Arab Spring as a New Form of Political Overturn", *The Review of International Affairs*, Vol. LXIII, No. 1147, July–September 2012, pp. 33–50.
- Plotnikov, Nikolay, Mrkić, Ivan (eds), *Foreign fighters in the ranks of terrorist organizations in Syria and Iraq*, Institute of Oriental Studies (RAN) and Conflux Center, Moscow and Belgrade, 2019.

- Smith, Rupert, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, Alfred A. Knopf Book, New York, 2007.
- Szénási, Endre, "Syria: Another Dirty Pipeline War", *Defence Review*, The Central Journal of the Hungarian Defence Forces, Vol. 145, Special Issue 2017/1, pp. 188–203.
- Starčević, Srđan V., Blagojević, Srđan, „Kreveldov spor sa Klauzevicem – da li je smisao rata politički?”, *Srpska politička misao*, vol. 56, br. 2/2017, str. 117–134.
- Kreveld, Martin van, *Transformacija rata*, JP Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2010.
- Winterfeldt, Detlof von, Richard, John S., Siebert, Johannes, "Identifying and Structuring the Objectives of the 'Islamic State of Iraq and the Levant' (ISIL) and its Followers", *Decision Analysis*, Vol. 13, Issue 1, March 2016, pp. 26–50.
- Vračar, Milinko, Šaranović, Jovanka, „Transformacija rata na razmeđu 20. i 21. veka”, *Srpska politička misao*, vol. 60, br. 2/2018, str. 135–153.
- Warden, John, "The Enemy as a System", *Airpower Journal*, Vol. IX, No. 1, Spring 1995, pp. 41–55.

Dokumenti:

- "Hybrid warfare: A new phenomenon in Europe's security environment", Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague, 2015.
- "Joint Doctrine Note 1–18", United States Joint Chiefs of Staff, April 2018.

Izvori sa interneta:

- Aftandilian, Gregory, "Security Role for the United States in a Post-ISIS Syria? - Challenges and Opportunities for U.S. Policy", *Strategic Studies Institute Working Paper*, US War College, September 2018.
- „Asad kontroliše 80 odsto Sirije, bliži li se rat kraju”, *Radio-televizija Srbije*, 4. jul 2019, www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/3580267/asad-kontrolise-80-odsto-sirije-blizi-li-se-rat-kraju.html.
- Bremmer, Ian, "These 5 Proxy Battles Are Making Syria's Civil War Increasingly Complicated", *Time*, 16 February 2018, www.time.com/5162409/syria-civil-war-proxy-battles/.
- Büchs Annette, "The Resilience of Authoritarian Rule in Syria under Hafez and Bashar Al-Asad", German Institute of Global and Area Studies, *Working*

- Paper*, 97/2009, Leibniz, www.giga-hamburg.de/de/system/files/publications/wp97_buechs.pdf.
- Echevarria, Antulio J., "Globalization and the Nature of War", Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, March 2003, <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/PUB215.pdf>.
- Echevarria, Antulio J., "Fourth-Generation War and Other Myths", Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2005, <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/pub632.pdf?fbclid=IwAR1IGbj-2EjcZBam5fb2ijpi9FYFTHixEexUbGrmT2keGZbM7EL39lYimMY>.
- Gerges, Fawaz, "Saudi Arabia and Iran must end their proxy war in Syria", *The Guardian*, 15 December 2013, www.theguardian.com/commentisfree/2013/dec/15/saudia-arabia-iran-proxy-war-syria.
- Mohseni, Payam, Ahmadian Hassan, "What Iran Really Wants in Syria", *Foreign Policy*, 10 May 2018, www.foreignpolicy.com/2018/05/10/what-iran-really-wants-in-syria/.
- Nafeez, Ahmed, "State Propaganda in Syria: From War Crimes to Pipelines", *ISCI Report July 2018*, International State Crime Initiative, London, 2018.
- Sharnoff, Michael, "Why Russia will prevail in Syria", *The Washington Post*, 29 February 2018, www.washingtonpost.com/news/made-by-history/wp/2018/02/27/why-russia-will-prevail-in-syria/, 09/10/2019.
- "Syria's civil war explained from the beginning", *Al Jazeera*, 14 April 2018, www.aljazeera.com/news/2016/05/syria-civil-war-explained-160505084119966.html.

Milinko S. Vračar

**PHYSIOGNOMY OF THE WAR IN THE POSTMODERN:
A CASE STUDY OF THE SYRIAN ARMED CONFLICT**

Abstract: The transformation of war, as a result of the overall social changes in the postmodern, reflects significant changes in its physiognomy. These changes could be observed by getting answers to fundamental and eternal questions about war – between whom it is fought, why it is waged and, lastly, how it is waged. In the case of the armed conflict in Syria, the answers to these questions indicate that the nature of the war has remained the same and that only its character has changed, especially with regard to a conceptual approach based on reducing the effectiveness of a military instrument of power and increasing others in achieving the ultimate strategic goals of the war. This disproves the claims of theorists and strategists, representatives of the theoretical direction of the “new wars”, who believe that the characteristics of the postmodern wars are fundamentally different from those of the modern era which are considered as “old” wars. The aim of the paper is to illustrate, in the example of the Syrian conflict, that the definitions of war in the form of armed violence and political nature remain firmly embedded in that part of the physiognomy of war that Klauzevic explains as objective or immutable.

Key words: war physiognomy, old wars, new wars, postmodern, the Syrian crisis.

UDK: 355.01:2
BibId: 0025-8555, 71(2019)
Vol. LXXI, br. 4, str. 476–497

Pregledni rad
Primljen 15. oktobra 2019.
Odobren 2. decembra 2019.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1904476S>

Religija i rat – povratak otpisanog?

Milovan SUBOTIĆ¹

Apstrakt: Rad pokušava da odgovori na pitanja kako se religija vratila na pozornicu društvenih fenomena današnjice, koji su potencijali religije u izazivanju, a koji u smirivanju sukoba, koje osobine karakterišu sukobe inspirisane religijom nekad i sad i na koji način savremeni monoteizmi gledaju na (pravedni) rat. Jirgen Habermas (Jürgen Habermas) često ističe da mi živimo u postsekularnom društvu, koje se pojavljuje kao suprotnost društvu posle Drugog svetskog rata obeleženog stavovima da religija i sveto gube značaj. Na kraju 20. i početku burnog 21. veka, svedoci smo činjenice da religija nije poražena i da nije izgubila mesto ni u privatnom životu čoveka, niti u društvenoj javnosti. Očito je da se religija našla „ispod radara” različitih anticipatora iz prošlog veka, dokazavši da je i dalje kompleksan društveni fenomen koji se ne može jednostavno objasniti niti predvideti. Autor je analizirao da li su porast broja vernika u svetu i procenat verujućih valjani pokazatelji da se religija vratila u kontekst nekadašnje bitnosti. Na osnovu trendova koji su prisutni na ovom polju u proteklih četrdesetak godina, kao i istorijskog nasledja koje su iza sebe ostavili savremeni monoteizmi, u radu je prezentovan i prognostički okvir na temu kakva je budućnost religije u kontekstu nadolazećih sukoba. Autor zaključuje da je dominacija tzv. političkih interpretacija savremenih religija i njihovih denominacija dovela do toga da se religioznost značajno zloupotrebljava u svrhu posve profanih ciljeva, poput savremenih sukoba i ratova.

Ključne reči: religija, rat, monoteizam, strah, hrišćanstvo, islam.

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za strategijska istraživanja Univerziteta odbrane, Beograd.
E-pošta: milovan.subotic@mod.gov.rs

Što je bilo opet će biti, i što se činilo opet će se činiti, i nema ništa novo pod suncem.

Knjiga Propovednikova 1:9

Religija – od „koještarije” do povratnika na pozornicu bitnosti

Savremenici perioda nakon Drugog svetskog rata, ma kojem narodu pripadali, koju religiju ispovedali i koju geografsku širinu naseljavali, na pitanje kako vidite svet početkom novog veka i milenijuma, verovatno ne bi označili religiju kao važan faktor tog budućeg sveta. Naprotiv, akademski narativ je išao u pravcu neminovne sekularizacije, politike tog vremena nisu pridavale prevelik značaj religioznosti – ili su je videle potpuno drugačijom, poput one univerzalne, Hakslijeve (Aldous Huxley), u *Vrlom novom svetu* – a dela popularne literature i filmske umetnosti su budućnost prevashodno gledale u tehničko-tehnološkom kontekstu napretka čovečanstva gde za „primordijalnosti“ neće biti mesta. Očito je da se religija našla „ispod radara“ različitih predikcionista iz 20. veka, iako je predstavljala (i predstavlja) kompleksan društveni fenomen čije se fluktuiranje ne može jednostavno objasniti niti predvideti. Stoga se u poslednjih nekoliko decenija, a naročito u prve dve decenije 21. veka, nasuprot nekada dominantnoj teoriji sekularizacije, sve češće pojavljuju pristupi i teorije koje osporavaju neumitni pad religioznosti i društvene važnosti religije.

Teoretičari neizbežnog trijumfa svetovnosti nad religijom u dobroj meri su pogrešili u predviđanjima i očekivanjima, što je podstaklo brojne današnje naučnike, mahom sociologe, da bez obzira na njihova ranija oprečna stajališta, počnu otvoreno da zagovaraju teoriju o desekularizaciji, posledično i o „religiolizaciji“ savremenog sveta. Tako mnogi savremeni autori, poput autora knjige *Božiji vek – povratak religije i globalna politika*, ističu reaffirmaciju religije, te njene uloge i ambicije na početku novog veka. Naročito se apostrofira period od poslednjih četrdesetak godina i naglašava da je uticaj religije na politiku obrnuo smer, te da je „sve snažniji na svakom kontinentu i u svim velikim svetskim religijama“.² Produbljujući temu dovodeći je u lokacijski kontekst uticaja, oni naglašavaju da je

(...) religija ranije bila ograničena na dom, porodicu, naselje, crkvu, džamiju ili sinagogu, dok ona danas značajno utiče na parlamente, predsedništva, lobističke kancelarije, različite kampanje, vojne kampove, protestna okupljanja,

² Monica Duffy Toft, Daniel Philpott, Timothy Samuel, *God's Century: Resurgent Religion and Global Politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2011, p. 29.

trgove, ulice, dok i radna mesta postaju sve frekventniji prostor za za molitvena okupljanja.³

Da se tokom druge polovine 20. veka, a naročito na početku 21. veka, svet desekularizovao sada ističu i nekadašnji tvrdi protagonisti neizbežne sekularne budućnosti. Tako, poznati američki sociolog Peter Berger u knjizi *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika*, zaključujući zbornik tekstova svetskih teoretičara, sociologa i politikologa o pitanju položaja religije u današnjem globalnom svetu, ističe da religija ne samo da je opstala već doživljava ekspanziju.⁴

Kada govorimo o apsolutnim i relativnim brojevima indikativna je paralela broja religioznih ljudi u svetskim okvirima od 1970. sa onom iz 2010. godine, koja potvrđuje tezu da broj religioznih ljudi raste. Podaci o religioznosti u apsolutnom smislu ističu da se broj verujućih u svim svetskim religijama povećao: hrišćani od 1,236 na 2,135 milijardi, muslimani od 554 miliona na 1,314 milijardi, budisti od 233 na 379 miliona, hinduisti od 463 na 870 miliona i judaisti od 14 na 15 miliona. I nakon 2010. godine, svetske religije beleže dalji rast, naročito kada su u pitanju hrišćanstvo i islam. Očekuje se da će do 2030. godine stanovništvo koje praktikuje načela najmlađeg monoteizma narasti na 2,2 milijarde. Što se tiče relativnih brojeva, u razdoblju od 1970. do 2005. godine broj pripadnika spomenutih religija rastao je od 67,8% na 72,4% svetske populacije.⁵

U hronološkom smislu, povratak religije se vezuje za sam kraj 20. veka. Nakon iranske revolucije, koja u početku nije percipirana kao nešto što će delovati kao lančana reakcija diljem islamskog sveta, do kraja prošlog veka je u fokus pažnje javnosti i akademskih elita najčešće dolazila relacija između sekularizovanog zapadnog sveta i „probuđenog i izazvanog islamskog fundamentalizma od Palestine i Iraka preko Pakistana i Avganistana do Indije i Indonezije”.⁶ Sve što se u tom prostoru bunilo uzimalo je religijsko obliće, jer se to pokazalo delotvornijim od političkog racionalnog uveravanja i svetovnog poretku. Na kraju se pojавio „čudovišni sakralni terorizam” i religijsko nasilje, kao verovatno najboljnje izobličenje svake istinske religije, pa tako i islama, kombinovano sa često

³ Ibid.

⁴ Videti više u: Piter L. Berger, *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika*, Mediteran publishing, Novi Sad, 2008.

⁵ Navedeno prema: Miroslav Volf, *Pod istim krovom: religije u globaliziranom svijetu*, Ex Libris, Rijeka, 2017.

⁶ Željko Mardešić, „Povratak religije ili njezina prilagodba svijetu”, *Crkva u svijetu*, br. 2/2006, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 140. (139-142).

prenaglašenim odgovorima na njega, kako od svetovnih vlasti Zapada, tako i od crkvenih velikodostojnika hrišćanstva i judaizma.⁷

Imajući u vidu očigledan porast (barem deklarativne) religioznosti, uočavamo da religija predstavlja kompleksan društveni fenomen čije se kretanje ne može jednostavno objasniti niti predvideti, upravo zbog činjenice da su „sve velike religije same po sebi transistorijske kategorije, isto kao što su i transnacionalne i transkulturne kategorije”.⁸ Kao takve, one mogu da donesu i velika istorijska iznenađenja, mada je upitno da li se i kontekst ove očigledne probuđenosti religije može smatrati iznenađenjem, jer je evidentno da je posledica izrazito profanih okolnosti.

Karakteristike verski inspirisanih sukoba nekad i danas

Iako se tragačima na odgovor dokle u prošlost sežu ratovi koji su imali versku konotaciju i koji su periodi čovekove istorije bili frekventniji u ovom kontekstu, može učiniti da su sukobi i ratovi immanentniji starim politeističkim društvima, odgovor na ovo pitanje ne prati istorijski kontekst napretka. Naprotiv, rat je bio i ostao više inherentan monoteističkom poretku stvari, nego što je to bio slučaj u mnogobroštvu. Uostalom, svetih ratova kao izvedenica iz onih „pravednih” nije bilo u politeističkim društvima. Do pojave monoteizama, takođe nije bilo termina poput „nevernik”, „otpadnik”, „jeretik”, „konvertit” i slično. Monoteistička je ekskluziva da se nevernici izjednačavaju sa neprijateljima, što je dodatno doprinelo njegovim konfliktnim mogućnostima. Za razliku od „resornih” božanstava politeizma, koji su na primitivan način predstavljali svojevrsnu vladu sa pluralnim kapacitetom, jedan bog je svu istinu zadržao za sebe. Jedan bog je postao nužno isključiv, a njegovi vernici konzumenti i prenosoci te isključivosti. Primera za značajnu participaciju verskog u sukobima koji su pratili istoriju monoteizama zaista je mnogo.⁹

Religija se vremenom menjala i prilagođavala novim svetovnim okolnostima, pa je danas njena uloga u sukobima usredsređena na podršku težnjama etnosa,

⁷ Isto.

⁸ Oliver Potežica, „U ime vere i politike”, *Politika*, 1. avgust 2007, www.politika.rs/sr/clanak/3288/, 29/06/2019.

⁹ Važno je naglasiti da se uslovna diferencijacija na konfliktniju prirodu monoteizama odnosi prevashodno na istorijski kontekst, tj. analizirana je iz ugla „starih” politeizama nastalih iz primitivnog totemizma i animizma uz personifikaciju sila i prirodnih pojava. Savremeno doba takođe karakteriše praktikovanje politeističke religioznosti, poput šintoizma, kemetizma, germanskog neopaganizma, taoizma i slično.

naroda i država u njihovim aspiracijama mahom etnonacionalističkog karaktera, ali i dalje njen konfliktni potencijal nije zanemarljiv.¹⁰ U analizi bitnosti religije nekad i sad, neophodno je da imamo u vidu dva paralelna, ali različita konteksta. S jedne strane, mora se uzeti u obzir uloga velikih svetskih religija u razvoju civilizacije i određivanju okvira u kojima su se ljudi približili jedni drugima, čime im je bilo omogućeno da žive zajedno ili da se čak udružuju u grupe i šire političke celine. Otkako se religija na velika vrata vratila u savremene relacije društvene stvarnosti, moglo bi se reći da ona „predstavlja i liniju razgraničenja, tj. neku vrstu limesa između identiteta velikih grupa, i kao takva zauzima značajno mesto i u etničkoj i nacionalnoj politici mnogih zemalja današnjice“.¹¹ Koristeći svoj monopolski položaj najvećeg „provajdera“ za potiranje svetovnih granica, ona stvara okvir za širi osnov identiteta radi objedinjavanja većih grupa ljudi, za šta kapacitet nisu imale nacionalne države. S druge strane, događalo se da religije upravo zbog takvog integrisanja ljudi suprotstave velike grupe drugim grupama drugačije vere ili drugačijeg tumačenja istog verskog učenja (grupa okarakterisanih drugačijim obredima ili denominacijama). Takvi slučajevi još uvek se dešavaju. Mada se o tome može raspravljati, mnogi analitičari ističu da religije, i njima prožete civilizacije, sadrže snažnije potencijale za stvaranje konflikata od onih koje su u skorašnjoj prošlosti imale nacionalne države. Međutim, moramo imati na umu da su države prožete nacionalizmom izazvale dva svetska rata, gde se uloga religije u širem kontekstu ovih sukoba ne smatra značajnom, iako se ne može zanemariti faktor klera u masakrima koji su se dogodili u oba rata, a posebno u Drugom svetskom ratu (holokaust i genocid nad nekim drugim grupama).¹² Religije su suštinske komponente kulture i civilizacije, pa tako i uzroci ili bar činioci brojnih konflikata.

Poslednjih decenija više uglednih teoretičara iznosilo je prognozu da će se regionalni i globalni konflikti sve više pomerati sa etničkog i nacionalnog ka verskom i civilizacijskom polju, što bi predstavljalo povratak religije na pozicije koje je imala još

¹⁰ Iako se u poređenju sa religijom može smatrati „modernom pojavom“, etnonacionalizam se veoma često oslanja na „tradicionalne“ vrednosti i simbole, posebno iz opusa srodstva i religije, da bi se usadilo osećanje pripadnosti zajednici koja je apstraktnija i šira od etnosa (nacije) (Milovan Subotić, „Ekstremizam kosmetskih Albanaca: supremacija etnonacionalizma nad verskim ekstremizmom“, *Nacionalni interes*, br. 3/2017, str. 233).

¹¹ Milovan Subotić, *Ekstremizam pod okriljem religije – islamistički ekstremizam na primerima Bosne i Hercegovine i Republike Srbije*, Medija centar Odbrana i Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 2015, str. 279.

¹² Vojislav Stanović, „Ustavno-zakonski okviri ostvarenja verskog mira, tolerancije i slobode“, Goran Bašić i Silvio Devetak (urs), *Demokratija i religija*, Inštitut za etnične in regionalne študije i Centar za istraživanje etniciteta, Maribor i Beograd, 2003, str. 174.

za vreme krstaških ratova. Gelner (Ernest Gellner) zastupa tezu da je kompleksni antagonizam između zapadnih civilizacija i islamskog fundamentalizma realna opasnost za novi globalni konflikt.¹³ Čomski (Noam Chomsky) analizira mogućnosti konflikta između istih aktera, s tim što on uzroke ne nalazi u verskom fundamentalizmu niti u ideologizaciji bilo koje vrste, već ih vidi na pragmatičan način – u ekonomskom imperijalizmu Zapada i sve izraženijoj socijalnoj distanci između Severa i Juga.¹⁴ U ovom kontekstu je verovatno najradikalnije teze izneo harvardski profesor Huntington (Samuel P. Huntington), prema kojima se granične vrednosti nalaze u identitetima osam postojećih civilizacija, što predstavlja potencijal za veliku izvesnost konflikata.¹⁵ Kao „najtektonsku ploču“ na spojevima ovako viđenih civilizacija Huntington vidi onu između zapadne (hrišćanske civilizacije) i fundamentalističkih strujanja unutar islamske civilizacije. Bivši turski predsednik i uporni analitičar antagonizama između religioznosti i modernosti Sulejman Demirel (Suleyman Demirel) uočavao je „ekspanziju fenomena religioznosti širom savremenog sveta“ i smatrao je „anahronom u odnosu na procese mondijalne modernizacije“.¹⁶ Espozito (John L. Espozito) se takođe bavi antagonizmima na kojima se grade tumačenja hrišćanstva i islama, te ih vidi kao potencijal za novu polarizaciju sveta, s tim što on razloge za ovakvu konstelaciju ne vidi kao što ih percipira značajan broj zapadnih analitičara bliskih Huntingtonu, tj. u nepomirljivim razlikama civilizacijskog karaktera između ovih dveju religija (kultura, civilizacija). Naprotiv, Espozito smatra da pojedini uticajni političari na Zapadu prosto ne razumeju kompleksnost islamskog sveta, te da na negativnom istorijskom pamćenju podgrevaju konflikt sa muslimanskim zemljama koji bi bio osnova politike nekog novog „hladnog rata“. Tvorce američke politike, koja je i dalje dominantna u međunarodnim odnosima, ovaj autor smatra kratkovidim, jer islamski svet posmatraju do te mere monolitnim, da ga *a priori* poistovećuju sa radikalnim kategorijama kakve su ekstremizam i terorizam. Nesposobnost ili nedostatak dobre volje Zapada da sagleda raznovrsnost islamskih

¹³ Prema Ernest Gelner, *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1993.

¹⁴ Noam Chomsky, *World Orders, Old and New – With a new Epilogue*, Pluto Press, London, 1997.

¹⁵ Huntington etablira sledeće civilizacije: zapadnu, islamsku, konfučijansku, japansku, hindu, slovensko-pravoslavnu, latinoameričku i (hipotetički) afričku civilizaciju. Zanimljivo je da budizam u Hantingtonovojoj klasifikaciji nema civilizacijsko uporište jer nije opstao u zemlji nastanka i ugrađen je u kulturne modele susednih društava (Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretku*, CID, Podgorica i Banja Luka, 2000, str. 46).

¹⁶ Suleyman Demirel, „The Compatibility of Islam, Democracy and Secularism“, June–August 1997, Center for Strategic Research, Ankara, <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2012/01/S%C3%9CLEYMAN-DEM%C4%BOREL.pdf>.

pokreta i njihovih programa, prema Espozitu, vodi ka produbljivanju krize u odnosima sa islamom u celini.¹⁷

Religije i crkve su stara pojava, a verski ratovi nisu bili retkost, iako bi neko mogao tvrditi kako su u „verskim razlozima” ili iza njih bili skriveni mnogi drugi – daleko svetovniji razlozi, interesi i motivi crkava, dok su verski izgovori korišćeni za opravdanje ratova ili zadobijanje podrške, u čemu prednjače pobornici legitimacijskog pristupa ratovima koji imaju verske prime se. Pobornici ovog tumačenja u prvi plan stavljaju načelo legitimacije, kojim religiju u kontekstu rata vide kao sredstvo za opravdanje i neizbežnost sukoba, te kao paravan za različite oblike protivpravnog sticanja materijalnih bogatstava manjine kojima rat odgovara, na uštrb većine koja u takvim okolhostima propada i siromaši. Verovatno je bilo mnogo takvih slučajeva, a, naravno, može ih biti i nadalje. Pa ipak, budući da su religije vrlo važni elementi grupnog identiteta, u borbama između grupa religije su bile korišćene (i još uvek se koriste) kao element identifikacije „drugog”, odnosno, neprijatelja i prosto je neverovatno kakva svirepa dela su počinjena u ime nekog, naizgled humanističkog cilja.¹⁸ Brojni krvavi masakri pratili su i prate pokušaje da se neki ljudi nateraju da promene verska uverenja. Čak je indikativno da su na ovim pokušajima najčešće insistirale univerzalističke religije koje su prema svojim ključnim narativima otvorene za sve. Valjda su baš iz tog razloga posezale za agresivnim načinima kojima bi preobratile sledbenike onih drugih religija (denominacija) i privele ih „pravoj veri”.

Međuzavisnost religije i politike, međutim, nije tekovina novije istorije. Naprotiv, crkve su često, zarad profanog, zanemarivale duhovno i vernike i tako postajale predmetom deoba i generatorom antagonizama. Težnja za moći i svetovnom vlasti trajno je podelila i udaljila crkve inače bliskih religijskih doktrina. Nepremostivi nesporazumi poput Velikog raskola od 1054. godine, 95 teza Martina Lutera koje su umnogome promenile hrišćanstvo u Evropi na razmeđi Srednjeg i Novog veka ili hrišćansko-islamski ratovi oko kontrole Svetog grada Jerusalima, potresli su hrišćanski i islamski svet otvorivši bolnu ranu svih kasnijih podela.¹⁹ Sva tri istorijska

¹⁷ O Espozitovom viđenju prirode antagonizama koji su posledica pogrešne paradigmе u odnosima islama i hrišćanstva, i naročito o greškama Zapada kada se odnose prema ovom fenomenu, više u: John L. Espozito, *Nesveti rat – terror u ime islama*, Šahinpašić, Sarajevo, 2008.

¹⁸ Vojislav Stanović, „Ustavno-zakonski okviri ostvarenja verskog mira, tolerancije i slobode”, op. cit., str. 175.

¹⁹ Pod pokličem „Bog to želi”, papa Urban II poveo je hrišćane u rat, koji će, ispostaviće se, trajno promeniti odnose razumevanja i poverenja između islamskog i hrišćanskog sveta. „Bog je to, možda, zaista želeo, ali sigurno ne postoji dokaz da su jerusalimski hrišćani to hteli, ili da se išta neobično dogodilo tamošnjim hodočasnicima što bi potaklo takav odgovor u tom trenutku istorije” (navedeno prema: John L. Espozito, *The Islamic Threat Myth or Reality*, Oxford University Press, New York, 1992, p. 47).

događaja bila su u većoj meri bazirana na svetovnim (političkim) odlukama crkvi, a u mnogo manjoj doktrinarno-religijskim i kanonskim razlozima. Kako to obično biva u odnosu razloga i posledica, i ovaj put su od razloga koji su prouzrokovali podele i sukobe, svakako bitnije postale posledice koje su proizašle iz njih i koje su trajno zabeležene u kolektivnoj memoriji i nasledu između ovih religija/konfesija.

U mnogim slučajevima rizikovani su ljudski životi zbog različitosti tih uverenja i odgovarajućih vidljivih obeležja. U takvim situacijama mir je mogao biti ne samo prva želja ljudi već i njihov interes. Iz tih krvavih dešavanja rođene su prve ideje o poretku koji bi mogao biti međunarodno prihvatljen. Verski sukobi i periodi poznati kao „sveti ratovi”, praćeni teorijama o pravednim ratovima, stavljeni su van zakona i do izvesnog stepena prevaziđeni razvojem međunarodnog zakona i teorija o prirodnom pravu koje predstavljaju najstarija dela ugrađena u temelje današnjih teorija o ljudskim pravima.²⁰

Koje to ratove danas možemo okvalifikovati kao one u kojima religija igra važnu ulogu? Na prvi pogled čini se mnoge od njih, čak i neke od onih „velikih” kako ih klasificuju Ujedinjene nacije.²¹ Konflikti poput onog između Jevreja i muslimana na Bliskom istoku, razračunavanja katoličkih hrišćana i muslimana u Istočnom Timoru, protestanata i katolika u Severnoj Irskoj, muslimana i hindusa u Kašmiru, sukobi hindusa i Sika u Indiji, talibanska tiranija prema svim drugačijima u Avganistanu, dugogodišnji sukob hrišćana i muslimana u Nigeriji (poslednjih godina dodatno iskomplikovan prisustvom militantne muslimanske sekte Boko Haram) i slično, zaista imaju elemenata verskih konfliktata. U javnom diskursu postjugoslovenskog prostora mogli su se čuti stavovi i da je građanski rat na prostoru bivše SFRJ, prevashodno u Bosni i Hercegovini, u stvari bio verski sukob.²²

²⁰ Vojislav Stanovčić, „Ustavno-zakonski okviri ostvarenja verskog mira, tolerancije i slobode”, op. cit., str. 178–179.

²¹ Ujedinjene nacije definiju neki rat kao „veliki” kada je broj žrtava veći od hiljadu godišnje.

²² „Srpske političke elite su poistovećivale svoj nacionalni interes sa prostorom na kojem su bili brojni vernici Srpske pravoslavne crkve, hrvatske su forsirale ideologiju odbrane katoličanstva, a bošnjačke su gradile identitet na osnovu pripadnosti islamskoj verskoj zajednici. Politika netrpeljivosti i nedodirljivih etničkih i verskih identiteta doprinela je izbijanju građanskog rata i održavanju zablude o njegovoj neizbežnosti, a u postratnom periodu i dalje se često smatra neizbežnošću” (Milovan Subotić, „Zloupotreba verskih i etničkih identiteta kao potencijal za ekstremističko ispoljavanje”, *Kultura polisa*, posebno izdanje br. 2/2018, str. 79).

Uloga religije u izazivanju i smirivanju sukoba

Svest o Bogu od pamтивека је duboko усађена у човеку, тако да можемо рећи да у дужој историји човечанства није постојала генерација која није имала појам о нечему натприродном, боžанској. Премда су људи одувек имали свест о богу и поседовали овакав или онакав облик религиозности, представа о богу се кроз саму приrodu односа и начин практиканja значајно разликова. Не улазећи у сјасет различитих теолошких теорија и практики, тако својствени „шареној басти“ верovanja, фокусирају се на fundamentalnu razliku koja може да trasira put ka одговору на пitanje: када је религија konstruktivни фактор у smirivanju sukoba, а кад је један од okidača sukoba ili bar vernih transmittera mržnje prema drugom i drugima, a koji su idealan „alat“ у ratnohuškačkim „priručnicима“. Ова ključna razlika односила би се на различита fundamentalna osećanja који спајају човека и Бога, одређују приrodu njihovog односа, а за posledicu имају два потпuno različita poimanja sebe, okoline, kolektiviteta i njihovih relacija. Ова *differentia specifica* односи се на ljubav i strah. Протагонисти ljubavi, као ključне рећи која спаја бога и човека, на бога гледају као на свемогуће бице које је по својој природи ljubav i voli grešног човека. Човек који služi bogu на овaj начин, služi му из ljubavi, ljubav je korektiv који човека чини boljim. Pojedini religiozni људи (usudio bih se рећи većina) smatraju boga strogim sudijom, који је spreman да казни човека. Човек који на овaj начин služi bogu, то чини из straha. On se boji да ће zbog grešног života na ovom svetu, u budućem životu završiti u paklenim mukama, где ће njegova duša patiti kroz svu večnost. Da bi umilostivilo strogog boga, ili друга natprirodna бића, човек (mahom dobrano grešан) користи različite metode као што су potpune transformacije životног стила, instant dobročinstva, prinošenje raznih žrtava, ponekad i ljudskih – direktna konotacija sa antagonizmima који се на нивоу kolektiviteta prenose на sukobe i ratove – да би се по svaku cenu zaslужilo spasenje.²³ I како је strah u osnovи зала ovog sveta i veran pratilac agresivnosti као jedног од најваžnijih ljudskih nagona, od straha се најčešće branimo agresijom.

Vrsni poznavalaц ljudske duše, naročito u verskoj konotaciji, Vladeta Jerotić apostrofira неколико облика religijskog straha. Као један од најfrekventnijih on ističe strah od sudbine као straha „od svih mogućih vrsta pretnji ljudskom bivstvovanju које могу да nastanu u budućnosti“.²⁴ U pokušaju да изађе на крај са strahom од судbine, човек је склон да покуша да га предупреди и то vrlo često тако да сам uradi neke loše stvari uz opravdanje da ukoliko mi ne budemo dželati, бићемо

²³ Radmilo Bodiroga, „Religijski strah i psihološke posledice“, *Religija i tolerancija*, br. 2/2004, str. 53.

²⁴ Vladeta Jerotić, *Staro i novo u hrišćanstvu*, Istočnik, Beograd, 1996, str. 38.

(opet) žrtve. Strah od (loše) subbine tako zadobija religijsko ruho i proizvodi „barutno punjenje” za „mine antagonizama” koje vode ka sukobima i ratovima. Religija ovde nije ljubav već strah koji generiše nasilje.

Drugi oblik religijskog straha je strah od mrtvih (strah od smrti), od bića iz onostranog sveta (vampiri, veštice i drugo). „Neki izučavaoci religije”, tvrdi Jerotić, „smatraju da je ova vrsta straha najdublja i najstarija vrsta religioznog straha i da je upravo taj strah vodio stvaranju brojnih kultova posvećenim mrtvim precima”.²⁵ Strah od mrtvih zadobija versku konotaciju u porukama kakve se šalju vojnicima poput one kovanice – „nemojte da vas progone duhovi vaših svetih predaka”. Ovakve poruke, kombinujući podrazumevajući strah sa tradicijom (koja je po pravilu u dobroj meri izmaštana) deluju motivaciono na učesnike ratova. Strah od smrti, iako na prvi pogled kompatibilan sa strahom od mrtvih, ima posve drugačiju ulogu u ratu. On deluje parališuće na učesnike ratova i kao takav zadobija preovlađujuće profanu formu eksploracije. Zato su i načini da se doskoči ovom iskonskom strahu posve profanog karaktera. Odnose se prvenstveno na manipulaciju i to tehnikom uklanjanja pravih slika smrti i razaranja putem „obezličavanja žrtvi”, koje takve, dehumanizovane gube ime i prezime, gube individualni identitet.²⁶ Istina, pribegavanje ovakvoj tehnici matrica je prilikom predstavljanja žrtava neprijatelja, dok žrtve „naših” po potrebi zadobijaju individualnost, ali uklopljenu u širi kontekst kolektiviteta. Još jedan oblik straha vezanog za religiju je apokaliptički strah koji se ispoljava u velikom očekivanju kraja sveta. Svaki rat, svaka veća katastrofa u prirodi i krize koje su se pojavljivale u istoriji čovečanstva (duhovne, ekonomске ili političke) „izazivali su kod pojedinaca, ali i čitavih naroda epidemične krize apokaliptičkog straha od kraja sveta”.²⁷ Budući da je u igri bilo ništa manje nego spasenje duše, podstaknute verskim razlozima, različite religije i denominacije sukobljavale su se međusobno. To je vodilo u ratove, a „ratovi su samo proizvodili još više straha, pa su ljudi zbog straha postajali još religiozniji, i tako u krug”.²⁸

Očigledno je iz prethodnih primera koliko je bitna ova vododelnica koja odvaja religiozne ljude opredeljene ka ljubavi i praštanju i iza koje стоји ljubav prema bogu, od onih koji svoja verska načela temelje na strahu od boga, što posledično proizvodi sve one loše scenarije koji strahovi sobom nose. Nije teško prepoznati istinske vernike koji pripadaju prvoj kategoriji. Njih karakteriše smirenost i skromnost,

²⁵ Ibid., str. 41.

²⁶ Termin koji uvodi sociolog Đokica Jovanović prilikom opisa manipulacija ratom i žrvama (Đokica Jovanović, *Prilagođavanje: Srbija i moderna – od strepnje do sumnje*, Dan Graf i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 270).

²⁷ Ibid., str. 44.

²⁸ Mark Lilla, *The Stillborn God: Religion, Politics and the Modern West*, Alfred A. Knopf, New York, 2007, p. 352.

blagost i oprštanje, nepokolebljiva vera i nada u božiju blagost, vera koja se nikad i nikome ne nameće i razumevanje drugih ljudi i srcem i umom. Ovakvi vernici predstavljaju melem na rane različitim sukoba jer je, kako primećuje Ivan Cvitković, „religija sastavni deo mnogih aspekata društva, i verska ubedjenja neizbežno imaju uticaj na sferu politike, ekonomije i kulture, dok se u periodu konflikata, ovaj uticaj pervertira jer rat menja i kriterijume moralnosti pod izgovorom ‘šta ćeš, rat je’”.²⁹

Sve suprotno od ovih vrlina u ponašanju, izrazu lica i delanju prepoznaćemo fanatičnog čoveka, ophrvanog već pomenutim strahovima. Jer iza nesrećne maske verskih fanatika krije se strah i osećanje velike slabosti, nesigurnost i potreba za nadkompenzacijom inferiornosti.

Monoteizmi i rat na primeru hrišćanstva i islama

Istorija rata je i istorija dilema o argumentima koji ga podupiru. Ključna dilema odnosi se na opravdanost rata, odnosno na pozitivnu diferencijaciju na osnovu koje bi se rat mogao smatrati opravdanim – pravednim. Rat sa sobom nosi čitavu lepezu razloga koji ga opravdavaju. Nekad je to osvajanje novih teritorija (predstavljenih kao „naših“) ili odbrana postojećih, nekad želja za nametanjem sopstvenih identitetskih pogleda na svet, poput onih kulturoloških, religijskih i ostalih, dok je nekad prosto želja za dominacijom i vladavinom nad drugima i drugačijima. Iako se smatra da od početka nije pratila sveukupnu istoriju ratovanja, tradicija pravednog rata predstavlja jedan od pogleda na moguće načine vođenja rata i kao takva egzistira na postulatu da uprkos sukobima, ipak postoje određeni etički principi kojima treba da se rukovode oni koji ratove vode i svi koji u njima učestvuju. Mada se u religijskom kontekstu tradicija pravednog rata najčešće vezuje za hrišćanstvo, tačnije delatnost blaženog Avgustina označenog kao utemeljivača ove teorije, koncept ne bi trebalo poistovećivati isključivo sa hrišćanstvom, naročito imajući u vidu da su se njime bavili i mislioci izvan hrišćanskih okvira, a da se pravednost rata nalazi i na stranicama najmlađeg monoteizma pribeleženih nekoliko vekova kasnije.³⁰ Vodeći računa o onoj maksimi da nalazimo ono što

²⁹ Ivan Cvitković, *Konfesija u ratu*, Svjetlo riječi, Sarajevo i Zagreb, 2004, str. 93.

³⁰ Još je Ciceron nedvosmisleno isticao državu kao jedinu ustanovu sa legitimitetom za pokretanje rata, čime je umnogome trasirao okvir Augustinovoj misli (Cicero, *The Republic and The Laws*, Oxford University Press, Oxford, 1988). Takođe, još pre njega ovu temu je dotakao Platon naročito u domenu pripreme rata, pa i vojne etike, časti, hrabrosti i drugih vojničkih vrlina. O Platonovim korenima teorije pravednog rata više u: Henrik Syse, “The Platonic Roots of Just War Doctrine: A Reading of Plato’s Republic”, *Diametros*, Vol. 27, No. 3, 2010, pp. 104–123.

tražimo, tj. da spisi savremenih monoteizama raspolažu kapacitetom ljubavi ali i kapacitetom konfliktnosti (rata), u najkraćem će se pozabaviti najznačajnijim okvirom koji hrišćanstvo i islam imaju u konotaciji opravdanosti rata.

Gledište hrišćanstva prema pravednom ratu

Ako kažemo da je hrišćanstvo religija ljubavi i praštanja, rizikovaćemo da se ova tvrdnja označi kao opšte mesto, naročito ako se odnosi na okolnosti i razloge njegovog utemeljenja i prva tri veka egzistiranja u surovim uslovima kojima su rani hrišćani bili izloženi. Ukoliko na hrišćanstvo gledamo u kontekstu njegove burne istorije, videćemo da stvari nisu posve jednostavne. Analizirajući biblijske narative nedvosmisleno se može izvući zaključak da su starozavetni rukopisi posvećivali značajno veću pažnju problematici konfrontacija i ratova od novozavetnih spisa.³¹ Novi Zavet je doneo značajan zaokret u ovom kontekstu i predstavlja pravi temelj ranog hrišćanstva zasnovanog na ljubavi i praštanju. Na temeljima novozavetnih učenja prvih nekoliko vekova hrišćanstva obeleženo je praktikovanjem ovih i ovakvih vrednosti, što je u „ovozemaljskom“ smislu značilo teško širenje vere i značajna odricanja, patnje i progona hrišćana.

Nakon uvođenja hrišćanstva kao državne religije poznog Rimskog carstva, hrišćani su postali zastupljeniji u rimskim legijama i njihov broj je beležio stalni rast.³² Upravo u ovim okolnostima, koje su nametale brz odgovor prema moralnoj opravdanosti i grešnosti hrišćana učesnika u ratu, Avgustin će oblikovati svoje viđenje pitanja rata koje će kasnije postati polazište od koga će kretati različiti teoretičari, kako oni koji dolaze iz svetog tako i oni iz profanog miljea. Više je problema sa kojima se Avgustin sreću u ovoj misiji. Onaj najznačajniji se odnosio na naglašenu protivrečnost starozavetnih i novozavetnih spisa *à propos* rata i sukoba, odnosno činjenicu da je Stari zavet „obilovalo primerima sukoba i ratova, dok su novozavetni tekstovi baštinili posve drugaćija raspoloženja, poput ljubavi, mira, nesuprotnostavljanja i praštanja“.³³

³¹ „I Mojsije reče narodu govoreći: opremite između sebe ljudе na vojsku da idu na Madijance da učine osvetu Gospodnjу na Madijancima“ (Četvrta knjiga Mojsijeva 31:3). „Zato sada pobijte svu djecu mušku, i sve žene pobijte, koje su poznale čoveka“ (Četvrta knjiga Mojsijeva 31:17). „A u gradovima ovih naroda, koje ti Gospod Bog tvoj daje u nasledstvo, ne ostavi u životu ni jedne duše žive. Nego ih zatri sasvim, i Heteje, i Amoreje i Haneneje i Ferezeje, i Jeveje, i Jevuseje, kao što ti je zapovedio Gospod Bog tvoj“ (Peta knjiga Mojsijeva 20:16-17). „Idi pobij grešne Amalike, i vojuj na njih dok ih ne istrebiš“ (Prva knjiga Samuilova 15:18). Navedeni citati preuzeti iz: *Svetо Pismo Starog i Novog Zavjeta*, Biblijsko društvo Srbije, 2013.

³² Na temu nagle militarizacije hrišćanstva više u: John Driver, *Radical Faith: An Alternative History of the Christian Church*, Pandora Press, Kitchener, 1999.

U nastojanju da omeđi suštinske hrišćanske moralno-etičke principe kada je u pitanju rat, Avgustin je pokušao da nađe okvir u kojem će pomiriti Hristovo eksplicitno mirotvorstvo i odbacivanje svakog nasilja sa neizbežnošću ratovanja. Turbulentno vreme u kojem je Avgustin živeo, a koje je korespondiralo za krizama koje su potresale Rimsko carstvo, samo je dodatno legitimisalo ovaj napor. Konkretnu Avgustinovu definiciju pravednog rata nalazimo u delu *Quaestiones in Heptateuchum*, gde kaže da su „opravdani oni ratovi za koje se može reći da osvećuju neku nepravdu”.³⁴ Razrađujući dva ključna aspekta pravednog rata – *jus ad bellum* i *jus in bello* – Avgustin ističe da „rat ne treba preduzimati ukoliko prethodno nisu iscrpljena sva ostala sredstva za rešavanja sukoba, a ukoliko se u rat ipak uđe, postizanje mira je njegov jedini i opravdani cilj”.³⁵

Nedorečenostima prilikom prelaza hrišćanstva sa isključivo religije praštanja i ljubavi, na onu koja zna da uzvrati na napad bavio se i nastavljač ove teorije Toma Akvinski. On je čuvenu biblijsku maksimu „ko se mača lati, od mača će i da pogine” legitimizovao u kontekstu pravednog rata protumačivši je tako da se ona odnosi isključivo na onog ko se oružja lati sa namerom da nekome oduzme život, ali bez valjanog naređenja ili odobrenja od strane zakonitog autoriteta. U konačnom, Akvinski pravedan karakter rata crpi iz tri kriterijuma:

Mora biti poveden od strane legitimnog organa vlasti, mora započeti zbog pravednog razloga i mora se voditi s pravednom namerom.³⁶

Problematika ratovanja je tangirala i verske mislioce hrišćanskog istoka, s tim da se može konstatovati da su se prema ovoj temi odnosili sa nešto manje posvećenosti. Često se citiraju reči koje je Sveti Atanasije Veliki Aleksandrijski navodno uputio jednom od monaha gde se između ostalog ističe da „iako nije dozvoljeno ubiti, za vreme rata je dozvoljeno uništenje neprijatelja”, kao i da „isti čin može biti u jednom vremenu i pod jednim okolnostima nezakonit, dok u drugom vremenu i drugim okolnostima može biti dozvoljen i zakonit”, tj. da se na rat gleda kao na „nužno зло”.³⁷ Kriterijum prema kome možemo oceniti kada je upotreba mača pravedna a kada nepravedna, u pravoslavlju je odsustvo zlobe, što uopšte ne prepostavlja odsustvo

³³ Ibid.

³⁴ Aurelius Augustin, *Quaestiones in Heptateuchum* 6, 10., www.augustinus.it/latino/pl_34.htm, 21/05/2019.

³⁵ Aurelije Augustin, *O državi Božjoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995, str. 277.

³⁶ Miloš Jovanović, „Doktrina pravednog rata i međunarodno pravo”, *Međunarodni problemi*, god. LIX, br. 2–3/2007, str. 245.

³⁷ Athanasius: *Select Works and Letters*, www.ccel.org/ccel/schaff/npnf204.xxv.iii.iv.iii.html, 29/05/2019.

pravednog gneva, jer postoji veoma značajna razlika između zlobe i pravednog gneva.³⁸ U *Osnovama socijalne koncepcije RPC*, pored pomenutih činilaca odnosa prema ratu, koji korespondiraju sa utemeljivačima pravednog rata kod Zapadnih hrišćana, posebno se apostrofira teškoća u razlikovanju napadačkog od odbrambenog rata, te s tim u vezi i neophodnost da pitanje podrške ratu ili osude istog, svaki put iznova razmotre crkveni organi.³⁹ Za srpsku tradiciju karakterističan je narativ koji direktno povezuje veru i rat. U pitanju je tzv. kosovski zavet (kult, mit), prema čijem su tumačenju Srbi u Kosovskom boju 1389. godine, na čelu sa knezom Lazarom, svesno žrtvovali „zemaljsko carstvo” da bi zadobili „carstvo nebesko”. Knez Lazar je označen kao „simbol srpskog mučeništva i vladar opredeljenja za ‘Nebesku Srbiju’, rezervisanu za pravedne Srbe koji su živeli i umrli za krst i otadžbinu”.⁴⁰ To je jedan od srpskih mitova koji se nalazi u osnovi srpskog nacionalnog identiteta.

Islam i pravedan rat

Koliko je pogrešno najmlađu monoteističku religiju glorifikovati kao „sklonu maču” i smatrati violentnom, toliko je pogrešno i govoriti o njoj van konteksta istorijskih i savremenih sukoba. Tačno je da postoje sure i proistekli ajeti koje nedvosmisleno govore o ratu kao nužnosti, nekad i kao verskoj obavezi. Ovo se naročito odnosi na tzv. Medinske sure, koje su koïncidirale sa teškoćama i nepravdama sa kojima se tek začeti verski pravac susretao, te su obojene naglašenom retorikom koja opravdava, a nekad i eksplisitno poziva na rat.⁴¹

³⁸ Borislav Groždić i Ilija Kajtez, „Pravoslavni pogled na ratovanje”, <https://magacin.wordpress.com/verska-citanka/pravoslavni-pogled-na-ratovanje/>, 29/05/2019.

³⁹ *Osnovi socijalne koncepcije Ruske pravoslavne crkve*, Marina Obižajeva i Vladimir Kuriljov (prev.), Novi Sad, Beseda, 2007.

⁴⁰ Jovan Byford, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*, Ogledi br. 6, Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005, str. 62.

⁴¹ „Kazna za one koji protiv Allaha i Poslanika Njegova vojuju i koji nered na Zemlji čine jeste: da budu ubijeni, ili razapeti, ili da im se unakrst ruke i noge odsijeku ili da se iz zemlje прогнaju” (Sura Al-Ma’ide 5, ajet 33). „Kada prođu sveti mjeseci, ubijajte mnogobroće gdje god ih nađete, zarobljavajte ih, opsedajte i na svakome prolazu dočekujte! Pa ako se pokaju i budu molitvu obavlali i zekat davali, ostavite ih na miru, jer Allah zaista prašta i samilostan je” (Sura At-Tawba 9, ajet 5). „Borite se protiv onih kojima je data Knjiga, a koji ne vjeruju ni u Allaha ni u onaj svijet, ne smatraju zabranjenim ono što Allah i Njegov Poslanik zabranjuju i ne isповijedaju istinsku vjeru – sve dok ne daju glavarinu poslušno i smjerno” (Sura At-Tawba 9, ajet 29). „Allah je od vjernika kupio živote njihove i imetke njihove u zamjenu za Džennet koji će im dati - oni će se na Allahovu putu boriti, pa ubijati i ginuti” (Sura At-Tawba 9, ajet 111). „I ne budite kukavice i ne nudite primirje kad ste jači, jer Allah je s vama, On vas neće nagrada za djela vaša

Činjenica je da sveti spisi oba monoteizma sadrže delove koji opravdavaju, pa i podržavaju, podupiru rat. Šta je onda to što ih suštinski razlikuje, tj. koja je to fundamentalna razlika između hrišćanstva i islama prema pitanju rata, a koja se pojavila već u najranijim danima njihovog praktikovanja?

Za razliku od hrišćanstva kojem se prvi pokušaji opravdavanja ratova pojavljuju tek u četvrtom veku postojanja, islamu je kontekst opravdavanja oružanih sukoba, istina pod određenim okolnostima, imanentan od samog početka. Najmlađi monoteizam je ovaj koncept uvrstio u islamsku teologiju i on je savremenik života Prorokovog. Odatle i ono veoma često (i pogrešno) tumačenje koje je za razliku od hrišćanstva koji je ljubav, islam – mač. Ono što odgovara racionalnosti u tumačenju biblijskih (novozavetnih) narativa sa onima iz islamske knjige je to da se mora uzeti u obzir protok vremena kao važna odrednica, te da su razlike u fundamentima Biblije i Kurana u dobroj meri uslovljene ovom činjenicom. Promena koju je hrišćanstvo napravilo u četvrtom veku je očigledno utkana (i naravno u osobenostima nadograđena) u inicijalne islamske knjige, par vekova kasnije.

Ovu tezu protežira Legenhauzen (Muhammad Legenhause) koji ističe da se pojam pravednog rata izložen u Kurantu u dobroj meri oslanja na biblijsku tradiciju o pravilima ratovanja.⁴² Koncept pravednog rata u islamu se bazira prevashodno na odbrani muslimana od krivovernika i nevernika iz čega crpi karakter pravednosti. Često se ovakav odbrambeni koncept u islamu smešta neposredno u istorijski koncept utemeljitelja islama – proroka Muhameda. Tako, period neodgovaranja i miroljubivog nesuprotstavljanja ponižavanju karakteriše Muhamedov boravak u Meki do 624. godine, dok se period „dozvoljene odbrane“ vezuje za period nakon njegovog prelaska u Medinu (iste godine). Pojedini istraživači ističu i kontradiktornost Kurana, poput Donera (Fred McGraw Donner) koji apostrofira kako se otvoreno osuđuje ugnjetavanje slabijih i govori samo o odbrambenom karakteru rata, ali i opravdava rat kao sredstvo za potčinjavanje nevernika i širenje islama, što otvara prostor za različita tumačenja dobromernosti ovih spisa.⁴³

Ono što unosi dodatnu kontroverzu u proučavanje odnosa islama i rata svakako jeste i različito tumačenje termina „džihad“. Mada se u kolokvijalnom kontekstu ovaj termin prevodi kao „sveti rat“, poznavaoći bogatog jezika kojim se služi sveta knjiga

lišiti“ (Sura Muhammad 47, ajet 35). Navedeni citati preuzeti iz: *Kuran*, Besim Korkut (prev.) El-Kelimeh, 2011.

⁴² Muhammad Legenhause, “Islam and Just War Theory”, *Journal of Religious Thought: A Quarterly of Shiraz University*, Vol. 26, Spring 2008, p. 7.

⁴³ Videti više u: Fred McGraw Donner, *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 2010.

najmlađeg monoteizma ga najčešće određuju kao „napor na božijem putu”.⁴⁴ Savremeni koncept rata u islamu je tako izazovniji za proučavanje od onog iz hrišćanskog miljea. Svedoci smo, naročito u 20. veku i posebno nakon Iranske revolucije, da su se iskristalisale suprotstavljene strane u islamu i njegovoj interpretaciji, koje su doprinele različitim varijetetima ekstremizma pod plaštom ove religije. Za razliku od dominantne islamske tradicije (oličene uglavnom u sunitskom islamu) u jednom trenutku se desilo da su ojačale islamističke snage koje su, zalagajući se za fundamentalističke principe i „povratak veri predaka”, insistirale na ratničkom kontekstu džihad-a.⁴⁵ Džihad shvaćen kao rat je, bez sumnje, konfliktna kategorija. Kao eklatantan primer pogodnog tla za potencijalne konflikte, mora se pomenuti potenciranje islamista na dihotomiji između dva sveta: „kuće islama” (*dar-al-islam*), gde vladaju islamski zakoni i gde žive pripadnici islama i „kuće rata” (*dar-al-harba*), gde žive nemuslimani i otpadnici od vere, koja je stalno izložena opasnostima rata.⁴⁶

Kada je reč o odnosu islama prema ratu u kontekstu njegovih tumača i teoretičara, vredi pomenuti srednjovekovnog islamskog teologa Ibn Tajmija (Taqi al-Din Ahmad ibn Taymiya) kao prvog islamskog pravnika koji je dopustio mogućnost pobune protiv vladara koji krši Božije naredbe. Na pitanje kako se treba odnositi naspram mongolskih osvajača i lokalnih muslimanskih vladara koji su se tolerantno odnosili prema njima, Tajmija je odgovorio da su to „nevernici protiv kojih treba pokrenuti džihad jer, iako su nominalno prihvatali islam, oni i dalje slede svoje plemenske običaje i međusobne odnose”.⁴⁷

Uvažavajući važnost starijih intelektualnih uticaja, savremeni islamizam inspiraciju za delovanje nalazi prvenstveno u idejama i konceptima koje su razvili osnivači egipatskog Muslimanskog bratstva Hasan al Bana (Hassan al-Banna, 1906–1949), indijsko-pakistanski mislilac Maududi (Abu Ala Maududi, 1903–1979) i Egipćanin Kutb (Sayyid Qutb, 1906–1966).⁴⁸ Istovremeno, na drugom polu islama,

⁴⁴ Više o polemičnosti termina „džihad“ u: Miroljub Jevtić, *Savremeni džihad kao rat*, Nikola Pašić, Beograd, 2001.

⁴⁵ Naročito je važno razlikovati islam kao religiju od islamizma koji predstavlja njegovu političku interpretaciju.

⁴⁶ *Ekstremizam pod okriljem religije – islamistički ekstremizam na primerima Bosne i Hercegovine i Republike Srbije*, op. cit., str. 122.

⁴⁷ Nazih N. Ayubi, *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*, Routledge, London and New York, 1991, pp. 126–127.

⁴⁸ Kutb je oštro polemisao sa islamskim autoritetima koji džihad interpretiraju samo u terminima duhovnog stremljenja prema bogougodnom životu ili kao odbrambeni rat protiv agresije spolja. On je na rat gledao prevashodno kao na instrument političke akcije koja ima zadatak da uspostavi autoritet boga na Zemlji, da organizuje društveni život prema Božijim odredbama i da uništi sve sotonske sile i sotonskih sistema života. Budući da islam nije samo skolastički ili didaktički stav

revolucionarna šiitska politička misao oblikovana je u delima vođe Iranske revolucije ajatolaha Homeinija (1900–1989). Ovakve tendencije su uzele maha sedamdesetih godina prošlog veka kada su se beznađe i frustracija zbog izneverenih očekivanja koje je, kakav-takav sekularni islamski svet doživeo od strane Zapada, najsnažnije počeli osećati među obrazovanim delovima gradske muslimanske mladeži. Upravo će taj segment arapske populacije predstavljati socijalnu bazu islamističkog pokreta. On je, gotovo bez izuzetka:

(...) pokret prema gore recentno urbanizovane i moderno obrazovane mladeži iz srednjih i nižih srednjih društvenih klasa koja zbog neuspeha industrijalizacije i modernizacije nije uspela ostvariti željenu socijalnu i ekonomsku promociju.⁴⁹

Iz toga se vidi da politički islam ne predstavlja puki povratak tradicionalnim formama islamske religioznosti već ideologiju sociološki modernih društvenih grupa koje su se u artikulaciji nezadovoljstva vlastitim položajem i stanjem arapskog sveta okrenule simbolima i idejama islama. U tom smislu, on je pre proizvod neuspele modernizacije muslimanskih društava, što u spremi sa mobilijućim potencijalom koji najmlađi monoteizam poseduje, predstavlja značajan destabilijući faktor današnjice. Stoga je naročito važno da se prilikom proučavanja tenzičnih tendencija koje se pominju u kontekstu islama, na naročito delikatan način napravi razlika između najmlađeg monoteizma kao religije i njegove političke interpretacije – islamizma.

Umeno zaključka: budućnost religije u kontekstu nadolazećih sukoba

Da li je religija, ovakva kakva se na velika vrata vratila na pozornicu savremenih društvenih bitnosti, ista ona religija od pre nekoliko vekova, teško je odgovoriti. Pa ipak, ono što se može zaključiti na osnovu analize ekspanzije nove religioznosti i njenog odnosa prema svetovnim autoritetima jeste da je religija u značanoj meri

već pre svega pozivanje na pokretanje društvene i političke revolucije, Kutb uočava da u savremenom svetu „postoji mnoštvo praktičnih prepreka uspostavi suverenosti Božijeg zakona na zemlji kao što su moć države, društveni sistem, tradicija i celokupno ljudsko okruženje, upotreba sile u cilju uklanjanja tih prepreka predstavlja legitimno pravo i dužnost svakog vernika”. Navedeno prema: Sayyid Qutb, „Jihad in the Case of God”, Andrew G. Bostom (ed.), *The Legacy of Jihad: Islamic Holy War and the Fate of Non-Muslim*, Prometheus Books, Amherst and New York, 2008, p. 244.

⁴⁹ Saad Eddin Ibrahim, „Islamic Militancy as a Social Movement: The Case of Two Groups in Egypt”, in: Hillal Ali Dessouki (ed.), *Islamic Resurgence in the Arab World*, Praeger Publisher, New York, 1982, p. 31.

inkorporirana u svetovni život. Da li se ovo dogodilo iz razloga što se religija polako prilagodila svetovnom društvu ili se, možda, svetovno društvo pokazalo u toj meri nesposobno da bi rešavalo nove nagomilane probleme kasnog postmoderniteta, pa mu se religija „našla u nevolji”, za dalju je diskusiju. Očito da je kriza moderniteta vratila religiju na velika vrata u društvo, iako ne bi bilo pogrešno zaključiti kako se i sâma religija počela osećati jačom, prisutnjom i delotvornijom putem prilagođavanja svetovnom društvu i njegovim zahtevima.

Sve ukazuje da se pogled na sekularizaciju promenio. I dok su se u „crkveno vreme” sekularisti fokusirali na temu razdvajanja crkve od države, sa nacionalizacijom religije se došlo dотле da je prvorazredno zalaganje sekularista usmereno ka odvajanju države od crkve jer su, kao sluškinje državnih, nacionalnih (pa i korporativnih) zahteva, religije postale na ovaj, posve nov način inkorporirane u savremenu stvarnost. Kad kažemo religije, ovo se odnosi na sve najznačajnije monoteizme, a prilikom upoređivanja hrišćanstva i islama po ovom pitanju mogu se uočiti značajne istorijske podudarnosti, iako razlike postoje. Danas, u vremenu političkih interpretacija ovih religija uočljivo je da one funkcionišu prema principu spojenih posuda. Islamizam tako osnažuje hristijanizaciju, a događaji posle 11. septembra 2001. godine, kao i recidivi još uvek aktuelne migrantske krize to najbolje potvrđuju.

U kontekstu religije kao izazivača sukoba i(l) mirotvorca, možemo zaključiti da ona poseduje oba potencijala. I dok ona suštinska religija baštini pozitivan odnos između boga i čoveka, kao odnos između apsolutnog subjekta i relativnog subjekta, dотле je religija koja se zasniva na strahu negativna. Čovek (posledično kolektivitet) koji služi bogu iz straha ne vidi sebe kao relativnog subjekta u svom odnosu sa bogom, već primarno kao objekta religije. Takav čovek (kolektivitet) neprestano ima pred sobom sliku boga koji je spremjan da kazni one koji ne ispunjavaju norme, zakone, razne crkvene ili pak neke druge religijske propise i običaje. Tako „programiran”, on predstavlja idealno ishodište sa nemerljivim manipulacionim kapacetetom. On ne vidi boga koji je ljubav, već ga smatra obličjem koje se poštoto mora umilostiviti, pred kojim se nešto mora zasluziti. Zato religija shvaćena kao ljubav može značajno doprineti miru i saradnji, ne samo između grupa koje pripadaju istoj veri, nego i između različitih religija i denominacija. Ideja o verskoj toleranciji, kao produkt religije koja je ljubav, stvorena je upravo s ciljem da sačuva živote, smanji konflikte i, posledično, osloboди ljude da biraju veru.

Koliko god čovečanstvo napređovalo kroz naučno-tehnološki progres, rasprave o verskim identitetima i načinima njihovih praktikovanja biće i dalje njihov pratilac. Interpretacije religije i religijskih tekstova opstajaće sve dok moć čovečanstva počiva na masovnoj saradnji i sve dok masovna saradnja počiva na veri u te priče. Dakle zauvek. Sledeci trendove da je povratak religije u poslednjih nekoliko desetina godina

u dobroj meri korelirao sa rastom nestabilnosti i konfliktnosti – bez obzira što se pravi razlozi za to nalaze duboko na svetovnoj strani savremenih društava – ne bi bilo nemoguće zamisliti budućnost u kojoj bi najsavremeniji nuklearni projektili i „pametne bombe“ mogli biti upotrebljeni da bi se razrešili sporovi o učenjima srednjovekovnih tekstova. Zbog sve češćeg zaoštravanja odnosa u savremenom svetu koji ima religijsku konotaciju ili se ogrće verskim plaštovima, za prepostaviti je da će savremeni tumači i sledbenici tradicionalnih religija i u budućnosti biti više prepoznate kao problem nego li kao sredstvo za rešenje problema.

Uz činjenicu da danas najčešće predstavljaju puke sluškinje nacionalizma, religije dodatno otežavaju prevazilaženje međunacionalnih razlika, pa samim tim i pronalaženja rešenja za opasnost od ratova, ekološkog kraha ili bolnih ekonomskih lomova. Nacionalizacija religije je doprinela da se na probleme opstanka čovečanstva gleda iz najprizemnije perspektive, pa se tzv. velike teme i opasnosti koje sobom nose ni ne vide. Od drveća se ne vidi šuma, univerzalni problemi ne postoje, oni ostaju „naši“ i „njihovi“. Na ovom primeru, koji je primer iz sadašnjosti, a sve su prilike da će kao još „obojeniji“ biti i u budućnosti, sagledava se ne toliko bespredmetnost religije u 21. veku koliko njena zloupotreba i izostanak delovanja upravo na polju velikih i univerzalnih tema, koje su umnogome ispunile stranice svetih knjiga savremenih monoteizama. Sukob civilizacija, onako kako ga je video Huntington, a pogotovo onako kako ga vide njegovi poštovaoci, svakako je podgrejan i „podgrevan“ koncept. Njegova dominacija se naročito rado očituje u kontekstu religije, odnosno njene uloge u tom i takvom (armagedonskom) sukobu. Dragoceno vreme će očigledno proći a da nećemo shvatiti da čitavo čovečanstvo danas čini jednu civilizaciju i da se problemi, poput onih iz domena planetarnih, mogu rešavati isključivo na istom, planetarnom nivou, gde bi religije u kontekstu bazičnih vrednosti mogle da odigraju pomiriteljsku ulogu. U kontekstu ratova i sukoba, budućnost (novo)religije je, pak, izvesna. Ona je već počela.

Bibliografija

- Aurelije, Augustin, *O državi Božjoj*, prev. Tomislav Ladan, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.
- Ayubi, Nazih, *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*, Routledge, London and New York, 1991.
- Berger, Piter L., *Deselekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika*, Mediteran publishing, Novi Sad, 2008.

- Bodiroga, Radmilo, „Religijski strah i psihološke posledice”, *Religija i tolerancija*, br. 2/2004, str. 48–61.
- Byford, Jovan, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*, Ogledi br. 6, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005.
- Chomsky, Noam, *World Orders, Old and New – With a new Epilogue*, Pluto Press, London, 1997.
- Cicero, *The Republic and The Laws*, Oxford University Press, Oxford, 1988.
- Cvitković, Ivan, *Konfesija u ratu*, Svetlo riječi, Sarajevo i Zagreb, 2004.
- Demirel, Suleyman, “The Compatibility of Islam, Democracy and Secularism”, June–August 1997, Center for Strategic Research, Ankara, <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2012/01/S%C3%9CLEYMAN-DEM%C4%BBREL.pdf>.
- Driver, John, *Radical Faith: An Alternative History of the Christian Church*, Pandora Press, Kitchener, 1999.
- Duffy Toft, Monica, Philpott, Daniel, Samuel, Timothy, *God's Century: Resurgent Religion and Global Politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2011.
- Esposito, L. John, *Nesveti rat – teror u ime islama*, Šahinpašić, Sarajevo, 2008.
- Esposito, L. John, *The Islamic Threat Myth or Reality*, Oxford University Press, New York, 1992.
- Gelner, Ernest, *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1993.
- Hantington, P. Semjuel, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, CID, Podgorica i Banja Luka, 2000.
- Ibrahim, Saad Eddin, “Islamic Militancy as a Social Movement: The Case of Two Groups in Egypt”, in: Dessouki, Hillal Ali (ed.), *Islamic Resurgence in the Arab World*, Praeger Publishers, New York, 1982.
- Jerotić, Vladeta, *Staro i novo u hrišćanstvu*, Istočnik, Beograd, 1996.
- Jovanović, Miloš, „Doktrina pravednog rata i međunarodno pravo”, *Međunarodni problemi*, god. LIX, br. 2–3/2007, str. 243–265.
- Jovanović, Đokica, *Prilagođavanje: Srbija i moderna: od strepnje do sumnje*, Dan Graf i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2017.
- Jevtić, Miroljub, *Savremeni džihad kao rat*, Nikola Pašić, Beograd 2001.
- Qutb, Sayyid, “Jihad in the Case of God”, in: Bostom, Andrew G. (ed.), *The Legacy of Jihad: Islamic Holy War and the Fate of Non-Muslim*, Prometheus Books, Amherst, New York, 2008, pp. 230–247.

- Kuran*, Besim Korkut (prev.) El-Kelimeh, 2011.
- Legenhausen, Muhammad, "Islam and Just War Theory", *Journal of Religious Thought: A Quarterly of Shiraz University*, Vol. 26, Spring 2008, pp. 3–34.
- Lilla, Mark, *The Stillborn God: Religion, Politics and the Modern West*, Alfred A. Knopf, New York, 2007.
- Mardešić, Željko, „Povratak religije ili njezina prilagodba svijetu”, *Crkva u svijetu*, br. 2/2006, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 139–142.
- McGraw Donner, Fred, *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 2010.
- Osnovi socijalne koncepcije Ruske pravoslavne crkve*, sa ruskog preveli Marina Obižajeva i Vladimir Kuriljov, Novi Sad, Beseda, 2007.
- Sveto Pismo Starog i Novog Zavjeta*, Biblijsko društvo Srbije, 2013.
- Stanović, Vojislav, „Ustavno-zakonski okviri ostvarenja verskog mira, tolerancije i slobode”, u: Goran Bašić i Silvio Devetak (urs), *Demokratija i religija*, Inštitut za etnične in regionalne študije i Centar za istraživanje etniciteta, Maribor i Beograd, 2003, str. 161–182.
- Syse, Henrik, "The Platonic Roots of Just War Doctrine: A Reading of Plato's Republic", *Diametros*, 3/2010, pp. 104–123.
- Subotić, Milovan „Zloupotreba verskih i etničkih identiteta kao potencijal za ekstremističko ispoljavanje”, *Kultura polisa*, posebno izdanje br. 2/2018, str. 79–92.
- Subotić, Milovan, *Ekstremizam pod okriljem religije – islamistički ekstremizam na primerima Bosne i Hercegovine i Republike Srbije*, Medija centar Odbrana i Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 2015.
- Subotić, Milovan, „Ekstremizam kosmetskih Albanaca: supremacija etno-nacionalizma nad verskim ekstremizmom”, *Nacionalni interes*, br. 3/2017, str. 221–237.
- Volf, Miroslav, *Pod istim krovom: religije u globaliziranom svijetu*, Ex Libris, Rijeka, 2017.

Internet izvori:

- Aurelius, Augustin, *Quaestiones in Heptateuchum*, www.augustinus.it/latino/pl_34.htm, 21/05/2019.
- Athanasius: "Selected Works and Letters", www.ccel.org/ccel/schaff/npnf204.xxv.iii.iv.iii.html, 29/05/2019.

Grozdić, Borislav, Kajtez, Ilija, „Pravoslavni pogled na ratovanje”, <https://magacin.wordpress.com/verska-citanka/pravoslavni-pogled-na-ratovanje/>, 29/05/2019.

Potežica, Oliver, „U ime vere i politike”, *Politika*, 1. avgust 2007, www.politika.rs/sr/clanak/3288/, 29/06/2019.

Milovan SUBOTIĆ

RELIGION AND WAR – THE RETURN OF THE WRITTEN-OFF

Abstract: Famous German sociologist and philosopher, Jürgen Habermas, often points out that we not only live in postmodern but in “post-secular society” as well. This post-secular society appears as a significant opposite to the society which we heard about several decades ago, and which was mostly secular or striving towards secularity. Almost all of the 20th century, and especially decades after World War II, was marked with stands that religion and the Holy are losing its significance in contemporary society. However, at the end of the 20th and especially at the beginning of the turbulent 21st century, we are witnessing the fact that religion is not defeated. More precisely, it did not lose its place both in private and public life. It is obvious that religion was “under the radar” for different anticipators from the 20th century, which proved that it is still a complex social phenomenon that cannot be easily explained nor predicted. How did religion come back from “nonsense” to the main stage of important contemporary social phenomena? What are the potentials of religion in causing, and what in the pacification of conflicts? What are the characteristics of religion-inspired conflicts, then and now? How contemporary monotheisms see the (just) war? These are some of the questions we tried to answer in this paper through the review of contemporary literature and content analysis. The author simultaneously analysed if numbers about the increase of believers in the world (absolute) and numbers in the percentage of faithful ones (relative) are valid indicators that religion returned in the context of former importance. Based on trends existing in this field during the last forty years, as well as on historical heritage left behind by contemporary monotheisms, the paper also presents a framework for a prognosis about the future of religion in the context of the upcoming conflicts.

Key words: religion, war, monotheism, fear, Christianity, Islam.

UDK: 327:341.174(4-672EU)(47+57)
BibId: 0025-8555, 71(2019)
Vol. LXXI, br. 4, str. 498–526

Originalni naučni rad
Primljen 20. novembra 2019.
Odobren 23. decembra 2019.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1904498K>

Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru

Marina T. KOSTIĆ¹

Apstrakt: Predmet ovog rada je utvrđivanje odnosa između evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija, posebno njihovog isključivog karaktera, i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru (izuzimajući baltičke republike). Od nekoliko varijabli koje utiču na spoljnu politiku evropskih postsovjetskih republika pitanje tipa integracija postaje ključno, jer ono sa sobom nosi odbrambene, geopolitičke, ekonomske i šire društvene implikacije. Ovo pitanje ukazuje na postojanje dve protivrečnosti koje doprinose isključivoj prirodi integracija. Prva je da vođenje politike otvorenih vrata evropskih i evroatlantskih integracija izaziva upravo suprotan efekat kod Rusije – osećaj zatvaranja vrata, nove izolacije i obuzdavanja, stvaranja novih podela u Evropi i jačanja evroazijskih integracija na istim osnovama. Protivrečnost koja doprinosi isključivoj prirodi ovih integracija je da Rusija, dok traži jednak tretman i uvažavanje svojih interesa, istovremeno očekuje poštovanje svoje nejednakosti u odnosu na ostale postsovjetske republike, praktično priznanje prava veta u izboru njihovih integracija i svoje posebne uloge u ovom regionu. Time Rusija dodatno podstiče strahove evropskih postsovjetskih republika od povratka pod rusku sferu uticaja ili federaciju. Autorka zaključuje da isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija, koja ima vrednosnu i geopolitičku dimenziju, podstiče sukobe SAD, EU i Rusije za kontrolom ovog prostora i dovodi do ponovnog otvaranja etničkih i teritorijalnih sporova, remilitarizacije i nove trke u naoružanju, pojačanog vojnog prisustva NATO i Rusije u regionu i dodatne destabilizacije svetskog i evropskog poretka.

Ključne reči: evroatlantske integracije, evroazijske integracije, postsovjetski prostor, SAD, Rusija, Evropska unija.

¹ Autorka je istraživač saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: marina@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima – strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički,

Rusija u laverintima preuređivanja sovjetskog i postsovjetskog prostora

Reforme u Sovjetskom Savezu od sredine osamdesetih godina 20. veka nisu sprovodjene sa namerom da dovedu do tako brzih i nekontrolisanih događaja poput potpunog povlačenja sovjetskih trupa iz Istočne Evrope, kraha komunizma, ekonomske „šok terapije”, ni do raspada Varšavskog pakta i samog SSSR-a. Ipak, upravo je to ono što se desilo. Centralno mesto u ovim dešavanjima predstavlja pad Berlinskog zida 9. novembra 1989. godine, pre tačno 30 godina. Namera Gorbačova (Mikhail Gorbachev) bila je da se u periodu od 25 do 30 godina ostvare postepene reforme i transformacija SSSR-a ka novoj federaciji, a zatim i više konfederalnom modelu, reformisanom socijalističkom uređenju koje bi uključivalo postepeni prelazak na tržišnu privredu. U tim naporima Gorbačov se našao razapet između demokrata-nacionalista, koji su želeli brze reforme i potpuni raskid sa komunizmom i Centrom, i konzervativaca koji su želeli da očuvaju *status quo*, jak Centar i vojno industrijski kompleks.² Odnos između Gorbačova i Jeljcina (Boris Yeltsin), i sam odnos Jeljcina prema komunističkoj partiji, značajno su doprineli raspadu Sovjetskog Saveza i ovakovom razvoju događaja, a sam ruski model Deklaracije o suverenosti usvojene 12. juna 1990. godine poslužio je i kao dodatni podstrek za ostale sovjetske republike koje ih do tada nisu usvojile. To je dovelo do „parade suvereniteta” kada je u rasponu od 33 meseca 41 bivša jedinica SSSR proglašila sebe suverenom državom.³

Prvu ovaku deklaraciju, koja je za sobom nosila i proglašenje primata nacionalnih zakona nad saveznim i pravo nad prirodnim resursima i infrastrukturom koja se nalazila na teritoriji republike, donela je Estonija 16. novembra 1988. godine, ali se slučaj baltičkih država drugačije posmatrao i tretirao od ostalih članica Sovjetskog Saveza.⁴ Nakon „parade suvereniteta”, a posebno nakon avgustovskog pokušaja puča iz 1991. godine, usledila je i parada proglašenja nezavisnosti kao vid reakcije na namere konzervativne struje da ponovo zavede vladavinu čvrstom rukom, iako je u tom momentu vođen proces pregovora o transformaciji SSSR u

međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” Ministarstva nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179029), koji realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu.

² Boris Yeltsin, *The struggle for Russia*, Belka Publications Corp., Random House, New York, 1994, p. 35.

³ Jeff Kahn, “The Parade of Sovereignities: Establishing the Vocabulary of the New Russian Federalism”, *Post-Soviet Affairs*, Vol. 16, Issue 1, 2000, p. 58.

⁴ Od evropskih postsovjetskih republika Deklaracije o suverenosti su 1989. godine doneli Azerbejdžan (23. septembra), Gruzija (12. oktobra) i Belorusija (7. decembra), a 1990. godine Moldavija (23. juna), Ukrajina (16. jula) i Jermenija (23. avgusta).

novu federaciju. U tom periodu nezavisnost su, pored drugih, proglašile i evropske postsovjetske republike čime više nije bio moguć opstanak SSSR-a kao jedinstvene države. Potpisnicima Beloveškog sporazuma Belorusiji, Rusiji i Ukrajini je 8. decembra 1991. godine ostalo samo da konstatuju da Sovjetski Savez više ne postoji „kao subjekat međunarodnog prava i geopolitička realnost”, nakon čega je usledila ratifikacija ovog sporazuma u ostalim republikama i konačni kraj SSSR-a krajem 1991. godine. Istim sporazumom SSSR je zamenjen mnogo labavijom organizacijom – Zajednicom nezavisnih država (ZND) – kako bi se republike bivšeg Sovjetskog Saveza očuvale u kakvom takvom odnosu. Na samitu u Alma Ati 21. decembra 1991. godine ostalih osam republika pristupilo je Sporazumu (Gruzija je tada bila prisutna kao posmatrač jer je sebe tretirala kao baltičke zemlje). U roku od nekoliko narednih dana Gorbačov je predao predsedničke prerogative Jeljcinu i napustio funkciju predsednika SSSR, koji je potom i prestao da postoji.

Previranje konzervativne i liberalno-demokratske struje u sovjetskoj i kasnije ruskoj politici imaće značajan uticaj na stavove, strahove i formulisanje spoljnih politika država evropskog postsovjetskog prostora. Svaki put kada bi u Rusiji rastao konzervativizam to bi služilo kao povod za nove strahove ovih država od moguće resovjetizacije regionala, imperijalističkih ambicija Rusije i ugrožavanja njihovog teritorijalnog integriteta i suverenosti. Ovaj krhki balans je takođe značajno uticao i na formulisanje politika SAD i ostalih zapadnih zemalja prema Rusiji koje svojim postupanjem nisu želele da daju dodatnog povoda jačanju konzervativnih snaga u Rusiji, već su želele da omoguće Jeljcinu opstanak na vlasti i nastavak sprovođenja reformi. Ipak, balans će biti poremećen nakon početka razmatranja u SAD prvog proširenja NATO-a i nakon što nisu u potpunosti uvaženi ruski stavovi i strahovi o protivljenju proširenju NATO-a, koji su bili oličeni u strahu od novog okruživanja Rusije i njene izolacije i nove podele u Evropi, ostvarivanju bezbednosti drugih na račun Rusije i nejednakom tretmanu i ulozi u ostvarivanju evropske bezbednosti. To je vodilo ponovnoj pobedi komunista u Rusiji 1995. godine, poništavanju Beloveškog sporazuma i optuživanju njegovih potpisnika za izdaju u Ruskoj dumi naredne godine, nikada nižeg rejtinga Jeljicina, kao i zahteva pojedinih ruskih zvaničnika za povratkom luke Sevastopolj Rusiji. Pored toga, Prvi čečenski rat i jednostrane vojne akcije koje je NATO počeo da preduzima u drugoj polovini devedesetih godina vodile su sve većem jačanju nacionalističkih i konzervativističkih struja u Rusiji, a samim tim i sve većem udaljavanju od Rusije pre svega istočnoevropskih zemalja i pojedinih evropskih postsovjetskih republika, poput Ukrajine i Gruzije. Dodatni motiv udaljavanja bila je izražena namera Rusije, još od prve Koncepcije spoljne politike od 1993. godine, da očuva ulogu velike sile u međunarodnim odnosima koja ima posebnu odgovornost i vodeću ulogu u očuvanju bezbednosti na prostoru ZND tj. u svom „bližem inostranstvu”, posebno u pogledu rešavanja konflikata na ovom

prostoru i nadzora nad poštovanjem ljudskih i manjinskih prava ruskog naroda koji je nastavio da živi u ovim republikama.⁵ Ovakav razvoj događaja ukazuje na uzajamnu uzročno-posledičnu povezanost procesa proširenja NATO-a i izražavanja namere Rusije da očuva poziciju, interesu i stanovništvo u ovom regionu.

Rusija, Ukrajina i Belorusija su tri zemlje koje su formirale Zajednicu nezavisnih država, ali nisu sve na isti način videle njegovu buduću ulogu ili svrhu. Ova Zajednica je svakako predstavljala način da se ukine SSSR tako da više ne postoji nijedan nadnacionalni organ ili Centar koji bi mogao da im izdaje naređenja, ali uloga Rusije u ovom Savezu nije viđena na podjednaki način. Druge evropske postsovjetske republike smatrali su da je Rusija trebalo da ima jednak tretman i ne izražava bilo kakve pretenzije ka ponovnoj dominaciji ili vođstvu, dok je Rusija smatrala da kao najveća zemlja i naslednica SSSR u Savetu bezbednosti UN ima privilegovane interese na ovom prostoru, te da je ona ta koja mora imati ulogu i reč u odlučivanju o ovom prostoru, kao i njegovim integracijama. Vodeću ulogu Rusije na postsovjetskom prostoru neće priznati ni spoljni akteri, posebno SAD ili Evropska unija (EU) koji nisu želele stvaranje novog bloka na istoku, niti su Rusiji davale poseban status ili pravo veta na odluke o proširenju zapadnih integracija ili postsovjetskih i istočnoevropskih zemalja o članstvu u savezima ili organizacijama – kako je to Rusija još od samog početka očekivala. Suprotno tome, nastojalo se da se Rusiji stavi do znanja da ove države imaju pravo da same odlučuju o integracijama i da ona ne može blokirati njihovo članstvo, budući da je Rusija samo još jedna u nizu novonastalih republika koja treba da ispuni određene uslove, posebno u pogledu političkog i ekonomskog uređenja, kako bi uspostavila dobre odnose sa EU i SAD. Državna sekretarka SAD Madlen Olbrajt je u aprilu 1997. godine u obraćanju Kongresu izjavila da SAD nikada neće priznati Rusiji pravo na sferu uticaja izvan njenih granica.⁶ Nepriznavanje ovog prava, niti liderске uloge Rusije u stvaranju novih integracija na ovom prostoru, već težnja za isključivim uticajem Zapada, prepoznate su od strane Rusije kao glavna prepreka dobrim američko-ruskim odnosima.⁷ Usled ovakvih stavova, karakter procesa integracija koje su usledile nakon raspada SSSR usloviće brojne promene u unutrašnjem i spoljnopoličkom oblikovanju i pozicioniranju država Istočne Evrope i evropskih postsovjetskih republika zbog čega je neophodno detaljnije ga analizirati.

⁵ "Foreign Policy Conception of the Russian Federation", 1993, in: Andrei Melville and Tatiana Shakleina (eds), *Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities*, CEU Press, Budapest, 2005, p. 32.

⁶ Navedeno prema: Jevgenij Primakov, *Godine u visokoj politici*, Izdavački grafički atelje „M”, Beograd, 2002, str. 271.

⁷ Ibid., str. 225.

Isključiva priroda integracija na postsovjetskom prostoru: između privida jednakosti svih i „prava” na nejednakost nekih

Evropske, evroatlantske i evroazijske integracije na evropskom postsovjetskom prostoru odlikuju bar dve protivrečnosti u kojima se ogleda i njihova isključivost. Dok je cilj politike otvorenih vrata EU i NATO-a ka istoku bio da se nijedna evropska zemlja ne oseti izolovanom i da se svakoj od njih stavi do znanja da su joj vrata članstva otvorena ukoliko ispune određene uslove, ona je stvorila osećaj izolacije Rusije i nove podele u Evropi. Ovaj osećaj ne bi bio moguć da nema i druge protivrečnosti – da Rusija umesto jednakosti i ravnopravnosti, na koje se redovno poziva, suštinski traži priznanje njenog primata tj. nejednakosti u odnosu na preostale zemlje, najpre Istočne Evrope a zatim i postsovjetskog prostora. Ovo je stvorilo osećaj ugroženosti kod neposrednih suseda i strah da mogu opet biti враћeni pod rusku sferu uticaja, ili čak neki oblik države. Razlog za ovo svakako leži u činjenici da Rusija sebe vidi kao veliku silu, dakle nejednaku u odnosu na države ovog regiona, sa kojom su SAD i zapadne sile nakon Hladnog rata najpre trebale da usaglase dogovoren oblik i pravce evropskih i evroatlantskih integracija, a ne da ih sprovode mimo njene saglasnosti. Tok integracija kretao se ka granicama Rusije čime bi ona bila poslednja, a ne prva u ovom procesu proširenja, na koji nije mogla da utiče, i to na takav način da su nove članice pored promene unutrašnjepolitičkog uređenja morale da promene i spoljnopolitičke orientacije tj. usaglase ih sa EU, harmonizuju čitav set propisa i funkcionisanja organa. To je imalo posebne posledice po odbrambene i ekonomski sisteme ovih država, koji su do tada bili zasnovani na sovjetskim i ruskim sistemima. Takođe, pojavilo se negiranje integracija koje bi novonastale države ostavile u kakvom takvom odnosu povezanosti sa Rusijom. Dve protivrečnosti sažimaju se i u navodima Jović-Lazić da Rusija strahuje da bi Istočno partnerstvo moglo navesti zemlje obuhvaćene njime da biraju između nje i EU, što bi dovelo do konsolidacije antiruskih trendova i smanjenja uticaja Rusije u regionu, kao i da Rusija očekuje da će postsovjetske zemlje koristiti ovo partnerstvo kako bi ojačale pregovaračku moć u odnosu sa njom.⁸

Prva protivrečnost se stvorila zato što ove integracije nisu obuhvatale sve države odmah već su bile fazne, ostavljajući tako neke od njih kao poslednje u nizu.

⁸ Ana Jović-Lazić, *Odnosi između Evropske unije i Ruske Federacije – kraj XX i početak XXI veka*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015, str. 213.

⁹ "Strategy for NATO's Expansion and Transformation", U.S. Department of State, 7 September 1993, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4390816-Document-02-Strategy-for-NATO-s-Expansion-and>, 17/11/2019, p. 7.

Strategija Stejt departmента za širenje i transformaciju NATO-a od 1993. godine predviđala je proširenje ovog vojnog saveza na istok po grupama država, tako da u krajnjoj instanci do 2005. godine obuhvati i uključivanje Ukrajine, Belorusije i Rusije.⁹ Ovakvim proširenjem NATO bi teritorijalno bio izjednačen sa KEBS-om i praktično postao jedini okvir bezbednosti u Evropi pod vođstvom SAD. Posebna briga saveznika povodom izbora ovakvog rešenja za NATO bila je da se od Rusije ponovo ne stvori pretnja, kao i da se ne oslabi sposobnost NATO-a da deluje. Međutim, Rusija i sam Jeljin insistirali su na tome da je Sporazumom o konačnom rešenju za Nemačku predviđeno da se NATO neće širiti dalje na istok, kao i da su brojne garancije davane još Gorbačovu i drugim sovjetskim zvaničnicima kako bi pristao na ujedinjenje Nemačke i njeno članstvo u NATO-u.¹⁰ U pismu koje je Jeljin uputio Klintonu u septembru 1993. godine navedeno je da Rusija poštuje suvereno pravo svake zemlje da izabere kako će osigurati svoju bezbednost, uključujući i članstvo u političko-vojnim savezima, u skladu sa Helsinškim završnim aktom, a na što su se posebno pozivale bivše članice Varšavskog pakta, pa i evropske postsovjetske republike.¹¹ Istovremeno je izraženo neslaganje sa načinom transformacije NATO-a na takav način da se njegovo članstvo proširi na istok, kao i da Rusija ne bi bila zadovoljna takvim izborom ovih država, posebno ako se ima u vidu „duh Sporazuma o konačnom rešenju za Nemačku (...), posebno odredba kojom se zabranjuje razmeštanje stranih trupa unutar istočnih zemalja SR Nemačke, što isključuje mogućnost širenja zone NATO na istok“.¹² Dok se rusko tumačenje ovog sporazuma odnosi na to da širenja NATO-a neće biti na istok Europe generalno, za SAD je sporazumom o Nemačkoj konstatovano da se NATO trupe i oprema neće širiti samo na istok Nemačke, a da se u tom momentu nije ni razmišljalo ni dogovaralo o daljem širenju na ostale istočnoevropske zemlje, pošto su one još uvek bile članice drugog vojnog saveza.¹³ Za istočnoevropske i evropske postsovjetske države, tek oslobođene ruskog vojnog prisustva i uticaja, NATO je bio okvir odvraćanja Rusije i garancija njihove bezbednosti, posebno teritorijalnog integriteta i suvereniteta, kao i nepovratnosti demokratskih reformi i sprečavanja

¹⁰ “Treaty on the Final Settlement with Respect to Germany”, 12 September 1990, National Security Archive, http://chnm.gmu.edu/1989/archive/files/germany-final-settlement_e0189c0884.pdf, 11/11/2019.

¹¹ “Retranslation of Yeltsin letter on NATO expansion”, October 9, 1993, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4390818-Document-04-Retranslation-of-Yeltsin-letter-on>, 11/11/2019, p. 2.

¹² Ibid.

¹³ “NATO-Russia relations: the facts”, last updated: 09 Aug. 2019, North Atlantic Treaty Organization, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_111767.htm#Myths, 16/11/2019.

ponovnog dolaska komunista na vlast. To znači da su one računale na isključivu prirodu ovih organizacija, a ne na stvaranje nekog sveobuhvatnog mehanizma koji bi Rusiji dao mogućnost uticaja na budućnost ovih zemalja.

Kao što je pomenuto, ove integracije nisu se iscrpljivale samo u proširenju članstva, već su bile i transformativne i zahtevale su raskid istočnoevropskih i evropskih postsovjetskih država sa komunističkom prošlošću i sistemom, a ta prošlost i sistem su bili zasnovani na ruskom modelu, pa bi samim tim raskid sa tom prošlošću, ali pre svega ekonomskim, privrednim i odbrambenim sistemom značio i raskid sa Rusijom – pre svega u orientaciji i organizaciji proizvodnje, tržišta, oružanih snaga (organizacija vojske, tip naoružanja), pa i sveukupnom spoljnoekonomskom i spoljnopolitičkom orientacijom. Takav princip integracija za Rusiju nije mogao da bude prihvatljiv jer ove države okreće od nje, a transformacija same Rusije bi značila odricanje od sopstvenog identiteta, proizvodnje i tržišta – što bi bilo nemoguće. Ovaj raskid dešavao se kroz nekoliko instrumenata od kojih su „šok terapija” u ekonomskoj i „obojene revolucije” u unutrašnjoj i spoljnopolitičkoj oblasti najuočljivije. Takođe, brojni instrumenti i mehanizmi NATO-a, npr. Program „Partnerstvo za mir” (PzM), omogućili su momentalnu saradnju odbrambenog sistema i oružanih snaga ovih država sa snagama pre svega SAD-a. Budući da se proces transformacije ne odvija od momenta članstva, već upravo do momenta članstva, ključan je upravo proces pristupanja i približavanja EU ili NATO-u, a ne samo članstvo, zbog čega nije neophodno da postsovjetske republike imaju jasnú perspektivu članstva kako bi se njihova transformacija odvijala, već da se drže na kursu članstva, što znači spoljnopolitičkog usaglašavanja, vojne interoperabilnosti i tržišne orientacije. Zbog toga je ruska reakcija postojala već u momentima kada se nagovesti ili se ove države izjasne da žele da krenu put evropskog i evroatlantskog članstva. EU je u zaključcima od 2004. godine ispoljila težnju da oblikuje odnose sa novim susedima u „duhu dobrosusedstva, privilegovanih partnera i prijatelja, ali na osnovama uslova i kriterijuma koji su postavljeni za pristupanje Evropskoj uniji”.¹⁴ Zasnivanje odnosa sa evropskim postsovjetskim partnerima na načelima politike uslovljavanja znači da će odnosi EU sa ovim zemljama ponaosob zavisiti od napretka koji one ostvare u procesu reformi i modernizacije.¹⁵ Na taj način, politika uslovljavanja, slično kao i u slučaju zemalja kandidata i potencijalnih kandidata za članstvo, obuhvata i oblast spoljne, bezbednosne i odbrambene politike i njihovo usaglašavanje sa EU.

¹⁴ Katarina Ristić, „Dometi politike uslovljavanja u susedstvu Evropske unije: primer Istočnog partnerstva”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 1/2017, str. 140.

¹⁵ Isto, str. 141.

Od šest zemalja evropskog postsovjetskog prostora Gruzija i Ukrajina su najokrenutije ka EU i NATO-u, Moldavija ima viši stepen odnosa sa EU, ali Moskva poštuje njenu neutralnost u odnosu na NATO (što Moldavija radi pre svega zbog problema sa Pridnjestrovljem), Jermenija i Belorusija su članice Evroazijske ekonomske unije (EAEU) i Organizacije dogovora o kolektivnoj bezbednosti (ODKB), a Azerbejdžan nije ni u jednoj od ovih organizacija niti se usaglašava sa politikom EU.

Tabela 1: Procenat usaglašenosti evropskih postsovjetskih republika sa spoljnopolitičkim deklaracijama i merama EU u periodu 2014–2019 (u procentima)¹⁶

Država \ Godina	2019 (polugod.)	2018	2017	2016	2015	2014
Moldavija	77	76	71	67	76	66
Jermenija	42	39	15	24	47	31
Gruzija	52	54	56	42	56	40
Ukrajina	60	48	78	73	76	51
Azerbejdžan	0	0	0	0	0	0

Što se tiče ekonomskih integracija, budući da Evropska unija predstavlja trgovinski blok i da ima Zajedničku spoljnotrgovinsku politiku, izražavanje namere jedne zemlje da postane članica Evropske unije i otpočinjanje procesa pregovora znači da ta zemlja ne može biti članica neke druge regionalne ekonomske integracije, mora da raskine sve spoljnotrgovinske ugovore koji nisu u skladu sa režimom EU i da uskladi nacionalni spoljnotrgovinski režim sa spoljnotrgovinskim režimom EU.¹⁷ To znači da će te zemlje morati da primenjuju tekovine EU iz ove oblasti i usklade trgovinsku politiku i odnose sa zemljama članicama i sa trećim zemljama. Kao što smo već pomenuli, iako se Istočnim partnerstvom ne garantuje članstvo evropskih postsovjetskih država u EU, one se ipak stavljuju na put orientacije ka EU i sa njima se potpisuju sporazumi o pridruživanju, zoni slobodne trgovine i uspostavljaju

¹⁶ Tabela je sastavljena na osnovu podataka iz analiza usaglašavanja Srbije sa spoljnopolitičkim deklaracijama i merama Evropske unije (po godinama): Centar za spoljne i bezbednosne poslove ISAC, Beograd, <https://www.isac-fund.org/lat/library/politicke-analize-i-studije>, 16/11/2019.

¹⁷ Predrag Bjelić, „Uticaj pridruženja Srbije Evropskoj uniji na njenu spoljnotrgovinsku politiku”, Nacionalni konvent o priključenju EU i Fond za otvoreno društvo, septembar 2016. godine, str. 2.

bevizni režimi. Obilna ekonombska pomoć ovim zemljama uslovljena je reformama u oblasti ekonomije, uprave, infrastrukturne povezanosti, civilnog društva.

U pogledu bezbednosnih i odbrambenih integracija, pitanje evropskih postsovjetskih republika, kao dela šire tematike organizovanja evropske bezbednosne arhitekture, predstavlja suštinski izvor nestabilnosti savremenog svetskog poretka odnosno sve oštrijih odnosa između Rusije, SAD i EU. Neki ga čak smatraju i linijom nove podele Evrope i centrom novog Hladnog rata. Ovaj prostor je zadržao ogroman značaj za bezbednost i identitet Rusije, formiran je kao „ontički prostor“ Rusije, za razliku od npr. baltičkih zemalja, posebno ako se ima u vidu istorija nastanka same Rusije i broj Rusa koji je ostao da živi na ovom prostoru, ali je pridobijao i sve veći značaj za ostvarivanje zamisli svetskog poretka SAD i EU.¹⁸ U slučaju SAD, reč je o zamisli uspostavljanja globalne vladavine i američke bezbednosti, posebno u pogledu stvaranja liberalno-demokratskih zemalja, blizine ključnih energetskih izvorišta na Bliskom istoku i Kavkazu i održavanja slobodne pomorske plovidbe. U slučaju EU, radi se o ostvarivanju bezbednosti i poretka koji predviđa uspostavljanje država kojima se dobro upravlja (stabilnih demokratskih država) na svojim granicama, energetske bezbednosti i širenja slobodnog tržišta. Strategija SAD od 2006. godine ovaj prostor tretira kao prostor od vitalnog nacionalnog interesa za SAD zbog čega će one odnose sa Rusijom graditi i u odnosu na to u kojoj meri Rusija o(ne)mogućava stvaranje i funkcionisanje efektivnih demokratskih i otvorenih režima i slobodu u zemljama ovog regiona.¹⁹ Na taj način odnos SAD prema ovom prostoru karakteriše stalna tenzija između pragmatičnosti i principijelnosti. Pragmatičnosti zato što su SAD svesne da će uspešnost demokratije i očuvanja slobode i teritorijalnog integriteta ovih država zavisiti od stanja u Rusiji, sa kojom je zato nužno održavati dijalog o ovom prostoru, a principijelnosti zato što su ovim državama date garancije da Rusija neće imati pravo veta na njihove suverene spoljнополитичке odluke niti će se sa Rusijom dogovorati o njihovoј судбини.²⁰ Ovo je posebno važno nakon sve veće sumnje SAD da Rusija počinje da sprovodi revanističku politiku (nakon Putinove izjave 2005. godine da

¹⁸ Ontički prostor predstavlja prostor shvaćen kao deo nacionalnog identiteta jedne države, „prostorni produžetak kolektivnog sebe koji uzrokuje da se državni identiteti čine jačim i kontnuiranijim“ i bitan je za konstruisanje ontološke bezbednosti i samog bića jedne države, u Filip Ejodus, *Crisis and Ontological Insecurity – Serbia's Anxiety over Kosovo's Secession*, Palgrave Macmillan, London, 2019, p. 2.

¹⁹ “The National Security Strategy of the United States of America”, The White House, September 2006, <http://nssarchive.us/NSSR/2006.pdf>, 08/11/2019, p. 39.

²⁰ “A National Security Strategy for a New Century”, The White House, December 1999, <http://nssarchive.us/NSSR/2000.pdf>, 08/11/2019, p. 34.

je raspad SSSR-a bio najveća geopolitička katastrofa veka), politiku obnove ruske imperije kroz stvaranje državne i oligarhijske privrede u postsovjetskim zemljama, „vođenih demokratija” (*governed democracies*) kojima se štiti državni aparat a ne sloboda građana, te vrši ponovno grupisanje ovih zemalja kroz organizacije predvođene Rusijom.²¹

Što se tiče evroazijskih integracija predvođenih Rusijom, njihova isključiva priroda, iako je Rusija sve vreme tražila ukidanje NATO i stvaranje panevropskog bezbednosnog i ekonomskog prostora – od Atlantika do Pacifika, takođe se ispoljila kroz formiranje mehanizama koordinacije spoljnih politika država članica ZND i ODKB, zajedničkog ekonomskog prostora, komunikacijskih i transportnih sistema, zaštite životne sredine, saradnje u oblasti borbe protiv transnacionalnih pretnji i vojno-tehničkoj saradnji koja podrazumeva formiranje zajedničkih vojnih grupa, snabdevanje vojnom opremom i naoružanjem i vojno-ekonomsku saradnju, uključujući i saradnju odbrambenih industrija država članica i uspostavljanje centara za održavanje i remont ovog naoružanja. Pored ove koordinacije politika i harmonizacije propisa u oblasti bezbednosti i obrane od 2015. godine sa EAEU traži se i harmonizacija propisa i koordinacija politika država članica u ekonomskom domenu i stvaranje zajedničkog tržišta. Na taj način, u uslovima nepostojanja saglasnosti oko panevropskih struktura, ponovo se pribegava strategiji stvaranja uravnotežujućeg bloka.

Predlog o postojanju dva bloka, sve do njihove razgradnje, nije nov i on je predlagan prilikom razmatranja budućnosti NATO-a i Varšavskog pakta nakon Hladnog rata i ujedinjenja Nemačke. Još na samitu na Malti, održanom decembra 1989. godine, Gorbačov se pitao o tome kakva je budućnost postojećih vojnih saveza – Varšavskog saveza i NATO-a, budući da ih je smatrao za institucije stvorene u „prethodno doba”, koje ne bi bile podesne za period koji treba da usledi – novi svetski poredak u kome SAD i SSSR neće posmatrati jedna drugu kao neprijatelje.²² Sve države Istočne Evrope ostale su članice Varšavskog pakta, dok se ujedinjenje Nemačke nije završilo 1990. godine i ova organizacija prestala da postoji sredinom 1991. godine. Ključna briga Sovjeta prilikom ujedinjenja Nemačke ticala se održavanja ravnoteže u Evropi i budućnosti vojnih saveza, dok se ključna briga SAD, Velike Britanije i nemačkih suseda ticala toga kako zadržati Nemačku miroljubivom

²¹ Ијан Бремер, *Суперсила: три могуће улоге Америке у свету*, CIRSD, Београд, 2015, стр. 151.

²² “Excerpt from the second conversation between M. S. Gorbachev and G. Bush”, White House, 31 May 1990, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4325698-Document-21-Record-of-conversation-between>, 01/11/2019, p. 5.

i demokratskom. Rukovođeni principom očuvanja ravnoteže i uticaja u Evropi Sovjeti su predlagali nekoliko scenarija za ujedinjenu Nemačku i vojne saveze:

- 1) razgradnja oba saveza kako bi KEBS preuzeo staranje o bezbednosti u Evropi uz jedan tranzicioni period u kome bi ujedinjena Nemačka mogla biti: a) demilitarizovana, nesvrstana i neutralna, bez američkih i sovjetskih trupa, b) članica oba saveza i u kome bi dva saveza postala više političke organizacije uz potpisivanje sporazuma u kome se obavezuju da neće videti jedna drugu kao neprijatelja;²³
- 2) da bude članica samo političkog dela NATO (poput Francuske);
- 3) da i SSSR postane članica NATO kako bi se očuvala postojeća ravnoteža.²⁴

SAD su svoj predlog bazirao na samostalnoj odluci ujedinjene Nemačke kojem će savezu da pripada, ali uz jasnu favorizaciju članstva u NATO-u kako bi se Nemačkoj pružile bezbednosne i nuklearne garancije, a ostalima takođe garancija da se ona neće remilitarizovati niti biti van kontrole. Što se tiče ovih predloga, Nemačka u oba saveza bi bila „šizofrena“ situacija. SAD nije želeo novu Francusku u NATO-u (što bi značilo članstvo Nemačke samo u političkom delu), dok je neutralna Nemačka izazivala preveliki strah kod suseda i SAD, jer bi bila lak plen za SSSR i zato što bi moglo da dođe do ponovne militarizacije, nacionalizma i revanšizma Nemačke.²⁵ Zbog toga je kao najbolja opcija prihvaćeno njeno „usidrenje“ u NATO-u, ali uz garanciju da se strane trupe niti vojna oprema i naoružanje neće naći na teritoriji Istočne Nemačke.

Na kraju, isključivost evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija može se videti i u njihovim osnivačkim aktima. Vašingtonskim ugovorom od 1949. godine kojim je osnovan NATO predviđeno je da svaka država članica preuzima obavezu da ne ulazi u bilo koji međunarodni angažman koji je u suprotnosti sa ovim ugovorom.²⁶ To znači da bi saradnja sa državama ili organizacijama koje nisu

²³ "Soviet Transcript of the Malta Summit", 2–3 December 1989, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//NSAEBB/NSAEBB298/Document%2010.pdf>, 01/11/2019, p. 29.

²⁴ "Memorandum of conversation between Mikhail Gorbachev and Helmut Kohl", 10 February 1990, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4325683-Document-09-Memorandum-of-conversation-between>, 02/11/2019, p. 3; "Record of conversation between Mikhail Gorbachev and James Baker in Moscow", 18 May 1990, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4325695-Document-18-Record-of-conversation-between>, 02/11/2019, p. 26.

²⁵ "Excerpt from the second conversation between M. S. Gorbachev and G. Bush", op. cit., p. 2.

²⁶ "The North Atlantic Treaty", Article 8, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm, 15/11/2019.

zasnovane na načelima očuvanja individualne slobode, demokratije i vladavine prava, ili je njihovo delovanje od strane NATO-a ocenjeno kao kršenje ovih principa, morala da bude osuđena od strane drugih članica. U tome se ogleda vrednosna priroda isključivosti ove organizacije, a njeno širenje kao širenje zone liberalno-demokratskih država i poretka. Nakon 2008. godine, i posebno 2014. godine, fokus američkog interesovanja i delovanja je očuvanje teritorijalnog integriteta evropskih postsovjetskih država, i očuvanje „međunarodnog poretka zasnovanog na pravilima”, zbog čega takođe odnos sa Rusijom uslovjava povlačenjem priznanja Južne Osetije i Abhazije, i povratkom Krima, tretirajući ponašanje Rusije u Ukrajini kao akt agresije. „Podržaćemo partnera kao što su Gruzija, Moldavija i Ukrajina, tako da mogu bolje raditi zajedno sa SAD i NATO, kao i obezbediti sopstvenu odbranu”, navodi se u Strategiji nacionalne bezbednosti SAD od 2015. godine.²⁷

Razvoj bilateralne i multilateralne saradnje sa članicama ZND u okviru EAEU i ODKB je prioritet ruske spoljne politike. „Uz poštovanje prava partnera iz Zajednice da grade odnose sa drugim međunarodnim akterima, Rusija se zalaže za punu primenu od strane država članica ZND obaveza unutar struktura regionalne integracije u kojima Rusija učestvuje”, navodi se u Koncepciji spoljne politike Ruske Federacije od 2013. godine.²⁸ Ugovor o kolektivnoj bezbednosti od maja 1992. godine predviđa da države članice neće ulaziti u vojne saveze ili uzeti učešće u bilo kojoj grupi država ili akciji protiv druge države članice, kao i da neće zaključivati međunarodne ugovore koji nisu kompatibilni sa Ugovorom.²⁹ Povelja o osnivanju ODKB od 2002. godine sadrži i dodatnu odredbu po kojoj ova organizacija promoviše stvaranje „fer, demokratskog svetskog poretka zasnovanog na konvencionalnim načelima međunarodnog prava”.³⁰ Demokratski svetski poredak, u ruskoj koncepciji svetskog poretka, znači uzimanje u obzir i interesa Rusije, bez obzira na ocene njenog unutrašnjepoličkog karaktera, i omogućavanje njenog uticaja na evropske bezbednosne i ekonomski poslove, što joj do sada nije priznavano. U slučaju ove, kao i u slučaju ekonomske integracije, posebno se navodi da će se ukoliko dođe do stvaranja kolektivnog sistema bezbednosti odnosno zajedničkog ekonomskega prostora u Evropi i Aziji (od Atlantika do Pacifika), strane

²⁷ “National Security Strategy”, The White House, February 2015, <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2015/02/2015.pdf>, 15/11/2019, p. 25.

²⁸ “Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation”, February 2013, www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186, 12/11/2019.

²⁹ “Collective Security Treaty”, Articles 1 and 8, https://en.odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoj_bezopasnosti/, 15/11/2019.

³⁰ “Charter of the Collective Security Treaty Organization”, Article 4, https://en.odkb-csto.org/documents/documents/ustav_organizatsii_dogovora_o_kollektivnoj_bezopasnosti/, 15/11/2019.

odmah započeti razgovore o amandmanima na ugovore, što ukazuje na to koji je geopolitički cilj ovih integracija. Međutim, do tada, Rusija sledi koncepciju stvaranja multipolarnog sveta, a kakva su posledice isključive prirode integracija na evropski postsovjetski prostor analiziraćemo u narednom odeljku.

Posledice isključive prirode integracija na evropski postsovjetski prostor

Po Greviju (Giovanni Grevi) priroda jednog poretka zavisi od rasporeda moći među državama, strategija kojima najveće sile teže da postignu svoje ciljeve i stepena deljenja normi i vrednosti, što dovodi do kooperativnosti, kompetitivnosti ili konfrontiranosti prirode poredaka.³¹ Anarhičnost ili konfrontirana priroda međunarodnog poretka se može ublažiti stvaranjem i utvrđivanjem fundamentalnih vrednosti, normi i pravila i na njima zasnovanih institucija i praksi. Nepostojanje saglasnosti oko ovih osnovnih vrednosti, pravila, normi, institucija i praksi znači i nestabilnost svetskog poretka. Novi svetski poredak nakon 1989. godine označio je uspostavljanje poretka na sporazumnim osnovama o tome da SAD i SSSR, odnosno Rusija, više ne vide jedna drugu kao neprijatelja; ostvarivanje ujedinjenja, razjedinjenja država ili pripadnosti savezima po načelu samoopredeljenja republika; uspostavljanje poretka zasnovanog na liberalno-demokratskim vrednostima (unutrašnjih uređenja država); brisanje podele u Evropi kroz ujedinjenje Nemačke; borba protiv tiranina i njihovih nasilnih aktivnosti kroz UN (kao što je to bio slučaj u borbi protiv agresije Iraka na Kuvajt 1990. godine i zajedničke intervencije SAD i SSSR-a kroz Savet bezbednosti UN); borba protiv širenja oružja za masovno uništenje i balističkih raketa, koje bi tiranski režimi mogli upotrebiti širom sveta.

Nakon 2008. godine, međutim, došlo je do razgradnje ili promene ovih načela na unilateralnoj osnovi: ponovnog ruskog javnog deklarisanja viđenja NATO kao neprijatelja (od 2007. godine i Putinovog govora na Minhenskoj bezbednosnoj konferenciji); umesto samoopredeljenja republika priznaje se samoopredeljenje pojedinih teritorija/autonomnih oblasti postojećih država (Kosovo, Južna Osetija i Abhazija); od rušenja Jalte tj. brisanja podele u Evropi došlo je do nove podele, sa širenjem NATO i intervencijom Rusije najpre u Gruziji pa Ukrajini, kada su joj uvedene sankcije SAD i EU; liberalno-demokratski poreci unutar država, kao i sam liberalno-demokratski poredak na svetskom nivou dovedeni su u pitanje, posebno

³¹ Giovanni Grevi, "Diversity Management: Regionalism and the Future of the International Order", *The International Spectator*, Vol. 53, No. 1, March 2018, p. 13.

nakon svetske ekonomске krize, došlo je do jačanja autoritarizma i populizma, uspona „tradicionalnih” vrednosti i resuverenizacije; od potpisivanja sporazuma o kontroli naoružanja i borbe protiv proliferacije oružja za masovno uništenje došlo je do razgradnje gotovo svih sporazuma o kontroli naoružanja, uz jedino važenje još Novog START-a, čija je sudbina nakon 2021. godine neizvesna. Za ovu transformaciju svetskog poretka svakako je zaslužna i isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evoazijskih integracija. Svi planovi Rusije da stvori jače panevropske bezbednosne strukture su propali, uključivši i onaj od 2010. godine predsednika Medvedeva (Dmitry Medvedev), a NATO je Bukureštanskom deklaracijom od 2008. godine i nastavkom politike otvorenih vrata pozivom Ukrajini i Gruziji da mu se priključe ključno uticao na prirodu ruske reakcije u ovim zemljama kao i delovanju na širem evropskom i svetskom planu – jačanjem multipolarne koncepcije svetskog poretka. Kakve je posledica ova promena svetskog poretka donela na evropskom postsovjetskom prostoru? Ovim pitanjem bavićemo se kroz nekoliko indikatora: etnički konflikti i položaj ruske manjine, kontrola naoružanja i opstanak ruske vojske na ovim prostorima, kao i značajno grupisanje snaga NATO-a na Istočnom krilu.

Što se tiče etničkih konflikata, osnovna pretpostavka je da je nakon 2008. godine isključiva priroda integracija dovela do rešenja za jedne, a produbljivanja krize za druge aktere. Rešavanje ovih konflikata na takav način da na teritoriji evropskih postsovjetskih republika ne bude više pripadnika ruskih oružanih snaga ili uticaja služilo bi za evropske i evroatlantske integracije, dok sa druge strane odvajanje ovih teritorija i trajnije zamrzavanje ovih konflikata služi očuvanju ruskog vojnog prisustva i uticaja u njima (nezavisnost Južne Osetije i Abhazije, i u slučaju jačeg opredeljenja Moldavije ka NATO-u moglo bi se očekivati rusko priznanje Pridnjestrovlja), kao i usporavanju njihovog puta ka zapadnim integracijama. „Mogućnost da se sukob reši nekim vidom regionalne integracije koja bi obesmisnila teritorijalnu suštinu sukoba takođe je mala, jer su takvi oblici integracija (na primer EU, NATO, ZND, ODKB) po pravilu predvođeni silama koje su pristrasne u korist neke od strana u sukobu i zahtevaju postizanje pristrasnog rešenja kao uslov da bi uopšte primili u integraciju neko od područja zahvaćeno zamrznutim sukobom”, navode Trapara i Jončić.³² Ovakva isključiva priroda integracija i nemogućnost postizanja kompromisnog sveobuhvatnog rešenja za zamrznute sukobe koje bi dovelo do povlačenja stranih trupa sa njihovih teritorija dovela je do prevladavanja jednostranih rešenja u kojima značajnu ulogu imaju Rusi, i ruske oružane snage, i ostale manjine koje su ostale na ovim prostorima nakon raspada SSSR.³³

³² Vladimir Trapara i Miloš Jončić, „Put za rešavanje sukoba – uporedna analiza zamrznutih sukoba na prostoru OEBS”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIV, br. 3/2012, str. 284.

³³ U Ukrajini živi oko 17% etničkih Rusa (ili oko 7.604.000), Belorusiji oko 8% Rusa (ili oko 790.000), dok u drugim republikama živi nešto manji broj ruskog stanovništva.

Okretanje Gruzije i Ukrajine ka NATO-u i EU vodilo je u prvom slučaju ka pokušaju uspostavljanja kontrole nad čitavom teritorijom, a drugom ka dezintegraciji uz pomoć ruskog stanovništva sa tog prostora. Nakon što je Gruziji 2008. godine upućena pozivnica da se pridruži NATO-u i nakon što je akcijom gruzijskih vlasti dovedena u pitanje samostalnost njenih pokrajina, došlo je do sukoba i intervencije ruskih snaga od kojih su neke već bile prisutne na ovom prostoru pod okriljem mirovne misije ZND. Južna Osetija i Abhazija su nakon sukoba zadržale celovitost, a kao nezavisne države priznale su ih Rusija, a zatim i Venecuela, Sirija, Nauru i Nikaragva, što je bilo odstupanje od do tada prihvaćenog načela priznanja nezavisnosti na postsovjetskom prostoru na načelima samoopredeljenja republika. U Ukrajini, sa oko 17% etničkih Rusa (ili oko 7.604.000)³⁴ i koja ima posebnu vrednost za identitet Rusije, koncentrisanost ruskog stanovništva na jednom prostoru pokazala se posebno značajnom nakon 2014. godine, kada je Krim proglašio nezavisnost i pripojio se Rusiji i kada su formirane samoproglašene republike Donjeck i Lugansk. Federalni ustavni zakon pod nazivom „Procedure prijema u Rusku Federaciju i formiranje unutar nje novih konstitutivnih teritorija”, na osnovu kojeg je Krim nakon proglašenja nezavisnosti postao sastavni deo Federacije, donet je još 2001. godine, dakle znatno pre nego što su ove države dobile poziv za članstvo u NATO-u, iako su i ranije izražavale tu nameru, što je jedan od dokaza da strahovi evropskih postsovjetskih republika od mogućeg ponovnog vraćanja pod rusku državu nisu u potpunosti neosnovani. To je takođe pokazatelj uzajamne povezanosti procesa proširenja NATO-a i konzervativnih (ili revizionističkih) kretanja u Rusiji. Orientisanje ovih država (Gruzije i Ukrajine) ka Zapadu i akcije koje su preduzele tim povodom, kao i ruska težnja za kontrolom što većeg dela Crnog mora koja bi bila onemogućena ulaskom Gruzije i Ukrajine u NATO bile su ključne za promenu odluke Rusije, dok je slučaj jednostrano proglašene nezavisnosti tzv. Kosova i „realnost na terenu” služio kao dobar izgovor. Ovo se posebno potvrđuje i odredbom koja se u Konceptu spoljne politike Rusije od 2016. godine odnosi na Moldaviju, a koja izražava poštovanje teritorijalnog integriteta Moldavije i njenog neutralnog statusa.³⁵ To pokazuje da će se odnos Moskve prema nerešenim etničkim konfliktima na postsovjetskom prostoru ravnati prema spoljnopoličkim orijentacijama ovih zemalja, favorizujući jasno njihov proruski ili u krajnjem slučaju neutralni status.

³⁴ "The World Factbook", Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>, 15/11/2019.

³⁵ "Foreign Policy Concept of the Russian Federation", član 58, 2016, www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkB6BZ29/content/id/2542248, 11/11/2019.

Budući da ruska politika ide u pravcu ometanja evropskih i evroatlantskih integracija evropskih postsovjetskih republika i težnje za njihovim članstvom u evroazijskim integracijama, nepriznate republike su to iskoristile za pozivanje Rusije da ih prizna, a da će one potom odmah krenuti u pravcu evroazijskih integracija. Tako su Abhazija, Južna Osetija, Nagorno Karabah i Pridnjestrovje još 2001. godine potpisale Sporazum o stvaranju zajednice za demokratiju i prava naroda (ili Komonvelt nepriznatih država) koja je osnovana 2006. godine. U Zajedničkoj deklaraciji ove organizacije bliske Rusiji se navodi da je jedan od njenih ciljeva „završetak političkog i pravnog procesa raspada SSSR-a kroz priznavanje međunarodnopravnog subjektiviteta Republike Abhazije, Pridnjestrovske Moldavske Republike, Republike Južne Osetije”.³⁶ Pojedini ruski autori poput Širiajeva (Boris Shiriaev) i Drobioševe (Tatiana Drobysheva) ovu Zajednicu vide kao „paralelni ZND”, a kao cilj Rusije određuju ubedljivanje međunarodne zajednice u pravo ovih „država” da postoje, dok istovremeno ulogu SAD i EU vide kao da podstiču antiruski sentiment u ovim nepriznatim republikama.³⁷ U januaru 2019. godine u Moskvi je otvoreno zvanično predstavništvo Pridnjestrovske Moldavske Republike u Ruskoj Federaciji, koje ova nepriznata republika vidi kao deo njene diplomatske mreže,³⁸ dok Rusija tvrdi da je ono samo nevladina organizacija koja treba da pruži pravnu pomoć stanovnicima ove teritorije.³⁹

Pored promene politike Rusije po pitanju priznanja samoproglašenih republika nakon 2008. godine, došlo je i do promene narativa Rusije ili bolje rečeno imitiranja narativa za ovakve poteze što je potvrdilo nepostojanje zajedničke interpretacije i značenja ključnih normi „novog svetskog poretku” i jednostranu prirodu novog svetskog (ne)poretku. Prilikom sukoba u Gruziji i Ukrajini Rusija je koristila koncepte odgovornosti da se zaštititi civilno stanovništvo i humanitarnog intervencionizma nakon revolucije i smene predsednika Janukoviča (Viktor Yanukovych) u Ukrajini,⁴⁰

³⁶ Сообщество за демократию и права народов, <https://web.archive.org/web/20120719005441/http://www.community-dpr.org/>, 14/11/2019.

³⁷ Ширяев Борис Анатольевич, Дробышева Татьяна Владимировна, „Место и роль содружества непризнанных государств в современных международных отношениях на постсоветском пространстве”, Управленческое Консультирование, No. 8, 2016, стр. 25–26.

³⁸ Ministry of Foreign Affairs of Pridnestrovian Moldavian Republic, Official Representation of the Pridnestrovian Moldavian Republic in Mosco, <http://mid.gospmr.org/en/yCy>, 19/11/2019.

³⁹ Dumitru Minzarari, “Russia Perfecting Its Elections Interference Toolkit in Moldova”, Jamestown Foundation Eurasia Daily Monitor, Vol. 16, Issue 12, January 2019, <https://jamestown.org/program/russia-perfecting-its-elections-interference-toolkit-in-moldova/>, 19/11/2019.

⁴⁰ Na intervenciju Rusije u Gruziji uz angažovanje i Crnomorske flote, tadašnji predsednik Ukrajine Viktor Juščenko (Viktor Yushchenko) nameravao je da podigne troškove zakupa krimskih luka i

zaštite ruskih državljanu u Gruziji (budući da je ogroman broj Abhaza i Osetijaca posedovao i rusko državljanstvo), samoodbrane (preemptivna intervencija), kao i uveravanja da time nisu prekršene međunarodne garancije i ugovori kojima se garantuje ukrajinski teritorijalni integritet, jer se radilo o izjašnjavanju i volji naroda na referendumu a ne napadu. Džon Beriman (John Berryman) navodi da je Putin autorizovao „brzu preemptivnu oružanu intervenciju“ kako bi osigurao Krim i Sevastopolj, jer je bio zabrinut da ekstremno desni elementi sa značajnom kontrolom bezbednosnih struktura unutar novih vlasti u Kijevu mogu po kratkom postupku da ukinu sporazume o ruskom prisustvu u Crnom moru i na Krimu i prijaviti se za članstvo u NATO.⁴¹ Prema Saseksu (Matthew Sussex), Rusija je primenila taktiku načelnog usvajanja zapadnih normi i načela, a potom njihove „reinterpretacije za instrumentalne potrebe tj. ostvarivanje svoje regionalne hegemonije kroz iskorišćavanje straha nedemokratskih režima od promene putem ‘obojenih revolucija’“.⁴²

U pogledu kontrole naoružanja potvrđuje se teza da je isključiva priroda integracija dovela do rastakanja ovog sistema na globalnom i evropskom nivou. Suštinsko pitanje prilikom raspada SSSR ticalo se kontrole nuklearnog naoružanja koje su posedovale i ostale tri postsovjetske republike osim Rusije – Kazahstan, Ukrajina i Belorusija. Ni pitanje kontrole konvencionalnog naoružanja nije bilo bezazleno, posebno ako se ima u vidu strah evropskih postsovjetskih republika od gomilanja ruskih trupa na njenim zapadnim granicama. SAD su favorizovale pristup rešavanju nuklearnog pitanja koji je bio različit od onog koji se odnosio na raspad SSSR. Dok je raspad SSSR počivao na principu samoopredeljenja i stvaranja novih država, po pitanju nuklearnog oružja SAD su insistirale na neproliferaciji i stavljanju pod jedinstvenu komandu sovjetskog nuklearnog naoružanja.⁴³ To je podrazumevalo

da ne produži ugovor sa Rusijom o njihovom iznajmljivanju. Ugovor će 2010. godine produžiti Viktor Janukovič na još 25 godina, pokušavajući i na taj način da smanji cene gasa Ukrajini budući da su ozbiljne gasne krize oko tranzita ruskog gasa ka Evropi preko Ukrajine izbile 2006. i 2009. godine, ali sa njegovom smenom sa vlasti 2014. godine bilo je jasno da Rusija neće moći da zadrži ove luke, niti dve vazdužne baze, ukoliko ne zadobije Krim. I Ukrajina i Gruzija upućuju snage u vojne misije NATO-a još od devedesetih godina. Sa Gruzijom i Ukrajinom kao članicama, NATO bi kontrolisao više od polovine Crnog mora i gasovode i naftovode koji tuda prolaze sa Kavkaza.

⁴¹ John Berryman, „Geopolitics and Russian Foreign Policy“, in: Andrei P. Tsygankov (ed.), *Routledge Handbook of Russian Foreign Policy*, Routledge, New York, 2018, p. 71.

⁴² Matthew Sussex, “The triumph of Russian national security policy? Russia’s rapid rebound”, *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 71, No. 5, 2017, p. 508.

⁴³ “Memorandum of Conversation between A. N. Yakovlev and Ambassador Reginald Bartholomew”, 8 October 1991, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=3117106-Document-10-Memorandum-of-Conversation-between-A>, 12/11/2019, p. 1.

prebacivanje sovjetskog nuklearnog naoružanja koje se nalazilo na teritoriji tri bivše sovjetske republike u Rusiju, potpisivanje Sporazuma o neširenju od strane ovih republika, stvaranje jake fizičke zaštite za nuklearni materijal, postrojenja i tehnologije, kao i bezbednosne garancije i ekonomsku pomoć ovim državama, posebno Ukrajini, da to neće umanjiti njenu bezbednost u odnosu na Rusiju.

Kao prelazna faza ka potpunom stavljanju sovjetskog nuklearnog naoružanja pod rusku komandu, a u skladu sa Protokolom o jedinstvenoj komandi iz Alma Ate, formirana je zajednička vojna komanda ZND koja je funkcionisala do sredine 1993. godine, a zatim zvanično raspушtena. Zbog toga su SAD, Rusija i Velika Britanija, zajedno sa četiri postsovjetske nuklearne države, potpisale 1994. godine Budimpeštanski memorandum o bezbednosnim garancijama Belorusiji, Kazahstanu i Ukrajini kako bi one pristupile Sporazumu o neširenju i odrekle se nuklearnog naoružanja. Dokumentom su date garancije da će SAD, Rusija i Velika Britanija poštovati njihovu nezavisnost, suverenitet i postojeće granice, da će se uzdržati od pretraje ili upotrebe sile protiv njihovog teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti i da nijedno njihovo oružje neće biti upotrebljeno protiv ovih država osim u slučaju samoodbrane ili na drugi način u skladu sa Poveljom UN, da će se uzdržati od ekonomske prisile kako bi ove zemlje podredile njihovim interesima, da će tražiti hitnu akciju UN kako bi im se pružila pomoć ukoliko bi ona bila pod pretnjom ili žrtva agresije u kojoj se koristi nuklearno oružje, da neće koristiti nuklearno oružje protiv bilo koje nenuklearne sile, osim u slučaju napada na nju samu ili njene saveznike kada ta država deluje u savezu sa nuklearnom državom.⁴⁴

Za potrebe START-a, četiri bivše sovjetske republike su 1992. godine potpisale poseban protokol kojim su postale njegovi sukcesori. Takođe, ove države su postale sukcesori i za potrebe Ugovora o protivraketnoj odbrani (ABM), po Memorandumu o razumevanju koji je potписан prilikom susreta Primakova (Yevgeny Primakov) i Olbrajt (Madeleine Albright) u septembru 1997. godine, tako da nijednoj od ovih država nije dozvoljeno da samostalno na čitavoj teritoriji razmesti protivraketni sistem, već se njihove teritorije tretiraju kao jedinstveni prostor. Nakon što je dobila sve tražene garancije zapadnih sila Ukrajina je 1994. godine ratifikovala START i pristupila Sporazumu o neširenju.⁴⁵ Već početkom prve decenije 21. veka, SAD su se povukle iz Ugovora o protivraketnoj odbrani, uz želju da razmeste globalni

⁴⁴ "Budapest Memorandums on Security Assurances", 5 December 1994, <https://web.archive.org/web/20140317182201/http://www.cfr.org/arms-control-disarmament-and-nonproliferation/budapest-memorandums-security-assurances-1994/p32484#>, 11/11/2019.

⁴⁵ Detaljnije o procesu povlačenja nuklearnog naoružanja sa teritorije bivših sovjetskih republika u: Srećko Đukić, *Kraj SSSR-a i Rusija – novo rusko okruženje*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2011. godine, str. 154–155.

protivraketni štit, koji je kasnije postao NATO štit, a Rusija je optužena za kršenje Sporazuma o raketama srednjeg dometa (INF) zbog čega su se i SAD i Rusija 2019. godine povukle iz ovog sporazuma.

Evropske postsovjetske republike imale su značajnu ulogu i u ovim procesima. Butler i Bučer (Nicola Butler, Martin Butcher) navode da su čak postojala razmišljanja da se jedan od radara protivraketnog štita NATO-a nađe u Gruziji ili Azerbejdžanu, zbog čega je Rusija pretila da će ove države uzeti kao mete, rasporediti svoje rakete, ali i ponudila saradnju 2007. godine na ovom polju u zajedničkom korišćenju ruskog radara u Azerbejdžanu i raketa presretača iz Turske i Iraka kako se američka postrojenja ne bi izgradila u Istočnoj Evropi.⁴⁶ Ipak, ovaj predlog, kao ni bilo koji predlog zajedničkih evropskih odbrambenih mehanizama NATO-a i Rusije, nije prihvacen, antiraketni štit NATO-a je razmešten a Rusija je rasporedila rakete u Kalinjingradu i na Krimu nakon 2014. godine, što je takođe uticalo na prevazilaženje Sporazuma o raketama srednjeg dometa. Za Rusiju je postavljanje protivraketnog štita NATO-a predstavljalo i kršenje Osnivačkog akta NATO-Rusija kojim je predviđeno da neće biti daljeg širenja vojne infrastrukture NATO-a, razmeštanja značajnog broja dodatnih snaga NATO-a na istok niti proliferacije nuklearnog oružja u Evropi, dok je za SAD ovakvo postupanje opravdano time što je Rusija delovanjem u Gruziji ugrozila njen teritorijalni integritet i prva dovela do promene situacije i kršenja Osnivačkog akta, kao i da proliferacija nuklearnog oružja neće biti jer bi ono u potpunosti ostalo pod američkom komandom i zaštitom.⁴⁷ Pored toga, raspad sistema kontrole naoružanja i dešavanja u Ukrajini uslovila su i ponovna preispitivanja i kajanje Ukrajine povodom odricanja od nuklearnog oružja. Stvaranjem zajedničkog sistema vazdušne odbrane pod okriljem ODKB, Rusija teži da uspostavi protivtežu antiraketnom štitu NATO-a u Evropi. Ova situacija dovela je do daljeg naoružavanja i modernizacije oružja na svim stranama – ojačanog NATO i SAD prisustva na Istočnom krilu i većeg izdvajanja evropskih saveznika za odbranu po zahtevu SAD (2% BDP do 2024. godine od kojih 20% za vojne sposobnosti), kao i modernizacije ruske vojske i naoružanja i njenog pojačanog prisustva oko zapadne granice.

Izključiva priroda integracija dovela je i do nemogućnosti postizanja saglasnosti oko novog sporazuma o konvencionalnim snagama u Evropi, koji bi odražavao stanje stvari nakon proširenja NATO-a i raspada Varšavskog pakta, i gomilanja ruskih

⁴⁶ Nicola Butler and Martin Butcher, "Bucharest Summit: US Missile Defence Bases Continue to Divide NATO", *Disarmament Diplomacy*, No. 87, Spring 2008, www.acronym.org.uk/old/dd/dd87/87nbmb.htm, 15/11/2019.

⁴⁷ "NATO-Russia relations: The facts", op. cit.

i NATO trupa u Istočnoj Evropi i na evropskom postsovjetskom prostoru. Prilagođeni sporazum o konvencionalnim snagama u Evropi od 1999. godine (ACFE) nije ratifikovan, jer je NATO uslovljavao njegovu ratifikaciju povlačenjem ruskih snaga iz Moldavije i Gruzije – do čega nije došlo. Smatrajući da povlačenje njenih snaga iz ovih postsovjetskih republika nije sastavni deo sporazuma niti pravno obavezujuće, kao i da proširenje NATO-a 2004. godine do njenih granica i potpisivanje bilateralnih sporazuma SAD sa Poljskom, Bugarskom i Rumunijom o razmeštanju vojnih baza predstavlja kršenje njene nacionalne bezbednosti, Rusija je proglašila moratorijum na učešće u daljim pregovorima i samu implementaciju Sporazuma o konvencionalnim snagama u Evropi (CFE).⁴⁸ Ove pozicije su dodatno učvršćene nakon sukoba u Gruziji, a posebno Ukrajini, jer je zahtev NATO-a sada bio i rusko povlačenje priznanja nezavisnosti dve gruzijske autonomne oblasti i povlačenje sa Krima. Zbog toga je Rusija 2015. godine suspendovala učešće u Zajedničkoj konsultativnoj grupi CFE i ojačala konvencionalne snage u Zapadnom vojnem okrugu, na Krimu i Kalinjingradu, te šire po obodima Rusije ka Arktiku i Pacifiku.⁴⁹ Takođe, vojni budžeti samih evropskih postsovjetskih republika višestruko su uvećani u periodu od 2000. godine do danas.

⁴⁸ "Arms Control and Nonproliferation: A Catalog of Treaties and Agreements, Congressional Research Service", 8 May 2018, <https://fas.org/sgp/crs/nuke/RL33865.pdf>, 29/09/2018, p. 39.

⁴⁹ Assessing Threats to U.S. Vital Interests, Russia, 30 October 2019, <https://www.heritage.org/military-strength/assessing-threats-us-vital-interests/russia>, 19/11/2019.

Tabela 2: Vojni budžeti evropskih postsovjetskih republika u periodu 2000–2018, sa prikazanim godinama gde su zabeležena najveća povećanja (u mil. US \$) i prosek povećanja (u %)⁵⁰

	2000	2005	2006	2007	2008	2014	2015	2016	2017	2018	prosek
Jermenija	145	217	256	300	349	407	441	433	444	609	4,2
Azerbejdžan	189	408	838	911	1226	2054	2183	1456	1529	1709	9
Belorusija	182	374	486	531	544	718	705	657	631	715	3,9
Gruzija	34	275	468	927	880	331	294	316	308	317	9,3
Moldavija	13	19	24	28	34	26	27	34	31	34	2,6
Ukrajina	1575	2137	2398	2914	2851	3506	3885	3778	3648	4750	3
Rusija	24335	36284	40161	43715	48033	71467	77023	82576	66527	61388	2,5

Rusija je na vrhuncu izdvajanja povećala vojni budžet 2016. godine 3,4 puta u odnosu na 2000. godinu, dok je Gruzija na vrhuncu svog izdvajanja povećala vojni budžet 2007. godine za 27,2 puta u odnosu na 2000. godinu.

U pogledu opstanka ruske vojske na ovim prostorima on takođe ima svoje poreklo u procesu raspada SSSR-a. Najveći deo sovjetske vojske bio je stacioniran po obodima Sovjetskog Saveza, ako izuzmemmo veliki broj trupa koje su bile stacionirane u zemljama Istočne Evrope, članicama Varšavskog pakta, a koje su započele smanjivanje nakon 1988. godine i konačno se povukle sve do 1994. godine. Nakon toga je ruskoj vojsci omogućen ostanak u Belorusiji, Ukrajini i Moldaviji na osnovu bilateralnih ugovora i mirovnih misija OEBS-a i ZND u Moldaviji odnosno Gruziji. Najveći problem predstavljala je sovjetska Crnomorska flota koja je podeljena između Rusije i Ukrajine, a ruskoj floti je omogućeno stacioniranje u krimskoj luci Sevastopolj. Sa pripajanjem Krima Rusiji ukinut je i rusko-ukrajinski sporazum o stacioniranju ruske Crnomorske flote od 1997. godine, koji je bio produžen 2010. godine na 25 godina. U Belorusiji

⁵⁰ Military expenditure by country, in constant (2017) US\$ m., 1988–2018, SIPRI, <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932018%20in%20constant%20%282017%29%20USD%20%28pdf%29.pdf>, 19/11/2019.

Rusija ima sisteme ranog upozoravanja i komunikacijski centar za nuklearne podmornice koje fukcionišu na osnovu sporazuma koji važi do 2020. godine.⁵¹ Ipak, iako dve zemlje imaju sporazum o zajedničkoj vazdušnoj odbrani od 2012. godine, Belorusija u više navrata nije dozvolila Rusiji da na njenoj teritoriji uspostavi vazdušnu bazu u kojoj bi bili stacionirani borbeni avioni Su-27, zato što ne vidi potrebu za time i jer bi se time širila zona regionalne nestabilnosti.⁵² Rusija sa Jermenijom takođe uspostavlja unificiran sistem vazdušne odbrane. U Jermeniji postoji ruska vojna baza, kao deo zajedničkog sistema vazdužne odbrane ZND od 1995. godine. Sporazumom sa Jermenijom Rusija se obavezala da će štititi njen teritorijalni integritet i da će je snabdeti savremenom vojnom opremom. Operativna grupa ruskih snaga (nekadašnja 14. armija) stacionirana u Moldaviji/Pridnjestrovlju sastavljena je od dva bataljona mehanizovanih snaga i jednog bataljona mirovnih snaga, ali je kretanje ruskih trupa do ovog regiona nakon 2014. godine otežano zbog sukoba Ukrajini i sprovodi se vazdušnim putem preko Moldavije.⁵³ Slično kao i u slučaju Pridnjestrovlja, snabdevanje ruskih trupa preko Gruzije do vojne baze u Jermeniji je otežano i obavlja sa samo vazdušnim saobraćajem preko Azerbejdžana. Rusija od 2010. godine ima sporazume o vojnem prisustvu sa Jermenijom, Abhazijom (7. vojna baza, oko 4000 vojnika) i Južnom Osetijom (4. vojna baza, oko 4000 vojnika) na osnovu kojih se rusko prisustvo produžava na 49 godina.⁵⁴ Južnoosetiske, odnosno abhaske oružane snage mogu se integrisati sa russkim oružanim snagama pod jedinstvenom komandom na osnovu sporazuma od 2015. godine.⁵⁵ Rusija od 2009. godine nema vojno prisustvo u Azerbejdžanu. Sveukupno, prema podacima Evropskog parlamenta Rusija ima oko 600 vojnika u Belorusiji, oko 1900 u Moldaviji, 24.000 na Krimu i 7000 u Donbasu (Rusija negira postojanje ruskih trupa u ovom regionu)⁵⁶ i u Jermeniji oko 3000. U samoj Rusiji u njenom zapadnom i južnom vojnom okrugu formirane su tri nove divizije. Od sedam evropskih postosvjetskih republika, Rusija, Jermenija i Belorusija su članice Organizacije dogovora o kolektivnoj bezbednosti.

⁵¹ "Russian military presence in the Eastern Partnership Countries", European Parliament, Policy Department, Directorate-General for External Policies, Workshop, June 2016, [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578021/EXPO_IDAN\(2016\)578021_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578021/EXPO_IDAN(2016)578021_EN.pdf), 11/11/2019, p. 7.

⁵² "Russia complains over Belarus's refusal to host air base", September 26, 2019, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-russia-belarus-airbase/russia-complains-over-belarus-refusal-to-host-air-base-idUSKBN1WB1NT>, 11/11/2019.

⁵³ "Russian military presence in the Eastern Partnership Countries", op. cit., p. 8.

⁵⁴ Ibid., p. 27.

⁵⁵ Ibid., p. 28.

⁵⁶ Ibid.

SAD su prilikom razmatranja uloge razmeštanja svojih i ruskih trupa uvek navodile kao razliku to da su njihove trupe na teritoriji evropskih zemalja po pozivu i zato što ih države domaćini prihvataju, dok to nije slučaj sa ruskim trupama u Ukrajini, Gruziji i Moldaviji koje su nepoželjne i nametnute ovim državama zbog zamrznutih i otvorenih teritorijalnih i etničkih konfliktaka koji postoje na njihovim teritorijama.⁵⁷ S obzirom na to da je Rusija viđena kao neko ko je prekršio „sadašnje i dogledno okruženje“ koje je Osnivačkim aktom NATO-Rusija bilo predviđeno i koje je garantovalo da se dodatne trupe neće razmeštati na stalnoj osnovi na teritoriji novih zemalja članica NATO-a, NATO je usvojio Akcioni plan spremnosti (*Readiness Action Plan*) koji je predviđao stalno rotaciono prisustvo savezničkih snaga na teritoriji zemalja Istočnog krila, kao i neke dugoročne mere poput utrostručavanja veličine NATO-a snaga za odgovor (sa 13.000 na 40.000) i izdvajanja iz njih Združenih namenskih snaga veoma visoke spremnosti (*Very High Readiness Joint Task Force*), koje bi bile sposobne za razmeštanje u roku od nekoliko dana. Takođe, uspostavljene su posebne ciljevi odgovorne za olakšavanje brzog razmeštanja snaga NATO-a – Integracione jedinice (*NATO Force Integration Units*).⁵⁸ Pored toga, SAD su 2014. godine pokrenule Evropsku inicijativu za sigurnost/odvraćanje (*European Reassurance Initiative*, a od 2017. *European Deterrence Initiative*) u okviru koje su izdvojili značajna finansijska sredstva za jačanje vojnih sposobnosti evropskih saveznika i uputili oklopnu brigadu vojske SAD na rotacionoj bazi (do tada su u Evropi postojale dve američke borbene brigade – u Italiji i Nemačkoj).⁵⁹ Uspostavljena je i misija nadgledanja vazdušnog prostora baltičkih zemalja i ojačani su protivraketni sistemi istočnoevropskih zemalja, pre svega Poljske i Rumunije. Minsk 2 sporazum je potписан u februaru 2015. godine, ali se njegovo kršenje stalno pominje, kao i rusko nadletanje Baltika, dodatne vežbe i razmeštanje dodatnog naoružanja (pa i nuklearnog taktičkog naoružanja) u Kalinjingradskoj oblasti i na Krimu. Zbog toga je NATO odgovorio 2016. godine i usvajanjem „Unapređenog isturenog prisustva“ (*Enhanced Forward Presence*), čime su na rotacionoj bazi razmeštena dodatna četiri multinacionalna borbena tima na nivou bataljona u baltičkim zemljama i Poljskoj,⁶⁰ kao i „Prilagođenog isturenog prisustva“ (*Tailored Forward Presence*) usmerenog na jačanje kopnene, pomorske i vazdušne odbrane NATO na Crnom moru. Ove borbene grupe su u potpunosti postale operativne 2017. godine i imaju oko 4500 vojnika.⁶¹

⁵⁷ “NATO-Russia relations: the facts”, op. cit.

⁵⁸ Tomasz Smura, *From Newport to Brussels – NATO adaptation to the Russian threat*, Casimir Pulaski Foundation, Warsaw 2018, p. 9.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ NATO-Russia relations: the facts”, op. cit.

U Gruziji je 2015. godine uspostavljen Zajednički centar za obuku i procenu NATO-Gruzija, a još u skladu članstvom u Programu „Partnerstvo za mir“ NATO ima kancelarije za vezu u Gruziji, Ukrajini i Rusiji.

Na osnovu napred iznetog, može se zaključiti da je isključiva priroda integracija, kao i njihova povezanost sa unutrašnjepolitičkim previranjima u Rusiji, dovela do prevladavanja jednostranih rešenja za postojeće zamrznute i otvorene konflikte, povećanja militarizacije Rusije, NATO i samih postsovjetskih republika i praktično kraha evropskog i globalnog sistema kontrole naoružanja.

Zaključak

U ovom radu nastojali smo da odgovorimo na pitanje kako isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija utiče na previranja na evropskom postsovjetskom prostoru i na čitav svetski poredak. Razmotren je sam karakter isključivosti ovih integracija, promena svetskog poretku nakon 2008. godine, kao i posledice koje to ima na evropski postsovjetski prostor (osim baltičkih zemalja) – posebno u odnosu na nerešena etnička pitanja i teritorijalne sporove, kontrolu naoružanja i uvećanje vojnog prisustva Rusije i NATO na i oko ovog prostora. Izklučiva priroda integracija vodila je ka jednostranim rešenjima pojedinih etničkih i teritorijalnih sporova poput Južne Osetije i Abhazije, otvaranja novih poput istoka Ukrajine i teritorijalnih prekrajanja poput priključenja Krima Rusiji. Ruske trupe su povećane i modernizovane, povećana je militarizacija i dalji razvoj ODKB-a i protivvazdušne odbrane, a ofanzivno i defanzivno naoružanje je razmešteno na Krimu i u Kalinjingradu. Članice NATO-a su takođe pojačale vojno prisustvo na istoku Evrope, razmestile dodatno naoružanje i opremu i povećale vojne budžete. Same države ovog prostora su ostvarile značajno povećanje vojnih budžeta u odnosu na 2000. godinu. Sistem kontrole naoružanja se praktično raspao i preti da dovede do revizionizma u pogledu širenja nuklearnog i konvencionalnog naoružanja.

Slično regionu Zapadnog Balkana, evropski postsovjetski prostor je i dalje opterećen nerešenim bilateralnim odnosima, teritorijalnim sporovima i prisustvom stranih trupa, što sve doprinosi i destabilizaciji unutrašnjih političkih prilika u ovim zemljama i stvara pogodne uslove za vladavinu nedemokratskih režima. Ruske trupe koje su i danas prisutne na ovom prostoru, kao i sveukupno angažovanje na ovom prostoru nakon raspada SSSR, donelo je Rusiji značajne poteškoće u saradnji sa Zapadom, ali joj je isto tako omogućilo i da očuva pojedine postojeće pozicije, posebno u pogledu vojnog prisustva na terenu ovih država i u vodama Crnog mora. Ovo nužno ne mora da znači i osuguravanje ekonomski koristi Rusije budući da su ovakvi potezi doveli do sankcija i otežane ekonomski saradnje sa SAD i članicama

EU. Zbog toga je relevantno i pitanje koje postavlja Saseks: da li je ovakva strategija Rusije u stvari dovela do ostvarenja njene nacionalne bezbednosti?⁶²

Ostvarivanje multipolarnosti na ovom prostoru doprinosi pravljenju različitih kalkulacija radi ostvarivanja nacionalnih interesa i održavanju postojeće ravnoteže snaga u kojoj nijedna strana nema prevlast, već se praktično formiraju nove linije podele u Evropi. Strategija Sovjeta da na širenje NATO-a odgovori predlogom za stvaranje panevropskog bezbednosnog (i ekonomskog) sistema i njegov neuspeh i neprihvatanje vodili su stvaranju drugog uravnotežujućeg bloka 1955. godine – Varšavskog pakta, koji je, međutim, umesto da dovede do „otrežnjenja“ SAD i NATO-a u pogledu neophodnosti raspuštanja ovog vojnog bloka vodio urušavanju Varšavskog pakta i samog SSSR-a. Stoga je opravdano na kraju ovog rada pitati da li će ista takva strategija savremene Rusije – da na neuspeh rastakanja NATO-a nakon Hladnog rata i njegovo širenje na istok, a usled odbijanja ponovnih ruskih predloga o stvaranju panevropskog bezbednosnog i ekonomskog sistema (od Atlantika do Pacifika) u kome bi Rusija imala pravo veta, odgovori stvaranjem uravnotežujućih ekonomskih i bezbednosnih integracija – dovesti do istog ishoda i raspada ruskih integrativnih mehanizama uz dodatno urušavanje teritorijalnog integriteta same Rusije ili je možda ipak vreme za Rusiju da razmotri neke druge oblike i pravce delovanja i očuvanja svoje pozicije u svetu? Možda je vreme i da svi još jednom razmotre prirodu evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija.

Bibliografija

- Berryman, John, “Geopolitics and Russian Foreign Policy”, in: Andrei P. Tsygankov (ed.), *Routledge Handbook of Russian Foreign Policy*, Routledge, New York, 2018, pp. 60–78.
- Bjelić, Predrag, „Uticaj pridruženja Srbije Evropskoj uniji na njenu spoljnotrgovinsku politiku”, Nacionalni konvent o priključenju EU i Fondacija za otvoreno društvo, septembar 2016. godine.
- Бремер, Ијан, *Суперсила: три могуће улоге Америке у свету*, CIRSD, Београд, 2015.
- Butler, Nicola and Martin Butcher, „Bucharest Summit: US Missile Defence Bases Continue to Divide NATO“, *Disarmament Diplomacy*, No. 87, Spring 2008, www.acronym.org.uk/old/dd/dd87/87nbmb.htm, 15/11/2019.

⁶² Matthew Sussex, “The triumph of Russian national security policy? Russia’s rapid rebound”, op. cit., p. 500.

- Đukić, Srećko, *Kraj SSSR-a i Rusija – novo rusko okruženje*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2011.
- Filip Ejdus, *Crisis and Ontological Insecurity – Serbia's Anxiety over Kosovo's Secession*, Palgrave Macmillan, London, 2019.
- Grevi, Giovanni, "Diversity Management: Regionalism and the Future of the International Order", *The International Spectator*, Vol. 53, No 1, March 2018, pp. 11–27.
- Jović-Lazić, Ana, Odnosi između Evropske unije i Ruske Federacije – kraj XX i početak XXI veka, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2015.
- Kahn, Jeff, "The Parade of Sovereignities: Establishing the Vocabulary of the New Russian Federalism", *Post-Soviet Affairs*, Vol. 16, Issue 1, 2000, pp. 58–89.
- Primakov, Jevgenij, *Godine u visokoj politici*, Izdavački grafički atelje „M”, Beograd, 2002.
- Ristić, Katarina, „Dometi politike uslovljavanja u susedstvu Evropske unije: primer Istočnog partnerstva”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 1/2017, str. 126–150.
- Trapara, Vladimir i Jončić, Miloš, „Put za rešavanje sukoba – uporedna analiza zamrznutih sukoba na prostoru OEBS”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIV, No. 3/2012, str. 275–302.
- Sussex, Matthew, "The triumph of Russian national security policy? Russia's rapid rebound", *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 71, No. 5, 2017, pp. 499–515.
- Smura, Tomasz, *From Newport to Brussels – NATO adaptation to the Russian threat*, Casimir Pulaski Foundation, Warsaw, 2018.
- Yeltsin, Boris, *The struggle for Russia*, Belka Publications Corp., Random House, New York, 1994.
- Ширяев, Борис Анатольевич, Дробышева Татьяна Владимировна, „Место и роль содружества непризнанных государств в современных международных отношениях на постсоветском пространстве”, *Управленческое Консультирование*, No. 8, 2016, стр. 25–30.

Dokumenti:

“Budapest Memorandums on Security Assurances”, 1994, Published December 5, 1994, <https://web.archive.org/web/20140317182201/http://www.cfr.org/arms-control-disarmament-and-nonproliferation/budapest-memorandums-security-assurances-1994/p32484#>, 11/11/2019.

- “Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation”, February 2013, http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186, 12/11/2019.
- “Collective Security Treaty”, dated May 15, 1992, https://en.odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/, 15/11/2019.
- “Charter of the Collective Security Treaty Organization”, October 07, 2002, https://en.odkb-csto.org/documents/documents/ustav_organizatsii_dogovora_o_kollektivnoy_bezopasnosti_, 15/11/2019.
- “Excerpt from the second conversation between M. S. Gorbachev and G. Bush”, Washington, White House, May 31, 1990, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4325698-Document-21-Record-of-conversation-between>, 01/11/2019.
- “Foreign Policy Conception of the Russian Federation”, 1993, in: Andrei Melville and Tatiana Shakleina (eds.), *Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities*, CEU Press, Budapest, 2005.
- “Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, 2016, www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248, 11/11/2019.
- “Memorandum of Conversation between A. N. Yakovlev and Ambassador Reginald Bartholomew”, 8 October 1991, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=3117106-Document-10-Memorandum-of-Conversation-between-A>, 12/11/2019.
- “Memorandum of conversation between Mikhail Gorbachev and Helmut Kohl”, February 10, 1990, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4325683-Document-09-Memorandum-of-conversation-between>, 02/11/2019.
- “National Security Strategy”, The White House, February 2015, <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2015/02/2015.pdf>, 15/11/2019.
- “Record of conversation between Mikhail Gorbachev and James Baker in Moscow”, May 18, 1990, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4325695-Document-18-Record-of-conversation-between>, 02/11/2019.
- “Retranslation of Yeltsin letter on NATO expansion”, October 9, 1993, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4390818-Document-04-Retranslation-of-Yeltsin-letter-on>, 11/11/2019.
- “Soviet Transcript of the Malta Summit”, December 2-3, 1989, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu//NSAEBB/NSAEBB298/Document%2010.pdf>, 1/11/2019.

“Strategy for NATO’s Expansion and Transformation”, United States Department of State, 7 September 1993, National Security Archive, <https://nsarchive2.gwu.edu/dc.html?doc=4390816-Document-02-Strategy-for-NATO-s-Expansion-and>, 17/11/2019.

“The North Atlantic Treaty”, Washington D.C., 4 April 1949, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm, 15/11/2019.

Internet izvori:

“A National Security Strategy for a New Century”, The White House, December 1999, <http://nssarchive.us/NSSR/2000.pdf>, 08/11/2019.

“Arms Control and Nonproliferation: A Catalog of Treaties and Agreements, Congressional Research Service”, May 8, 2018, <https://fas.org/sgp/crs/nuke/RL33865.pdf>, 29/09/2018.

Assessing Threats to U.S. Vital Interests, Russia, 30 October 2019, <https://www.heritage.org/military-strength/assessing-threats-us-vital-interests/russia>, 19/11/2019.

“European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/georgia_en, 12/11/2019.

Ministry of Foreign Affairs of Pridnestrovian Moldavian Republic, Official Representation of the Pridnestrovian Moldavian Republic in Moscow, <http://mid.gospmr.org/en/yCy>, 19/11/2019.

“NATO-Russia relations: the facts”, last updated: 09 Aug. 2019, North Atlantic Treaty Organization, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_111767.htm#Myths, 16/11/2019.

“Russian military presence in the Eastern Partnership Countries”, European Parliament, Policy Department, Directorate-General for External Policies, Workshop, June 2016, [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578021/EXPO_IDAN\(2016\)578021_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578021/EXPO_IDAN(2016)578021_EN.pdf), 11/11/2019.

“Russia complains over Belarus’s refusal to host air base”, September 26, 2019, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-russia-belarus-airbase/russia-complains-over-belarus-refusal-to-host-air-base-idUSKBN1WB1NT>, 11/11/2019.

Сообщество за демократию и права народов, <https://web.archive.org/web/20120719005441/http://www.community-dpr.org/>, 14/11/2019.

“The National Security Strategy of the United States of America”, The White House, September 2006, <http://nssarchive.us/NSSR/2006.pdf>, 08/11/2019.

"The World Factbook", Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>, 15/11/2019.

Marina T. Kostić

EXCLUSIVE NATURE OF THE EUROPEAN, EURO-ATLANTIC AND EURASIAN INTEGRATION AND TENSION IN THE EUROPEAN POST-SOVIET SPACE

Abstract: The subject of this paper is to determine the relations between the European, Euro-Atlantic and Eurasian integration, especially their exclusive character and the turmoil in the European post-Soviet space. The paper concludes that the exclusive nature of the integration process, which has a value and a geopolitical dimension, encourages the USA, EU and Russia conflicts for control over this area and leads to the reopening of ethnic and territorial disputes (solutions for one represent deepening of crisis for the other stakeholders), remilitarization and a new arms race, the increased military presence of the USA and Russia in the region and further destabilization of the world and European order, especially the relationship between the USA-Russia-EU. The roots of these integrations are found at the end of the Cold War, the disintegration of the Soviet Union, and the survival of Western economic and defence organizations that sought and still seek to expand to the post-Soviet space in order to create a universal liberal democratic world order despite Russian dissent. This work thus sheds light on the contradictions of keeping an open-door policy of the European and Euro-Atlantic integration, which causes the opposite effect in Russia – a sense of closing the door, the new isolation and restraint, creating new divisions in Europe. On the other hand, the contradiction that this analysis reveals is that Russia, while seeking equal treatment and respect for its interests by the West, is in fact expecting respect of its inequality compared to other European post-Soviet republics, de facto recognition of its right of veto to the post-Soviet republics integration and its special role in this region, which practically bolster further fears that these countries will be returned to the Russian sphere of influence or even a new Russian state. Of the several variables that have remained as a result of the breakup of the Soviet Union and affected the foreign policies of the post-Soviet states, the question of the type of integration became crucial because of its defence, geopolitical, economic and wider social effects.

Key words: Euro-Atlantic integration, Euroasian integration, Post-Soviet space, United States, Russia, European Union.

PRIKAZI KNJIGA

Nuklearna politika Jugoslavije: između ambicija i iluzija

Dragomir Bondžić, *Između ambicija i iluzija: nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2016, 461 str.

Knjiga dr Dragomira Bondžića *Između ambicija i iluzija: nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990*. predstavlja kapitalno delo o jugoslovenskim nuklearnim aspiracijama u eri Hladnog rata. Nuklearni programi u tom periodu bili su prioritetna tema naučne i stručne javnosti, o čemu svedoče stotine hiljada ispisanih stranica. Međutim, kada je reč o Jugoslaviji, naučna građa je veoma limitirana, što doprinos ove naučne monografije čini neizmerno velikim. Autor iza sebe ima tri značajne naučne monografije i oko sto naučnih radova, od kojih se veliki broj tiče istorije Jugoslavije. Ova knjiga nastala je u Institutu za savremenu istoriju tokom rada na projektu „Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature”.

Knjiga se sastoji iz uvodnog dela i tri poglavlja koja su podeljena prema hronološkim periodima razvoja jugoslovenskog nuklearnog programa. U uvodu je dat pregled naučnih istraživanja na globalnom nivou značajnih za nuklearne programe, od shvatanja suštine atoma, preko fenomena radioaktivnosti, do otkrića nuklearne fisije kao osnovnog principa dobijanja energije iz jezgra atoma. Autor naglašava prodore u prirodnim naukama od krucijalnog značaja za eksperimentalnu primenu nuklearne energije. Izložena je detaljna biografija Pavla Savića, kao najznačajnije ličnosti u početnoj fazi pokretanja nuklearnog programa. U to vreme on je bio jedan od najpriznatijih svetskih naučnika i saradnik Irene Žolio Kiri. Veliki akcenat na život i naučni rad Pavla Savića, autor opravdava argumentom da je on zapravo bio jedini jugoslovenski naučnik koji je bio upoznat sa tajnama fisije jezgra atoma. Nesuđeni nobelovac, ratni šifrant i Titov prijatelj, bio je čovek bez koga se nije moglo zamisliti pokretanje nuklearnog projekta u Jugoslaviji.

Prvo poglavje monografije istražuje početne korake u izgradnji nuklearnih kapaciteta između 1945. i 1955. godine. Autor analizira pripreme za osnivanje Instituta za fiziku u Vinči januara 1948. godine, ogromna sredstva i ljudske kapacitete koji su tom prilikom mobilisani. Savićeve pismo Titu iz Moskve uliva početni optimizam jer kaže: „(a)ko ti, druže Maršale, položiš temelje našoj nauci, kao što si učinio sa Armijom i Državom, onda smo mi i na tom polju za kratko vreme među

najboljima". Pavle Savić postaje prvi direktor novoosnovanog instituta na lični poziv Josipa Broza, čime je Jugoslavija postala jedna od prvih država koje su pokrenule sopstveni nuklearni program. Projekat je uključivao osnivanje instituta u Ljubljani i Zagrebu, a stroga kontrola programa od strane Uprave državne bezbednosti (UDB) pritiskala je naučnike koji su imali limitirani prostor za samostalno delovanje. Ovde je jasno opisano građenje kadrovske baze uz zanimljivo navođenje svakodnevnih situacija i prepreka sa kojima su se suočavali saradnici na projektu. Optimizam je ubrzo opao kada se relativno siromašna jugoslovenska država susrela sa brojnim tehnološkim i finansijskim teškoćama. Pokazalo se da su ti problemi neprolazni, a Pavle Savić je ubrzo napustio mesto direktora instituta pod pritiskom bezbednosnih struktura koje su Tita izveštavale o Savićevom namernom ili nemernom usporavanju programa. Stevan Dedijer, fizičar i obaveštajac, označio je Savića i njegove loše naučne prepostavke kao glavne krivce za stagnaciju programa.

U drugom poglavlju autor istražuje ulogu Savezne komisije za nuklearnu energiju (SKNE) kojom je rukovodio Aleksandar Ranković, vojnu primenu nuklearne energije i smanjivanje početnog entuzijazma u nuklearnim ambicijama. Posmatrani period ovičen je osnivanjem SKNE 1955. i zaustavljanjem prvobitnih ciljeva 1971. godine. Snažni početni zamah u nuklearnom programu mnogo duguje i konfrontaciji Tita i Staljina i jugoslovenskom strahu od potencijalne sovjetske invazije. Tito je u atomskom oružju video prvorazredno defanzivno sredstvo, ali je otopljavanje odnosa dolaskom Nikite Hruščova na čelo Sovjetskog Saveza, nuklearni program pomalo izgubio početnu svrhu. Veliki naučni značaj u ovom delu čini analizirana arhivska građa koja do sada nije objavljivana, posebno fondovi o nuklearnom programu iz Arhiva Jugoslavije, Diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova i Vojnog arhiva. Bondžić ističe želje jugoslovenskog političkog rukovodstva u periodu pedesetih i šezdesetih godina minulog veka za razmatranjem razvoja nuklearnog naoružanja, ali i podeljena mišljenja o tom pitanju u najbližem Titovom okruženju. Intenziviranje međunarodne naučne saradnje, napredak u fundamentalnim istraživanjima i vrhunac jugoslovenskog nuklearnog projekta, predmet su proučavanja ovog dela knjige. Razvijaju se prve ideje o nuklearnim elektranama, a početkom šezdesetih godina Ranković je svečano otvorio rudnik urana kod Kalne. Rudnik je već 1965. godine zatvoren kao promašena investicija jer rude nije bilo u dovoljnim količinama. U ovom delu knjige, autor takođe daje osrt na intencije vojne nuklearizacije i potonje opadanje interesovanja za aplikativnost nuklearne energije u svrhu razvoja atomske bombe.

U trećem delu knjige autor se bavi oživljavanjem nuklearnog programa tokom sedamdesetih godina. Prvi indijski test nuklearne bombe odjeknuo je u svetskoj javnosti 1974. godine, što je bio neposredni povod obnavljanja jugoslovenskih nuklearnih aspiracija. Iluzije o proizvodnji nuklearnog naoružanja iznova su

probuđene, ali bez većih pomaka na praktičnom planu. Novi super tajni projekat „Kozara“ pokreće i pitanja nadležnosti federalnih jedinica unutar savezne države. Ustav od 1974. godine predstavlja prepreku za nužno centralizovani program, što je ograničilo ionako skromne mogućnosti jugoslovenskog rukovodstva da se dočepa atomskog oružja. Slabljenje savezne države i konačno gašenje nuklearnog programa koïncidirali su tokom sedamdesetih i osamdesetih godina, uz napomenu da brojna arhivska građa koja o tome govori još uvek nije deklasifikovana i dostupna za istraživanje. Iako nesposobna da razvije nuklearno oružje, Jugoslavija je napravila značajan prodor u nuklearnoj nauci i njenoj primeni u industriji i medicini. O samom projektu „Kozara“ još uvek nema dovoljno podataka da bi se izveli dodatni zaključci, osim da je u poslednjoj instanci završen neuspešno.

Višegodišnji rad na ovoj naučnoj monografiji ne samo da je sveobuhvatan hronološki pregled svih najznačajnijih događaja na polju nuklearne tehnologije u Jugoslaviji u periodu trajanja Hladnog rata, već i sistematski prikaz kompleksnog načina funkcionisanja Jugoslavije kada je u pitanju finansiranje, organizacija i kontrola verovatno u istoriji najvećeg naučno-stručnog poduhvata na području Jugoistočne Evrope. Autor zaključuje da je takav projekat previše ambiciozan za relativno skromne kapacitete kojima je raspolagala Jugoslavija, što nije sprečilo političke lidere tog vremena da sanjaju o članstvu u nuklearnom klubu. Od početnih ambicija do iluzije i realnih dometa, Jugoslavija je bila jedna od prvih država sa sopstvenim nuklearnim programom koji se na sreću ili žalost, okončao neuspešno uz skromne rezultate.

Ogroman značaj ove naučne monografije, nije samo u prvorazrednom naučnom doprinosu kroz obogaćivanje fonda istorijskih činjenica, već u postavljanju temelja za nova istraživanja na još uvek nedovoljno analiziranom i relativno nedostupnom polju. Stoga čitanje ove knjige donosi veliku korist čitaocima, kako iz naučne zajednice, tako i svim zainteresovanim za do sada skrivenu istoriju Jugoslavije.

Bogdan STOJANOVIĆ

Rat, uništavanje kulturnog nasleđa i prekrajanje nacionalnog identiteta

Helga Turku, *The Destruction of Cultural Property as a Weapon of War – ISIS in Syria and Iraq*, Palgrave Macmillan & Springer, Cham, 2018, 207 pp.

Uništenje pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara kao kolateralna šteta tokom oružanih sukoba svakako ne predstavlja fenomen modernog doba. Specifičnost zloupotrebe kulturnog nasleđa, prevashodno kulturnih dobara, u odnosu na ostale objekte koji nemaju kulturnu funkciju, ogleda se u materijalnoj i psihološkoj dimenziji. Ne samo da je reč o fizičkom uništenju kulturnih dobara, što imajući u vidu njihov karakter neobnovljivog resursa predstavlja nepopravljivu štetu, već dolazi i do brisanja zajedničke istorije zajednice, kao *conditio sine qua non* njenog kolektivnog identiteta. Na taj način, slama se psihološki otpor napadnute strane, te ona biva lišena svog istorijskog i kulturnog jezgra i zajedničkih vrednosti na kojima se temelji nacija. Upravo te podeljene vrednosti stvaraju osećaj pripadnosti, koji se materijalizuje i putem kulturnog nasleđa.

Zloupotreba kulturnog nasleđa u cilju uspostavljanja psihološke prevlasti nad neprijateljem postaje sa usponom Islamske države (ISIS) prepoznatljiv i unapred isplaniran aspekt terorističkih napada. Zatiranje kulture i tragova prošlosti ne predstavlja samo krivično delo, već bezbednosni izazov po naciju, državu i čitavu modernu civilizaciju. Na taj način kulturno nasleđe poprima disonantni karakter, te se od narativa pomirenja transformiše u narativ sukoba.

Dr Helga Turku u svojoj knjizi kao centralni problem postavlja raščlanjavanje složene simbioze između finansiranja i širenja radikalne islamske ideologije, sa jedne strane, i uništavanja, krađe i trgovine kulturnim dobrima, sa druge, uz posebni osvrt na slučaj Sirije i Iraka. Uvodni deo knjige upoznaje nas sa istorijskim razvojem (zlo)upotrebe kulturnog nasleđa tokom oružanih sukoba i sa njenom reformom nastalom pod uticajem Islamske države. Autorka ističe da ovo nije prva teroristička organizacija koja je u krađi kulturnih dobara pronašla način finansiranja, ali smatra da je prva koja je takvu aktivnost precizno institucionalizovala kao jednu od primarnih meta napada, te je iskoristila kao platformu za dalje regrutovanje i širenje propagandnih poruka. U skladu sa tim, u knjizi je autorka detaljno analizirala formiranje posebnog odeljenja Islamske države zaduženog za pljačkanje i krijućarenje kulturnih dobara (*Diwan al-Rikaz*), bez čije dozvole je bilo nemoguće obavljati takve aktivnosti. Nametanjem poreza u iznosu od 20 odsto na prodaju antikviteta od privatnih krijućara na kontrolisanoj teritoriji, eliminisanjem

posrednika i direktnom trgovinom sa kupcima, Islamska država je uspostavila strogi sistem oporezivanja i razgranato crno tržište kulturnim dobrima.

Naučni doprinos dr Helge Turku posebno se ogleda u osvetljavanju unutrašnje, nematerijalne, psihološke dimenzije napada, koja ima dvostruki cilj – slamanje duha zajednice ili države putem nasilnog prekrajanja identiteta i istovremeno demonstraciju sopstvene moći međunarodnoj zajednici. Nakon što je snimak napada na muzej u Mosulu postao viralan, stručnjaci su ukazali da su brojne prikazane statue obične plastične replike, dok su originalni primerci verovatno prodati na crnom tržištu. Ovo je dokaz da prosto pljačkanje i krijućenje nisu jedini motivi, naprotiv – javnim uništavanjem istorijskog sećanja olačenog u spomenicima kulture, Islamska država pokušava da izbriše određeni kolektivni identitet, manipuliše istorijskim narativima i pokida međugeneracijske veze, te da na taj način izvrši svojevrstan kulturni *damnatio memoriae*.

Dr Turku analizira i efikasnost postojećeg međunarodnopravnog okvira u zaštiti kulturnih dobara tokom oružanih sukoba, precizno osvetljava njegove pravne praznine, te predlaže inovativna rešenja – da se zaštita kulturnih dobara uvrsti u kratkoročne i dugoročne programe bezbednosnih strategija konfliktnih zona. Dobar primer u tom pogledu je mirovna misija Ujedinjenih nacija u Maliju, u čiji mandat je rezolucijom Saveta bezbednosti uključena obaveza zaštite kulturnog nasleđa. Konačno, Turkuova predlaže da dalji napadi Islamske države na kulturna dobra treba da budu klasifikovani ne kao ratni zločini već zločini protiv čovečnosti, budući da predstavljaju deo šireg plana da se iskoreniti etnički, kulturni i religiozni diverzitet. Pored nebrojenih ljudskih žrtava, bitku sa Islamskom državom izgubili su i Palmira, antički sirijski grad, važan element nacionalnog i svetskog nasleđa pod zaštitom UNESCO-a, irački Mosul i drevni asirski dragulj Nimrud.

Cilj međunarodne zajednice ne treba da bude samo kažnjavanje učinioca i sprečavanje budućih krivičnih dela, već težnja da se potpuno obustavi krijućenje kulturnih dobara, posebno u konfliktnim područjima. Krupnu prepreku na putu pravde predstavlja činjenica da međunarodna odgovornost često ne može da obuhvati lica koja se nalaze na kraju tržišnog lanca, odnosno kolecionare i aukcijske kuće. I ne samo to – posebno je problematično što antikviteti koji su iskopani sa arheoloških lokaliteta i direktno izvezeni iz zemlje koja je strana u oružanom sukobu, nisu uvek poznati stručnjacima, te ne mogu biti dokumentovani ni u jednom zvaničnom registru. Samim tim je isključena primena Konvencije UNESCO o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara od 1970. godine, zato što se ona odnosi samo na objekte registrovane u okviru institucija, odnosno muzeja. Nezakonitu trgovinu antikvitetima takođe nije jednostavno obustaviti vazdušnim napadima (kao što je slučaj kod onesposobljavanja naftnih rafinerija i ruta), budući da im se

teško ulazi u trag, te da ih civilno stanovništvo lako može preneti preko granice. Zbog navedenih teškoća, autorka poziva na jaču međunarodnu i nacionalnu saradnju javnih i privatnih institucija – muzeja, privatnih fondacija, carinskih službi i sl. – i zabranu uvoza antikviteta iz zemalja koje učestvuju u oružanom sukobu.

Džamije, crkve, spomenici, muzeji, biblioteke, pa čak i groblja, ukoliko su procenjeni kao ideološka pretinja, lako se pretvaraju u vojne ciljeve. Reč je o entitetima koji mogu biti obojeni različitim simboličkim, religioznim i istorijskim značenjima i koji ne mogu postojati odvojeno od matične zajednice. Samim tim, ovi entiteti učestvuju u oblikovanju zajednice, te su i najčešća meta terorističkih napada. Različita hodočašća uništavaju se radi podsticanja sukoba i agresivnog nametanja sopstvenog religijskog opredeljenja. Turkuova nam daje ilustrativan primer uništenja grobnice proroka Jone u Mosulu, koja je bila islamsko, hrišćansko i jevrejsko svetilište, i kao takva, predstavljala je poznati simbol verske tolerancije.

Savremeni oružani sukobi odlikuju se izuzetno složenom strukturom i čini se da više nego ikada počivaju na kulturnom, etničkom i religijskom nerazumevanju. Stoga je ključno poštovati i sačuvati kulturno nasleđe kao prepozнат element u procesu izgradnje mira, stabilnosti i pomirenja. Univerzalnost ove obaveze prepoznata je i u preambuli Haške konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. godine, koja ističe: „(...) štete nanesene kulturnim dobrima, ma kome narodu ona pripadala, predstavljaju štetu kulturnom nasleđu celog čovečanstva, budući da svaki narod daje svoj doprinos svetskoj kulturi“. Prikazana knjiga dr Helge Turku može biti korisna i svakako interesantna raznovrsnom čitalačkom auditorijumu, budući da veoma aktuelnu temu zloupotrebe kulturnog nasleđa za vreme oružanih sukoba obrađuje sa različitim stanovišta – pravnog, političkog i bezbednosnog, dok istovremeno analizira manipulaciju kulturnim nasleđem kao svojevrstan sociološki fenomen radikalne islamske ideologije.

Vanja PAVIĆEVIĆ

Butros Butros-Gali – svetski vizionar

Remebering Boutros Boutros-Ghali: A Visionary Internationalist and Global Leader – Tributes and Reminiscences, Federico Mayor, Negoslav Ostojić, Roberto Savio (eds), European Center for Peace and Development, Belgrade, 2018, 215 pp.

Knjiga *Sećanje na Butrosa Butrosa-Galija: svetski vizionar i globalni vođa* (*Remebering Boutros Boutros-Ghali: A Visionary Internationalist and Global Leader*), u izdanju Evropskog centra za mir i razvoj Univerziteta za mir UN, posvećena je delu jedne od najistaknutijih ličnosti u svetu u drugoj polovini dvadesetog veka. Njen značaj nije samo u odavanju priznanja borcu za pravedniji svet nego i tome što je svedočanstvo o burnom vremenu kroz koje je svet prolazio zajedno s njim.

Butros Butros-Gali (1922–2016), rođen u Kairu, imao je životni put velikog kosmopolite. Smatrao se Egipćaninom, Arapinom i Afrikancem. Bio je oženjen egipatskom Jevrejkom. Poticao je iz najbogatije koptске hrišćanske pravoslavne porodice. Njegov deda, Butros Paša Gali, bio je prvi Kopt predsednik vlade Egipta za vreme britanske uprave, a otac Jusuf bio je ministar finansija. Butros Butros-Gali je završio studije u Kairu i Parizu gde je stekao i doktorat. Bio je profesor međunarodnog prava, spoljni član Ruske akademije nauka i počasni doktor više univerziteta.

Butros Butros-Gali je stekao i ogromno i raznovrsno iskustvo. Bio je direktor Centra za strategijske studije „Al Ahrama” i prva zvezda u egipatskoj novinarskoj zajednici. Skoro dvadeset godina bio je u vrhu egipatske diplomacije. Nekadašnji egipatski predsednik Anvar Sadat imenovao ga je 1977. godine za ministra inostranih poslova. Prema nepisanom pravilu, ministar spoljnih poslova mogao je biti samo sunit. No, kada je, zbog potpisivanja ugovora između Egipta i Izraela u Kemp Dejvidu, tadašnji ministar spoljnih poslova Ismail Fahmi podneo ostavku, a uskoro i njegov naslednik, Butros Butros-Gali je postao zamenik ministra inostranih poslova u toku deset godina za vreme kojih je Egipat, zbog mira s Izraelom, bio isključen iz Arapske lige. Butros Butros-Gali izabran je 3. decembra 1991. godine za generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, a dužnost je preuzeo 1. januara 1992. i ostao na njoj do kraja 1996. godine. Butros Butros-Gali je bio prvi Arapin i prvi Afrikanac na ovom položaju.

Po okončanju mandata generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, Butros Butros-Gali je postao generalni sekretar Međunarodne organizacije Frankofonije. Bio je na načelu i Egipatskog saveta za ljudska prava i član u nizu drugih ustanova i organizacija. Kraj životnog puta zatekao ga je na dužnost počasnog predsednika

Evropskog centra za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija sa sedištem u Beogradu.

Butros Butros-Gali je bio svestrana ličnost renesansnog tipa, visoki stručnjak za međunarodno pravo, međunarodne odnose, državnik, pisac brojnih dela. Intelektualno i politički je sazrevao u vreme antikolonijalne borbe zemalja u razvoju i rasta njihovog uticaja u svetu u toku zlatnog doba Ujedinjenih nacija. Zemlje u razvoju su u Ujedinjenim nacijama videle sredstvo borbe protiv svih oblika dominacije, za unapređenje svetskog mira i ekonomskog i socijalnog razvoja kako su projektovani u okviru Pokreta nesvrstanosti i Grupe 77. To je uticalo na viđenje Butrosa Butrosa-Galija o ulozi Ujedinjenih nacija. On je smatrao da Organizacija ujedinjenih nacija mora da bude autonomna univerzalna organizacija, u službi svih naroda sveta, moćnih i slabih, razvijenih i nerazvijenih, bogatih i siromašnih, između članica Saveta bezbednosti i drugih članica, o ravnoteži u odnosima između država zasnovanoj na pravu i pravičnosti. Demokratija na unutrašnjem planu treba da bude praćena demokratizacijom na svetskom planu.

Glavni zadatak Ujedinjenih nacija je očuvanje mira i bezbednosti. U toku mandata Butrosa Butrosa-Galija vodila se rasprava oko toga kako se suočiti sa ratovima koji su izbijali na sve strane. Takozvana francuska škola podržavala je preventivnu diplomaciju. Američka škola je davala prednost preventivnoj vojnoj intervenciji. Butros-Gali se zalagao za treći put: predupređivanje narušavanja mira. Rešenje je vojno prisustvo snaga Ujedinjenih nacija koje bi upotrebljavale oružje samo za slučaj nužne odbrane. Na području Jugoslavije to je učinjeno samo u Makedoniji.

Butros Butros-Gali je gajio „konceptualni optimizam”, izražen u „Agendama”. Pokretač je izrade triju agenda: za mir, za razvoj i za demokratiju. Butros-Gali je posebno upamćen po *Agendi za mir*. Ovo delo sadrži duboko promišljanje o prevenciji sukoba, upravljanju sukobima i učvršćivanje mira čim se on postigne. Mir i demokratija se ne uspostavljaju dekretom. Butros Butros-Gali je bio za poredak u kome je međunarodno pravo osnova, a razvoj pogonska snaga svetskog poretka. On je verovao u snagu međunarodnog prava, važnost ljudskih prava i put ka sve većoj demokratizaciji kao garantiji za dva poretka – unutrašnjeg i međunarodnog. O miru treba misliti pre nego što rat izbije. Butros Butros-Gali je bio šampion pristupa predupređivanja ratova, prethodnog upozoravanja, posredovanja, širenja prosvećenosti za mir, demokratsku kulturu i razvoj. Proces učvršćivanja mira uključuje: razoružanje, demobilizaciju, reintegraciju i povratak izbeglica. Butros Butros-Gali je nastojao da se bretonvudske ustanove uključe u obnovu zemalja koje su tek izašle iz ratova.

Butros Butros-Gali je bio delatni utopista. Stekao je međunarodni ugled ličnim dostignućima i svojstvima, jer iza njega nisu stajale moćne države i bogatstvo. Kao idealista, vojevao je za demokratizaciju međunarodnog političkog i ekonomskog sistema. Iskreno je verovao u visoke ciljeve iz kojih su osnovane Ujedinjene nacije – proces dekolonizacije i nacionalnog oslobođenja i za kolektivni napor zemalja u razvoju za menjanje sistema i za novi svetski poredak. Bio je posebno zabrinut za sudbinu arapskog sveta i Trećeg sveta uopšte. Butros-Gali je smatrao da je nacionalni interes Egipta diktirao nužnost da održava i razvija najvišu saradnju i sa Istokom i sa Zapadom.

Butros Butros-Gali je bio predani borac za toleranciju. Zalagao se za raznovrsnost kultura, jezika i religija. U knjizi *Put Egipta u Jerusalim*, pokazao je koliko je životno važan korak Egipta da izđe iz sukobljavanja sa Izraelom i iz trke u naoružanju koji su ruinirali zemlju. Pokazalo se da je to bilo u nacionalnom interesu Egipta. Doprinoeo je uspostavljanju mira između Egipta i Izraela i učestvovao u pripremanju odluke predsednika Egipta za priznanje države Izrael kao arhitekta sporazuma u Kemp Dejvidu.

„Nesreća Butrosa-Galija je što je služio kao generalni sekretar na raskršćima u evoluciji svetskog poretku posle Drugog svetskog rata”, kada su tradicionalna ograničenja ulozi generalnog sekretara UN uvećana. On je preuzeo dužnost u krajnje nepovoljnim okolnostima svetskih previranja – sloma SSSR-a, pobjede Zapada u Hladnom ratu i izbijanja velikog broja malih oružanih sukoba širom sveta. Raspadom SSSR-a kahirao je bipolarni svetski poredak. Preostala jedina supersila, pobjednik Hladnog rata, sa pozivom na svoju misionarsku „izuzetnost”, teži da postane svetski hegemon. Vođen neoliberalnom ideologijom, Zapad uzima da je posle propasti socijalizma na delu „kraj istorije”, odnosno da je došlo vreme kapitalizma bez ograničenja. Tržište i sloboda kretanja kapitala su nova osnova međunarodnih odnosa. Sa dolaskom Ronalda Regana na vlast, SAD istupaju sa politikom *trade for aid*, što je značilo ukidanje pomoći nerazvijenim zemljama i prepuštanje pitanja razvoja velikim trgovinskim korporacijama.

Butros-Gali je, kao borac za interes zemalja u razvoju, ovaj stav smatrao veoma opasnim. U vreme Reganovog mandata, SAD otvoreno marginalizuju Ujedinjene nacije. Osokoljeni povedom u Hladnom ratu, SAD traže punu poslušnost svakoga u UN. Umesto da, u skladu sa Poveljom, deluje kao demokratska ustanova – „mi narodi” – to jest zajednica suverenih i ravnopravnih država članica, Ujedinjene nacije ostaju bez potrebnih sredstava i počinju da liče na „Crveni krst”. Butros Butros-Gali je na dekadenciju Ujedinjenih nacija gledao sa dubokim žaljenjem. Sukobljavanja na svetskoj pozornici su se pojačavala. Realpolitika sile sudara se sa aspiracijama međunarodne saradnje utelovljene u Povelji UN. Butrosu-Galiju je preostalo da bude svedok kako velike sile marginalizuju svetsku organizaciju.

Ciljevi za koje se borio Butros Butros-Gali bili su: trajna borba za pravedniji i demokratski svetski poredak i demokratizacija međunarodnih odnosa. Butros Butros-Gali je smatrao da su Ujedinjene nacije iznad svih država. On je utopijski verovao da Ujedinjene nacije mogu da rešavaju međunarodne probleme. U knjizi *Nepobedivi* izneo je stav da svaki generalni sekretar UN mora da „zastupa stvar zemalja u razvoju”, da Ujedinjene nacije moraju da budu glas najslabijih i najzapostavljenijih naroda, da ih „brani od štetnih efekata globalizacije i da im pomaže da nađu put uspeha u svetskoj privredi”. Generalni sekretar mora da štiti Povelju UN, a sve države moraju da priznaju isključivi međunarodni karakter njegove odgovornosti i njegovog štaba, a ne da teže da utiču na njega kako da ostvaruje poveren mandat. Ali, „centar” je smatrao drukčije – da on treba da vodi svet, a ne Ujedinjene nacije i njen generalni sekretar.

Po stupanju na dužnost Butrosa Butrosa-Galija došlo je do trvenja sa SAD – državnim sekretarom Vorenom Kristoferom i ambasadorkom SAD u UN Medlin Olbrajt. Glavni razlozi bili su vezani za način kako Ujedinjene nacije treba da postupaju u nizu sukoba koji su za njegovog mandata izbili širom sveta. Zalaganje Butrosa-Galija za uravnotežen odnos između velikih sila, naišlo je na oštro protivljenje posebno SAD kao supersile, koje nisu prihvatale multilateralizam. Butrosu-Galiju „intelektualna čvrstina i nezavisan karakter nisu dozvolili da prihvata zapovesti SAD” (Horst Mahr). Nije se mirio sa dominacijom jedine supersile. Nije se ponašao kao podanik, nego kao pobunjenik protiv unipolarnog sveta i tutorstva jedne sile. Istrajao je u borbi za duh Povelje UN. Njegova doslednost u borbi za ove ciljeve je imala visoku cenu: nije dobio novi mandat generalnog sekretara krajem 1996. godine, iako su sve ostale članice glasale za njegov ponovni izbor. Medlin Olbrajt je stavila veto. Uprkos tome, Butros Butros-Gali je, pored Daga Hamaršelda, ostao upamćen kao najuspešniji generalni sekretar Ujedinjenih nacija i ostao jedini generalni sekretar koji je služio samo jedan mandat.

Posle odlaska iz Ujedinjenih nacija, Butros Butros-Gali je, na poziv Francuske, postao generalni sekretar Međunarodne organizacije Frankofonije, gde je nastojao da poveže zemlje frankofonije sa zemljama drugih latinskih jezika. Smatrao je da treba da se stvori kulturni front za odbranu francuskog jezika posredstvom saveza sa drugim latinskim jezicima sa učinkom većim nego što je jezički front. Opet je i tu imao neprilika, sada sa Francuzima. Oni nisu prihvatali njegovu zamisao.

Za Butrosa Butrosa-Galija se govorilo: „(n)ikada nije omanuo u svojim zadacima. A toliko ambicije i toliko inteligencije, toliko truda da bi došao do kraja čemera”. Zahvaljujući svojoj filozofiji i doslednosti u borbi za njeno ostvarivanje, Butros-Gali je završio međunarodnu diplomatsku karijeru kao počasni predsednik Evropskog centra za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija sa sedištem u Beogradu (2004–2016), organizacije koja je osnovana pod okriljem Generalne skupštine UN.

Butros-Gali je u Evropskom centru za mir i razvoj našao mesto gde je moguće održati ideale mira, razvoja i saradnje. Bio je visoko poštovan ne samo u ovoj ustanovi i ne samo u Srbiji i državama nastalim na prostoru SFR Jugoslavije, već i znatno šire. Dao je nemerljiv doprinos razvoju Evropskog centra za mir i razvoj svojim savetima i podrškom i uvećao njegovu međunarodnu vidljivost.

Posebno važan doprinos Butros Butros-Gali je dao u izradi programske orijentacije Evropskog centra za mir i razvoj za pomirenje i saradnju između bivših jugoslovenskih republika. Budući da je u godinama kada je besneo građanski rat na području bivše Jugoslavije upravo bio generalni sekretar UN, Butros-Gali je radio na pokretanju procesa pomirenja i saradnje među bivšim jugoslovenskim republikama, što je i Evropski centar za mir i razvoj smatrao svojom misijom.

Rečeno je da „veliki ljudi ne umiru zahvaljujući trajnosti njihovog dela”. To svakako važi i za Butrosa Butrosa-Galija, svetski poznatog i priznatog borca za pravedniji svet. Svetu kakav smo mi spoznali, potrebni su upravo takvi nepristrasni predvodnici koji su u stanju da shvate njegove probleme i da doprinesu njihovom rešavanju.

Blagoje BABIĆ

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Uređivačka politika prati osnovne istraživačke oblasti Instituta: političke, bezbednosne, ekonomske i pravne aspekte međunarodnih odnosa, sa posebnim težištem na razmatranju kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa. *Međunarodni problemi* objavljaju originalne naučne radove, pregledne radove i prikaze knjiga i naučnih skupova.

Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao vrhunski časopis nacionalnog značaja (M51). Čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavništva u zemlji i inostranstvu.

Autori su dužni da se u pripremi rukopisa pridržavaju sledećih uputstava:

1. Rukopisi na srpskom ili engleskom jeziku treba da budu obima 6000–8000 reči (uzeto bez spiska referenci) u *Word-u* (.doc i .docx). Obim prikaza knjiga i skupova može da bude 1000–1500 reči.
2. Rukopise treba pisati latiničnim pismom, fontom *Times New Roman* veličine 12, prored *Single*, sa paginacijom u donjem desnom uglu.
3. Naslov treba što vernije da opiše sadržaj članka i poželjno je korišćenje reči prikladnih za indeksiranje i pretraživanje. Naslov pisati velikim slovima, zadebljano (*bold*), veličina slova 14. Ispod naslova teksta стоји име и презиме autora članka *Italic-u*.
4. U fusnoti koja стоји уз име и презиме, autor navodi naziv institucije u kojoj je zaposlen, njeno sedište i svoju elektronsku adresu. U ovoj fusnoti autor može da navede naziv projekta u okviru kojeg je sačinjeno istraživanje ili da ukaže

čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen.

5. Ispod naslova стоји апстракт на српском језику обима 150–200 речи, који треба да јасно прикаže основне хипотезе, предмет, циљ, метод и резултате истраживања, те крајњи налаз истраживања. Испод апстрактаautor прилаže до 10 кључних речи на српском језику које најбоље описују садржај чланска. Подсећамо да је добар избор кључних речи предуслов за исправно индексирање чланска у референтним периодичним публикацијама и базама података.

NAPOMENA:

Originalan naučni rad представља резултате научног истраживања са јасним доприносом у виду ширења и/или продубљавања постојећег научног сазнанја о предмету истраживања, а мора да садржи следеће елементе:

- теоријски оквир;
- поставljene хипотезе или истраживачко пitanje;
- образлоženu svrhu спроведеног истраживања;
- применjen научни метод;
- добијене резултате и njihovo тumačenje;
- закљуčак sa одговором на поставljene хипотезе или истраживачко пitanje.

Pregledan rad пружа sveобухватањем сајетак досадашњих научних истраживања на одређену тему и/или систематичан увид у trenutno stanje научне discipline, тако што указује на отворена истраживачка пitanja i могуће правце daljeg razvoja обрађене тематике или научне discipline.

6. Основни текст и пратеће фусноте треба да буду поравнати у складу са опцијом *justify*, dok поднаслови треба да буду написани избором опције *centre*.
7. Поднаслови se пишу podebljanim словима, dok se под-поднаслови pišu malim словима u *italic*-u; u оба случаја величина слова je 12.
8. Nikako ne увлачити почетни red u pasusima.
9. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske речи i изрази u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo, a priori, de facto, acquis communautaire* itd.).
10. U tekstu moraju бити data puna имена, никако иницијали. Strano име i prezime треба писати u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog помињања u tekstu mora u zagradi navesti kako glase u originalu. Имена i презимена која потичу из народа који не користе латинично писмо треба navesti u latinizованој transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska имена i презимена).

11. U tekstu koristiti samo sledeći oblik navodnika — „ i ”. Kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni, unutrašnji navodnici treba to učiniti na sledeći način: ’ i ’.
12. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.
13. Podatke o citiranoj bibliografskoj jedinici treba u fusnotama navesti u skladu sa sledećim pravilima:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica.

Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

Vivienne Jabri, *War and the Transformation of Global Politics*, Palgrave MacMillan, Basingstoke and New York, 2007, pp. 59–62.

b) Članci u zbornicima radova

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv zbornika radova (u *italic-u*), izdavač, mesto izdanja, godina izdanja, str. (ili pp.) od–do. Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (ur.) ili (prir.), a kada ima više urednika stavlja se (urs), bez tačke. Kada se navodi zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza njenog imena se stavlja (ed.), a kada ima više urednika stavlja se (eds), bez tačke.

Primeri:

Zlatko Isaković, „Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123–124.

Michael Herman, "Ethics and Intelligence After September 2001", in: Len V. Scott and Peter D. Jackson (eds), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, Routledge, London and New York, 2004, p. 180.

c) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od–do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka.

Primeri:

Boris Krivokapić, „Etničke manjine u Finskoj”, *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3–4, 1998, str. 489.

Astrid H.M. Nordin and Dan Öberg, “Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 43, No. 2, 2015, pp. 402–403.

d) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *italic-u*), datum arapskim brojevima, broj strane.

Primer:

John Gapper, “Investor votes should count”, *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

e) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*), broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja.

Primeri:

“Resolution 1244 (1999)”, Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

“Single European Act”, Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2–4.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, 18. jun 1991, str. 12.

f) Navođenje izvora sa Interneta

Za izvor pronađen na Internetu treba navesti tačan datum kada mu je autor pristupio, pošto se adrese sadržaja povremeno menjaju.

Primeri:

“The role of the Ombudsman in future Europe and the mandates of Ombudsmen in future Europe”, speech by the European Ombudsman, Nikiforos Diamandouros, to the 9th Round Table meeting of European Ombudspersons and the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 31 March 2005, Copenhagen, www.ombudsman.europa.eu/speeches/en/2005-03-31.htm, 01/03/2019.

Guri Rosén, “Secrecy versus Accountability: Parliamentary Scrutiny of EU Security and Defence Policy”, ARENA Working Paper, No. 1/2014, February 2014, Centre for European Studies, University of Oslo, www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2014/wp1-14.pdf, 24/12/2018, p. 3.

Kristof Clerix, “Ilkka Salmi, the EU’s spymaster”, *Mondial Nieuws*, 4 March 2014, www.mo.be/en/interview/ilkka-salmi-eu-s-007, 20/05/2018.

g) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih izvora, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. i na kraju broj strane na koju se referira. Kada se ponovo navodi izvor naveden u prethodnoj fusnoti, koristi se ibid. – uz naznaku broja strane ukoliko je novi navod iz tog izvora.

Primeri:

Astrid H.M. Nordin and Dan Öberg, “Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 43, No. 2, 2015, op. cit., p. 408.

Ibid., p. 409.

14. Članak može sadržati tabele i druge priloge (poput geografskih karata, grafikona, i sl.) s tim što je neophodno da se navede njihov broj i potpun naslov. Ukoliko je prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ne samo navesti izvor, već i dobiti pisani saglasnost za objavljivanje priloga.
15. Na kraju članka autor daje spisak korišćene literature, a bibliografske jedinice navodi prema prethodno predstavljenim pravilima za citiranje izvora, s tim što se prvo navodi prezime pa ime autora. U spisku korišćene reference treba razdvojiti u tri grupe: naučni radovi, dokumenti i internet izvori. Redosled

bibliografskih jedinica na spisku literature se utvrđuje prema prvom slovu prezimena autora ili naslova dokumenta.

16. Nakon spiska korišćene bibliografije autor daje rezime na engleskom jeziku obima oko 300 reči i ključne reči. Molimo autore da obrate pažnju na pravopis i stil engleskog jezika jer se tekstovi sa rezimeima pisanim na engleskom ispod akademskog jezičkog standarda neće prosleđivati na recenziranje.

Posebne obaveze autora rukopisa

17. Autori garantuju da priloženi rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje u drugoj publikaciji. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u *Međunarodnim problemima*, rukopis neće bez saglasnosti Instituta kao vlasnika autorskih prava biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku.
18. Autori garantuju da prava trećih lica neće biti povređena i da izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete. Autori snose svu odgovornost za sadržaj priloženih rukopisa i moraju da pribave dozvolu za objavljivanje podataka od svih strana uključenih u istraživanje. Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni dužni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da prilikom podnošenja rada dostave dokaze da je takva saglasnost data. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.
19. Autori garantuju da su sve osobe koje su značajno doprinele sadržaju rukopisa navedene kao autori. Autori se moraju pridržavati etičkih standarda o naučnoistraživačkom radu, a rukopis ne sme da sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i da krši prava drugih.
20. U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da odmah o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.
21. Upozoravamo autore da se za svaki rukopis proverava da li je plagijat, odnosno da li sadrži:
 - doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
 - kopiranje jednačina, slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu *Međunarodni problemi* plagijat od autora će se zahtevati da upute pisano izvinjenje autorima izvornog rada.

Rukopisi za koje se ustanovi da sadrže plagirane delove biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljaju u časopisu.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa navedenim smernicama neće biti uzeti u postupak recenziranja.

Rukopise slati na elektronsku adresu: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs

Uređivački odbor

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis na Balkanu isključivo posvećen objavljivanju rezultata naučnih istraživanja u oblasti međunarodnih odnosa. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Premda časopis prati osnovne naučnoistraživačke oblasti Instituta – političke, bezbednosne, ekonomski i pravne aspekte međunarodnih odnosa, Uređivački odbor daje prednost naučnim člancima posvećenim analizi kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa. U prioritetne tematske celine ubrajamo:

- Preobražaj prirode svetske politike u ranom 21. veku;
- Fenomenologija i praksa transnacionalnosti i kosmopolitizma;
- Problemi institucionalizacije međunarodnih odnosa;
- Različita teorijska tumačenja aktuelnih globalnih procesa;
- Kontroverzna pitanja upotrebe spoljnopolitičkih instrumenata vodećih globalnih aktera;
- Uticaj naprednih tehnologija Četvrte industrijske revolucije na oblikovanje međunarodnih odnosa u 21. veku;
- Civilizacija, religija i identitet u kontekstu svetske politike i globalizacije;
- Konceptualni i metodološki iskoraci izvan tradicionalnog epistemološkog okvira naučne discipline međunarodnih odnosa.

Međunarodni problemi objavljaju neobjavljene originalne naučne radove, pregledne radove, naučne polemike, osvrte i prikaze knjiga i naučnih skupova na srpskom ili engleskom jeziku. Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao vrhunski časopis nacionalnog značaja (M51). Zahvaljujući naučnoj objektivnosti i stečenom ugledu, čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavnštva u zemlji i inostranstvu.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodnih problema* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskretno pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatile tekstu i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora reczenzata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru reczenzata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donešu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet reczenzata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodni problemi* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnim problemima*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autorи uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovali u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore.

Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Recikliranje teksta

Recikliranje teksta, odnosno situacija u kojoj isti autor upotrebljava istovetne delove teksta u dva ili više svojih objavljenih radova, predstavlja kršenje naučne i izdavačke etike. Uredništvo procenjuje ukupni obim recikliranih delova teksta, značaj mesta gde se oni pojavljuju u rukopisu (da li su deo uvoda, odeljka o primjenjenoj metodologiji, diskusije tj. glavnog dela članka ili zaključka), da li je naveden prethodni izvor recikliranog teksta i da li postoji povreda autorskih prava.

Ukoliko je utvrđeno postojanje podudaranja teksta manjeg obima, od autora se može zatražiti da ponovo napiše sporan deo teksta i da navede prethodno objavljen izvor iz kojeg je taj deo teksta preuzet – ako to već nije učinio. Autor ne može da opravda recikliranje teksta samo na osnovu činjenice da je naveo izvor iz kojeg je preuzeo taj deo teksta. Podudaranje delova teksta u značajnom obimu može biti osnov za odbijanje rukopisa.

Uredništvo se u slučajevima recikliranja teksta rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu sadržanim u dokumentu *COPE Text Recycling Guidelines*.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafrasiranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);

Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodnih problema* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju rade u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene rade koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud reczenenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet reczenenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuje da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih reczenenata. Ako odluke reczenenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih reczenenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor reczenenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascom recenzije dvojici reczenenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

- Glavni i odgovorni urednik će u dogовору са Uređivačkim odborom odlučiti о pokretanju postupka koji ima за циљ проверу изнесених navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka сви изнесени dokazi smatraće се poverljivim materijalom и биће предочени само оним licima која су директно укључена у postupak;
- Licima za која се сумња да су прекршила etičke standarde биће data могућност да одговоре на izнетe optužbe;
- Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi главни и одговорни urednik у saradnji са Uređivačkim odborom i, ако је то потребно, grupom stručnjaka. Предвиђене су sledeће mere, а могу се применjivati pojedinačно или истовремено:
 - Objavlјivanje saopštenja или uvodnika у ком се opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
 - Slanje službenог obaveštenja rukovodiocima или poslodavcima autora/recenzenta;
 - Bezuslovno odbijanje rukopisa или povlaчење већ objavljenог rada у складу са procedurom opisanом под *Povlaчење већ objavljenih radova*;
 - Autoru se trajно забранjuje да objavljuje у часопису *Međunarodni problemi*;
 - Upoznavanje relevantnih stručnih организација или nadležnih органа са slučajем како би могли да предузму одговарајуће mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i препорукама Odbora за етику у издаваштву (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava или autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa у više часописа у исто време, lažne tvrdnje о autorstvu, plagijata, manipulacije podacima у cilju prevare, као и у свим другим slučajevima grubog kršenja etičkih standarda, objavljeni rad se mora povući. У неким slučajevima већ objavljeni rad se може povući и kako би се исправиле naknadno уочене grešке.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodni problemi*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodni problemi*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljinje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljinje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uredivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947, and it is now the oldest research institution that deals with international relations in the Balkans. From a small group of researchers, who laid down foundations of the Yugoslav research of international relations, the IIPE has gradually turned into institution with a special place in the academic and diplomatic life of the country. The IIPE's mission is to delve into the dynamics of world politics, with focus on the international system at the beginning of the 21st century seen through the lens of diplomacy, security, integration, law, global economy, cultural and religious diversity. The IIPE provides analysis and knowledge to the Serbian Ministry of Foreign Affairs and other government bodies as a ground for foreign policy making and its effective implementation abroad. The IIPE issues journals, books, collection of papers and organises conferences, round tables, panel discussions, and lectures with participation of prominent scholars, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. The IIPE has the largest library in Serbia dedicated entirely to study of international affairs, and represents the exclusive depository library of the UN's, EU's and NATO's publications and documents.

iipe@diplomacy.bg.ac.rs • <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNI problemi = International problems :
časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu /
glavni i odgovorni urednik Srđan Korać. - Latinično izd. -
God. 1, br. 1 (apr. 1949)- . - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1949- (Beograd :
Donat graf). - 24 cm

Tromesečno. - Drugo izdanje na drugom medijumu
: Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

**NOVIJA IZDANJA
INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU**

DAVID vs. GOLIATH: NATO WAR AGAINST YUGOSLAVIA AND ITS IMPLICATIONS,
Nebojša Vuković (ur.), tvrd povez, 2019, 482 str.

ENERGETSKA DIPLOMATIJA REPUBLIKE SRBIJE U SAVREMENIM MEĐUNARODNIM
ODNOSIMA, Dušan Proroković (ur.), broširano, 2019, 274 str.

Mihajlo Vučić, MEHANIZMI OSTVARIVANJA NAČELA NEUZROKOVANJA ŠTETE
U PRAKSI UPRAVLJANJA MEĐUNARODNIM VODOTOKOVIMA, broširano, 2019, 276 str.

Srđan T. Korać, DISCIPLINSKO RATOVANJE U DOBA DRONOVА I ROBOVA,
broširano, 2019, 212 str.

Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, Milorad Stamenović, SVETSKA TRGOVINSKA
ORGANIZACIJA, ŽIVOTNA SREDINA I SISTEM ZDRAVSTVENE ZAŠTITE,
tvrd povez, 2018, 309 str.

UPOTREBA SILE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA, Žaklina Novičić (ur.),
broširano, 2018, 286 str.

Dragoljub Todić, UJEDINJENE NACIJE, MEĐUNARODNI UGOVORI I ŽIVOTNA SREDINA,
broširano, 2018, 372 str.

Dobrica D. Vesić, KONSTRUKTIVNA I KREATIVNA DESTRUKEIJA – U EKONOMIJI
I MENADŽMENTU, broširano, 2018, 222 str.

BUDUĆNOST SARADNJE KINE I SRBIJE, Ivona Lađevac (ur.), broširano, 2018, 150 str.

Dragan Petrović, KRALJEVINA SHS I SOVJETSKA RUSIJA (SSSR) 1918–1929,
tvrd povez, 2018, 402 str.

SRBIJA I SVET U 2017. GODINI, Dušan Proroković, Vladimir Trapara (ur.),
broširano, 2018, 244 str.

Ivana Božić Miljković, EKONOMIJE BALKANSKIH ZEMALJA NA POČETKU XXI VEKA,
broširano, 2018, 204 str.

KOSOVO: *SUI GENERIS* OR A PRECEDENT IN INTERNATIONAL RELATIONS,
Dušan Proroković (ur.), tvrd povez, 2018, 344 str.

INITIATIVES OF THE 'NEW SILK ROAD' – ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES,
Duško Dimitrijević, Huang Ping (ur.), broširano, 2017, 530 str.

SPAJAJUĆI ISTOK I ZAPAD – SPOMENICA PROFESORA PREDRAGA SIMIĆA,
Jasminka Simić (prir.), tvrd povez, 2017, 624 str.

MEĐUNARODNO JAVNO PRAVO I MEĐUNARODNI ODNOSI – BIBLIOGRAFIJA 1834–2016.,
Đorđe Lopičić, Jelena Lopičić Jančić (prir.), tvrd povez, 2017, 912 str.

Dragan Petrović, KRALJEVINA JUGOSLAVIJA I SSSR 1935–1941,
broširano, 2017, 496 str.

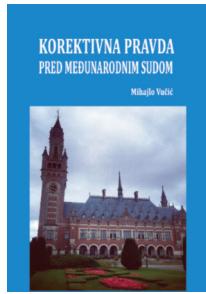
BALKANSKA MIGRANTSKA RUTA: IZMEĐU POLITIKE PRAVA I BEZBEDNOSTI,
Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (ur.), broširano, 2017, 406 str.

Ana Pantelić, SUZBIJANJE SIROMAŠTVA U ZEMLJAMA U RAZVOJU,
tvrd povez, 2017, 369 str.

Aleksandar Jazić, VANREDNE SITUACIJE I SAVREMENI TRENDYOVI RAZVOJA SISTEMA ZA-
ŠTITA, broširano, 2017, 128 str.

Integracioni procesi u Evroaziji, Dušan Proroković, Ana Jović-Lazić (ur.), 2019.

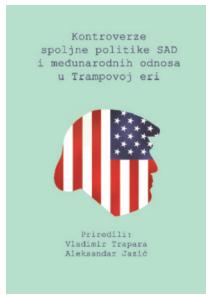
Mihajlo Vučić,
Korektivna pravda
pred Međunarodnim sudom,
2019.

Dragan Petrović, Rajko Bukvić,
Ukrajinska kriza
2013–2019, 2019.

Strane investicije u Srbiji
– novi pogledi, Sanja Jelisavac
Trošić (ur.), 2019.

Kontroverze spoljne politike SAD
i međunarodnih odnosa
u Trampovoj eri, Vladimir Trapara,
Aleksandar Jazić (ur.), 2019.

Balkan u doba globalnog
preuređivanja,
Slobodan Janković,
Marina Kostić (ur.), 2019.

Miloš M. Petrović, Nastanak
Ukrajinske krize: od političke
iluzije Evropske unije
do bitke za postsovjetsku Rusiju, 2019.

Miloš V. Jončić,
Međunarodnopravni položaj
civilnog stanovništva
u oružanim sukobima, 2019.

David vs. Goliath:
NATO war against Yugoslavia
and its implications,
Nebojša Vuković (ed.), 2019.

Nova izdanja Instituta